

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΡΑΣ

ΣΧΟΛΗ: ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ: ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:

**Η ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΕΥΘΥΝΗ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ
ΓΙΑ ΤΗ ΧΑΡΑΞΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ**

Εισηγήτρια:

Μιχαλιτσιάνου Αναστασία

Σπουδαστές:

ΚΑΛΟΓΡΑΝΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ

ΣΚΑΡΛΑΤΟΥ ΕΙΡΗΝΗ

ΠΑΤΡΑ 2000

ΑΡΙΘΜΟΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

3089

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ
ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΙΤΥΤΕΚ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΥΘΥΝΕΣ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	4
1) Σημεία αλλαγής και διαφοροποίησης	4
2) Η υποψηφιότητα των επιχειρήσεων στην κρίση της κοινωνίας	5
3) Οι ανταποδοτικές σχέσεις επιχείρησης και κοινωνίας	6
4) Τρόπος προσαρμογής και συμβίωσης	8
5) Ο νέος ρόλος των επιχειρήσεων	9
6) Η ανάγκη σύγχρονης επιχειρησιακής στρατηγικής	12
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ, ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ.	
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ	14
1) Εισαγωγή	14
2) Παραγωγικότητα-Ανταγωνιστικότητα και Απασχόληση	15
3) Βιομηχανική Στρατηγική: Θεωρία και Διεθνής πρακτική	20
• Θεωρία	22
• Πρακτική	24
• Το παράδειγμα της Ιαπωνίας	28
• Ανταγωνισμός, Κράτος και Δημοκρατία.....	33
• Βιομηχανική πολιτική και Στρατηγική στην Ελλάδα	40
• Συμπεράσματα	45
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	47
1) Κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο της αναδιάρθρωσης των επιχειρήσεων... ..	47
2) Νέες μορφές οργάνωσης της παραγωγής από τον τεύλορισμό στην απέριτη παραγωγή	48
3) Νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας: Οι ευέλικτες επιχειρήσεις χρειάζονται και «ευέλικτο προσωπικό»	49
4) Οι επιπτώσεις της αναδιάρθρωσης στους εργαζόμενους	51
5) Μια νέα ατζέντα για τα συνδικάτα: από τη σύγκρουση στη συνεννόηση;	52
6) Προσωρινά συμπεράσματα: τα όρια της ευελιξίας	53

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ..... 55

1) Βιοπολιτική - Μια νέα διάσταση του κέρδους	55
2) Ο περιοδικός πίνακας των οικονομικών επιστημών	56
3) Επενδύοντας στο περιβάλλον - ένα νέο πεδίο επιχειρηματικών δραστηριοτήτων	59
4) Ο ρόλος των τηλεπικοινωνιών	61
5) Νέες τάσεις στη χρήση ενέργειας	62
6) Πράσινο μισθός και νέες επαγγελματικές ευκαιρίες	63
7) Η Βιο-εκπαίδευση ως παγκόσμια ευθύνη	64
8) Βιο-θεώρηση της τεχνολογίας	65
9) Νέοι δρόμοι για τη δημοκρατία	66

Η ΗΘΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ - ΒΙΟΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ 68

1) Κέρδος, Ηθική και περιβάλλον	68
2) Κέρδος και Ηθική της επιβίωσης	69
• Βιοπεριβάλλον και οικονομία	70
• Βιοηθικά θέματα	71
• Θεραπεία του περιβάλλοντος	73
• Η γενετική μηχανική και ο ρόλος της	74
• Παγκόσμια φροντίδα για το περιβάλλον και παγκόσμιο βιο-ηθική	75
3) Σύνδεση κέρδους και βιοποικιλότητας	76
• Ο ρόλος των διανοουμένων	79
• Ευθύνες της επιχειρηματικής κοινότητας	82

ΥΓΕΙΑ - ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ 85

1) Ενσωμάτωση των ανησυχιών για την υγεία την ασφάλεια και το περιβάλλον στα λογιστικά των επιχειρήσεων	87
2) Δίκτυα, διάλογος με τους ενδιαφερόμενους για πράσινη εκπαίδευση	88
3) Καθαρότερη παραγωγή και ολοκληρωμένος σχεδιασμός εγκαταστάσεων..	92
4) Βιομηχανία και μακροπρόθεσμες μελέτες	93
5) Μετάβαση στη βιωσιμότητα	95
6) Εργαλεία καταγραφής της προόδου στον τομέα του περιβάλλοντος	99
7) Στρατηγική των επιχειρήσεων για το περιβάλλον	104

ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	109
1) Τραπεζική πολιτική και βιώσιμη ανάπτυξη	109
2) Κοινωνική διάσταση της επιχειρηματικής στρατηγικής (πιο πράσινο ιδιωτικός τομέας)	114
3) Συνεργασία παγκόσμιας τράπεζας με μη κυβερνητικούς οργανισμούς	119
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΗ ΠΕΡΙΒΑΝΤΟΛΟΓΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟ ΣΥΜΦΕΡΟΝ	122
1) Δε χρειάζεται «ή» στην φράση «Περιβάλλον ή οικονομία»	122
2) Αναθεώρηση του δημοσίου συμφέροντος	125
3) Κέρδος και βιώσιμη ανάπτυξη	128
4) Κέρδος - Κοινωνικοί στόχοι και ηθική	130
• Βασικοί Κανόνες Δημοκρατίας (Οικονομικός-Κοινωνικός-Ηθικός)	131
• Κέρδος - παραγωγή - περιβάλλον	132
• Το παράδειγμα της Μπρατισλάβα	134
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ	
ΕΝΑ ΝΕΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	137
1) Δομικοί δεσμοί ανάμεσα στο περιβάλλον και τις θέσεις εργασίας	137
2) Τρόποι να διευκολυνθεί η δομική αλλαγή	139
3) Ποιος αναλαμβάνει τη δουλειά; (Ιδιωτικός τομέας - Δημόσιο - Πολίτες)	141
4) Συμπεράσματα	142
ΒΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΜΙΑΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΝΤΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	139
• Γιατί χρειάζεται περιβαλλοντική πολιτική;	139
• Τί είναι η παγκόσμια περιβαλλοντική πολιτική μέχρι σήμερα;	143
• Τι θα συναντήσουμε στο μέλλον;	144
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	151

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη σύγχρονη μετα-βιομηχανική εποχή η ραγδαία τεχνολογική πρόοδος επεκτείνει τους ορίζοντες της ανθρώπινης γνώσης. Ωστόσο, κυρίαρχη είναι η πεποίθηση ότι η ανθρωπότητα διέρχεται εποχή κρίσης αξιών. Η επιβίωσή μας, αλλά και ο βαθμός της ωριμότητας που θα αποκτήσουμε εξαρτάται άμεσα από την ικανότητά μας να αφομοιώσουμε την εκρηκτική πρόοδο της τεχνολογίας και να αντικρύσουμε το μέλλον από μία νέα άποψη όπου η τεχνολογία μπορεί να θεωρηθεί ως δρόμος που οδηγεί στην αποκάλυψη της αλήθειας.

Προβλήματα όπως η ανεργία, η καταστροφή του περιβάλλοντος, η φτώχεια και τα συνεχώς αυξανόμενα προβλήματα κοινωνικής παθογένειας είναι σίγουρο ότι θα οδηγήσουν στο άμεσο μέλλον τον κόσμο μας σε μεγάλα αδιέξοδα.

Η παγκόσμια ανεργία έχει φτάσει σήμερα τα 800 εκατομμύρια ανέργους-υποαπασχολούμενους στο όνομα μιας τεχνολογικής επανάστασης που αντικαθιστά ταχύτατα τους ανθρώπους με μηχανές σε όλους σχεδόν τους τομείς της παγκόσμιας οικονομίας.

Οι εργαζόμενοι όλης της υφελίου παρακολουθούν σαστισμένοι το φαινόμενο μιας «ανάκαμψης δίχως εργασίες» και τις υπερεθνικές επιχειρήσεις να γίνονται διεθνώς ανταγωνιστικότερες.

Σε αντίθεση με αυτές άλλες πολλές βιομηχανικές και εμπορικές επιχειρήσεις κυρίως μικρομεσαίες που ως σήμερα πρόσφεραν θέσεις εργασίας, μπαίνουν στο περιθώριο χωρίς να μπορούν να επιβιώσουν στον σκληρό ανταγωνισμό της διεθνούς αγοράς.

Η ζωτική τους σημασία στην Ελληνική-Ευρωπαϊκή και Παγκόσμια οικονομική πραγματικότητα είναι αδιαμφισβήτη, όπως και η ανάγκη για εκσυγχρονισμό τους μέσα από νέες μορφές διοίκησης και παραγωγής, προκειμένου να γίνουν βιώσιμες και ανταγωνιστικές. Ο ανασχεδιασμός τους και η λειτουργία τους πάνω σε νέες βάσεις εκτός από παράγοντας βιωσιμότητας αποτελεί και κοινωνική ευθύνη τόσο για τους διαχειριστές της οικονομικής πολιτικής σε επίπεδο εθνικό-κοινοτικό, αλλά πιο πολύ για τον επιχειρηματικό κύκλο και τα διοικητικά στελέχη. Και όλα αυτά απορρέουν από το φόβο και γεγονός ότι μπαίνουμε σε μία νέα φάση της παγκόσμιας ιστορίας όπου θα χρειάζονται ολοένα και λιγότερο εργαζόμενοι για την παροχή αγαθών και υπηρεσιών στον παγκόσμιο πληθυσμό και ο επαναπροσδιορισμός ευκαιριών και ευθυνών για εκατομμύρια άτομα σε μια κοινωνία που δεν θα προσφέρει μαζική απασχόληση θα αποτελέσει πιθανότατα το πιο καυτό κοινωνικό θέμα του αιώνα μας.

Παράλληλα οι διεθνείς περιβαλλοντολογικές οργανώσεις δίνουν ένα μέτρο του κινδύνου για την ίδια τη μελλοντική ύπαρξη του βίου. Το αγαθό του βίου έχει

εξελιχθεί στον πλανήτη μας για εκατοντάδες εκατομμύρια χρόνια. Προκειμένου να διασφαλίσουμε τη συνέχεια της ζωής για τις επόμενες γενιές, χρειάζεται να θέσουμε ως στόχο την μετάβαση από το σημερινό ανθρωποκεντρικό σε ένα βιοκεντρικό σύστημα αξιών, όπου ο σεβασμός και η προστασία του βιοπεριβάλλοντος θα αποτελούν πυρήνα κάθε ανθρώπινης σκέψης και δράσης.

Η συμμετοχή των οικονομικών παραγόντων έχει καθοριστική σημασία στην αναζήτηση ενός πιο αρμονικού μέλλοντος. Στη σύγχρονη καταναλωτική κοινωνία, η επιδίωξη του κέρδους έχει δημιουργήσει ένα σύστημα αξιών που βασίζεται σε ποσοτικά πρότυπα. Ωστόσο, η χωρίς μέτρο αναζήτηση του βραχυπρόθεσμου οικονομικού αποτελέσματος οδηγεί σε ολοένα επιταχυνόμενη καταστροφή του βιοπεριβάλλοντος με αποτέλεσμα την υποβάθμιση της ποιότητας ζωής. Εξ' αιτίας των ανωτέρω λόγων, η παγκόσμια οικονομία βρίσκεται σε σημείο ριζικής αλλαγής της συμπεριφοράς της προς το βιο-περιβάλλον. Η ανθρωπότητα συνειδητοποιεί ότι τα οικονομικά προγράμματα επιχειρήσεων, Κυβερνήσεων και διεθνών οργανισμών δεν μπορούν να θέτουν πλέον ως μοναδικό σκοπό την απόκτηση του μέγιστου κέρδους. Σε μια προσπάθεια ελαχιστοποίησης των αρνητικών επιπτώσεων της βιοποικιλότητας οι οικονομικοί φορείς αντιλαμβάνονται την ανάγκη για επαναπροσδιορισμό της έννοιας του επιχειρηματικού κέρδους.

Σε αντίθεση με τον περιβαντολογισμό της δεκαετίας του '80 ο οποίος θεωρούσε οικονομία και περιβάλλον έννοιες ανταγωνιστικές η αντίληψη της βιώσιμης ανάπτυξης προτάθηκε ως τρόπος συμβιβασμού μεταξύ των στόχων της οικονομικής ανάπτυξης και της διατήρησης των φυσικών πόρων. Στόχος είναι να ενσωματωθεί το περιβαντολογικό κόστος στην αποτίμηση της αξίας προϊόντων και υπηρεσιών, κατά τρόπο ώστε οι επιχειρήσεις με παραγωγή φιλική προς το περιβάλλον να είναι πιο ανταγωνιστικές.

Ωστόσο οι ρυθμοί καταστροφής μας ξεπερνούν και η αντίδραση μας δεν επαρκεί προκειμένου να αναστραφεί η αρνητική πορεία. Αυτό συμβαίνει διότι περιορίζοντας το πρόβλημα στη θέσπιση των κανόνων που αντιμετωπίζουν το περιβάλλον μέσω του παραδοσιακού μηχανισμού προσφοράς-ζήτησης αγνοούμε τη βασικότερη αναγκαιότητα που είναι η αλλαγή νοοτροπίας και η αφομοίωση ενός νέου κώδικα ηθικής και νέων αξιών σε κάθε επιχειρησιακή δραστηριότητα.

Η διεθνής συνεργασία είναι απαραίτητη προκειμένου να επικρατήσει παγκόσμια σταθερότητα στην οικονομία και το περιβάλλον. Ο πλανήτης μας χαρακτηρίζεται από την αυξανόμενη ανισότητα στην κατανομή του πλούτου και στη χρήση των φυσικών πόρων μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών.

Με στόχο την ανατροπή αυτής της πορείας η παγκόσμια κοινότητα πρέπει να δημιουργήσει σταθεροποιητικούς μηχανισμούς που θα βασίζονται όχι μόνο σε μέτρα

καθαρά οικονομικής φύσης, αλλά κυρίως στην προώθηση της πολιτικής που διασφαλίζει «πραγματικό» κέρδος για την κοινωνία.

Ο ρόλος των επιχειρήσεων καθώς και η ηθική και κοινωνική τους ευθύνη είναι τεράστια δεδομένου του διευρημένου ρόλου που έχουν μέσα στην παγκόσμια κοινωνική τους ευθύνη είναι τεράστια δεδομένου του διευρημένου ρόλου που έχουν μέσα στην παγκόσμια κοινωνική πραγματικότητα που έχει διαμορφωθεί. Ο κοινωνικός προσανατολισμός τους αποτελεί και σε αυτό το σημείο επιτακτική ανάγκη.

Η ποιότητα των αγαθών και υπηρεσιών καθώς και η βελτίωση της ποιότητας ζωής του πολίτη θα πρέπει να αποτελούν βασικούς στόχους στη χάραξη των μακροπρόθεσμων στρατηγικών τους.

Στην εργασία που ακολουθεί προσπαθούμε να αναδείξουμε πρότυπα επιχειρησιακών στρατηγικών και ανάπτυξης σε σχέση με την ανταγωνιστικότητα την απασχόληση και το βιο-περιβάλλον στα πλαίσια της ευρωπαϊκής και παγκόσμιας κοινότητας.

Σίγουρα η επιχειρηματική δράση και η κοινωνική-ηθική ευθύνη της εκτείνεται σε ένα πολύ ευρύ φάσμα της ζωής μας όπως π.χ. η πληροφόρηση, η παιδεία, η εκπαίδευση και άλλα που όμως είναι πολύ δύσκολο να αναπτυχθούν στην εργασία μας, και είναι εξίσου σημαντική και αλληλένδεια με τα παραπάνω.

Το πιο σημαντικό όμως πιστεύουμε πως είναι όχι η διαπίστωση προβλημάτων και η διατύπωση εναλλακτικών λύσεων που έχουν γίνει από οργανισμούς και επιφανείς επιστήμονες αλλά η εφαρμογή τους, αφού έως σήμερα δεν δείχνει στην ουσία εφικτή αν και αποτελεί μονόδρομο.

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΥΘΥΝΕΣ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

1. Σημεία αλλαγής και διαφοροποίησης

Πρωτού προχωρήσουμε στη συστηματική τοποθέτηση των στοιχείων εκείνων που συνθέτουν τις «κοινωνικές ευθύνες» των επιχειρήσεων, θα είναι χρήσιμο να προβούμε στην παρουσίαση σημείων «ΑΛΛΑΓΗΣ» τόσο στις κοινωνικές όσο και στις οργανωμένες ομάδες που λέγονται «επιχείρηση».

1. Οι κοινωνικές ομάδες σήμερα ιδιαίτερα των καταναλωτών περνούν σε φάση συνειδητοποίησης, δηλαδή από την μια μεριά αναζητούν **ποιοτική άνοδο** των προϊόντων, **συγκράτηση των τιμών, περιορισμό των συνεπειών της βιομηχανικής ανάπτυξης**, και των **αρνητικών επιπτώσεών της ιδιαίτερα** από τις επιχειρήσεις εκείνες που παράγουν **υψηλή τεχνολογία, χημικά προϊόντα**.

Οι καταναλωτικές ομάδες βλέπουν επίσης ότι όλα πέφτουν επάνω τους δηλαδή στους καταναλωτές και ας αναρωτηθεί κανείς ή ας διερευνήσει από ποιους αποτελούνται.

2. Τη σημερινή εποχή γκρεμίζοντας και τα τελευταία οικονομικά σύνορα των κρατών, από τον διεθνισμό περάσαμε στον πολυεθνισμό. Υπάρχει τάση για δημιουργία κάποιας **ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ** όπου αυτό θα σημάνει κοινές συνθήκες, κοινούς όρους διαβίωσης.

3. Οι ευκαιριακοί επιχειρηματίες εξαφανίζονται σιγά σιγά δίχως να αμφισβητεί κανείς ότι θα συμπαρασύρουν αυτοί καθώς και το κλίμα που θα έχει δημιουργηθεί ένα σύνολο από άλλους σωστούς με την κοινωνική έννοια επιχειρηματίες.

4. Έχει έρθει η εποχή όπου ακόμη επιχειρήσεις γίγαντες - οργανισμοί όπως π.χ. η Δ.Ε.Η., στη χώρα μας θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν το συντομότερο την ευθύνη που υπάρχει στη συνεχή αύξηση των τιμών. Πάση θυσία στον προγραμματισμό τους θα πρέπει να συμπεριλάβουν τη μείωση, τη σταθερότητα, τον περιορισμό τέλος πάντων των τιμών τους.

5. Οι εργαζόμενοι από την πλευρά τους πρέπει να συνειδητοποιήσουν και να ερμηνεύσουν τα μηνύματα των καιρών, συνειδητοποιώντας πρώτα απ' όλα το ρόλο τους, που με λίγα λόγια σημαίνει ότι έχουν δικαιώματα που πρέπει να είναι καταχωρημένα αλλά και ότι έχουν υποχρέωση για παραγωγικότητα.

6. Μια από τις μεγαλύτερες ευθύνες των επιχειρήσεων σήμερα εντοπίζεται στον προγραμματισμό τους ο οποίος πρέπει να είναι σε θέση να προβλέπει ακόμη και τα

απρόβλεπτα όπως π.χ. ατύχημα Τσέρνομπιλ, SANDOZ Ελβετίας, και μια ατέλειωτη αλυσίδα ατυχημάτων που σημαδεύει τη ζωή ανθρώπων και περιοχών.

2. Η υποψηφιότητα των επιχειρήσεων στην κρίση της κοινωνίας

Η επιχείρηση όντας ένας κοινωνικός παράγοντας με οργάνωση και δύναμη για να μπορέσει να επιβιώσει και να αναπτυχθεί αρμονικά στα πλαίσια της σημερινής κοινωνίας οφείλει να προσαρμοσθεί και να ακολουθήσει τις επιταγές αυτής της κοινωνίας. Είναι δηλαδή υποχρεωμένη να υπηρετήσει τον άνθρωπο (εργαζόμενο, πολίτη, μέτοχο, καταναλωτή) για να εξυπηρετηθεί με τη σειρά της από αυτόν.

Η επιχείρηση είναι θύμα και θύτης της κάθε αλλαγής. Προσφέρει στην αλλαγή και χάνει από αυτή. Γι' αυτό ανήκει στους παράγοντες εκείνους που βρίσκονται πάντα στο επίκεντρο των κοινωνικών αλλαγών. Αν θέλει να επιζήσει οφείλει όχι μόνο να παρακολουθεί τις συντελούμενες αλλαγές γύρω της αλλά να προσαρμόζεται κι αυτή η ίδια. Η επιτυχία της εξαρτάται από το πόσο έγκαιρα μπορεί να αντιληφθεί τις αλλαγές που σημειώνονται να τις αφομοιώσει και να τις ακολουθήσει.

Από την άλλη πλευρά τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, μεταδίδουν ταχύτατα την ευαισθησία της κοινής γνώμης και επίσης την αφήνουν να ακουστεί. Η πορεία ενός θέματος επηρεάζεται περισσότερο από τις απόψεις της κοινής γνώμης, παρά από τις επίσημες εντολές.

Γι' αυτό η επιχείρηση πρέπει πριν εφαρμόσει την κάθε αλλαγή, να τη διδάξει, να πείσει γι' αυτή όχι μόνο το ανθρώπινο δυναμικό της αλλά και τους καταναλωτές. Για να επιτύχει αυτό το ρόλο της χρειάζεται να επιδείξει ειλικρίνεια και καλή πρόθεση, στοιχεία που δεικνύονται με έργα. Έργα που θα ωφελούν το κοινωνικό σύνολο και θα της δίνουν το δικαίωμα να μιλά και να διδάσκει αφού θα έχει δείξει έμπρακτα ότι αποδέχεται την «κοινωνική ευθύνη» της. Τίθεται όμως το ερώτημα: σκοπός της επιχείρησης είναι να διδάσκει τις αλλαγές (κοινωνικές, οικονομικές, εργασιακές, και ψυχολογικές) ή αυτοσκοπός της είναι το κέρδος. Το κέρδος δεν μπορεί να αναπτυχθεί μακριά από την κοινωνική πραγματικότητα. Ιδιαίτερα σήμερα που υπάρχουν στον ίδιο χώρο ανταγωνιστικά συμφέροντα, δεν μπορεί αυτό να αποκτηθεί και να υπολογισθεί ψυχρά, χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψη η κοινωνική πραγματικότητα. Το κέρδος δημιουργείται από ανθρώπους (εργαζόμενους, εμπορευόμενους, καταναλωτές, από επώνυμους και ανώνυμους) και πρέπει να κατευθύνεται στην ανάπτυξη και την ευημερία της ανθρώπινης κοινωνίας.

Έχει περάσει η εποχή που η κάθε επιχείρηση ή το κάθε διευθυντικό στέλεχος της (MANAGER) μπορούσε να ενεργεί σκεπτόμενο μόνο τα συμφέροντα, τους

υπαλλήλους ή και τους πελάτες της, χωρίς να σκεφθεί τις γενικότερες κοινωνικές της ευθύνες ή τις καθιερωμένες συνθήκες της χώρας όπου ασκεί τη δραστηριότητά της.

Η γενική θεώρηση της εποχής μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πλησιάζουμε το τέλος του HOMO ECONOMICUS και την αρχή του HOMO SOCIALIS οπότε και η θέση της επιχείρησης δεν μπορεί παρά να ενταχθεί και αυτή μέσα στα ίδια πλαίσια.

3. Οι ανταποδοτικές σχέσεις επιχείρησης και κοινωνίας

Η θέση της επιχειρήσεως στην κοινωνία θεμελιώνεται, αμφισβητείται, αναγνωρίζεται, κρίνεται, καταξιώνεται την κάθε μέρα, την κάθε στιγμή, με την κάθε της έκφραση. Κρίνεται όχι μόνο από τους υπεύθυνους για να παρακολουθούν τη δραστηριοποίησή της παράγοντες (της πολιτείας και της κοινωνίας) αλλά κι από την ανεύθυνη κοινή γνώμη, τον κάθε άνθρωπο, άσχετα αν είναι κατατοπισμένος, μνημένος ή ανίδεος. Τώρα μάλιστα με τη διάδοση των πολυεθνικών εταιριών τη σχεδόν ολοκληρωτική κατάργηση των οικονομικών συνόρων (με τις διάφορες οικονομικές ενώσεις), με την τέραστια ανάπτυξη των μέσων μαζικής επικοινωνίας, η θέση της επιχειρήσεως σαν θεσμού και η δραστηριότητά της σαν οικονομικού παράγοντα κρίνεται κι από ανθρώπους ξένων χωρών, ανθρώπους χωρίς ειδικές ίσως γνώσεις, αλλά που κι αυτοί είναι εκφραστές γνώμων και φυσικά κριτές.

Η κοινωνική ευθύνη της επιχείρησης διαφοροποιεί, λοιπόν κατά κάποιο τρόπο, την κοινωνική αποστολή της: η θεμελιακή αποστολή της μεγιστοποίησης της παραγωγής και του κέρδους συμπληρώνεται τώρα με το κριτήριο ευημερίας της κοινότητας. Η επιχείρηση καλείται να χρησιμοποιήσει το κέρδος για να αντιμετωπίσει τα κοινωνικά προβλήματα που γεννιούνται από την ίδια την ανάπτυξη τη γενική και τη δική της.

Τέτοια προβλήματα είναι κυρίως:

- Η συγκράτηση των τιμών.
- Το ανερχόμενο κόστος των προϊόντων της.
- Η ειδική εκπαίδευση για την ανεργία.
- Οι επενδύσεις εξοπλισμού για τον περιορισμό της ενέργειας και της μόλυνσης της ατμόσφαιρας.
- Η συνεργασία με το κράτος και την τοπική αυτοδιοίκηση σε προγράμματα κοινωνικά, εκπαιδευτικά, πολιτιστικά.
- Η άρνηση επενδύσεων σε χώρες που καταδικάζονται για την πολιτική πρακτική τους, ή τις φυλετικές διακρίσεις.

- Η εκπροσώπηση του κοινού και των εργαζομένων στη διοίκηση και η συμμετοχή των τελευταίων στα οικονομικά αποτελέσματα, η διάθεση προς την κοινωνία στελεχών και ειδικών μέσων κ.α. σχετικά.

Στην επιχείρηση προστίθενται συνεχώς νέες κοινωνικές αξίες, με μέτρα περισσότερο ανθρώπινα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτού είναι οι αλλαγές που έχουν γίνει στις διαδικασίες προσλήψεων απολύσεων, στον τρόπο καθορισμού των αποδοχών, στο περιεχόμενο της συγκεκριμένης δουλειάς της κάθε θέσεως κ.λπ.

Θα πρέπει όμως να επισημανθεί και κάτι άλλο, ιδιαίτερα σημαντικό: Η «αρχή της κοινωνικής ευθύνης» μπορεί να έχει εφαρμογή μόνο σε μια δημοκρατική κοινωνία (με την δημοκρατική καταναλωτική αγορά) η δραστηριότητα της επιχειρήσεως ψηφίζεται την κάθε μέρα από τον κάθε καταναλωτή με την προτίμηση (ή όχι) στα προσφερόμενα από την επιχείρηση προϊόντα ή υπηρεσίες.

Αυτή η θεώρηση της κοινωνικής ευθύνης δεν έχει μείνει χωρίς αντίλογο.

Ο κύριος εκφραστής της αντιθέσεως είναι ο επιλεγόμενος «Πάπας της ελευθέρως οικονομίας», ο κ. Μ. PRIEDMAN. Αποκαλεί τη θεωρία της «κοινωνικής ευθύνης» σε ελεύθερη κοινωνία» βασικά ανατρεπτική θεωρία. Πιστεύει ότι η επιχείρηση δεν έχει παρά μόνο μια κοινωνική ευθύνη:

- Να χρησιμοποιεί τους πόρους της και να προσανατολίζει τις δραστηριότητές της προς την αύξηση των κερδών της.

Άλλοι πάλι δεν διστάζουν να ισχυρισθούν ότι αυτή η «ανθρωπιστική όψη» της επιχειρήσεως δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια ακόμα «εφεύρεση» των MANAGERS αφ' ενός μεν για να ισχυροποιηθούν έναντι των μετοχών (κεφαλαιούχων) αφ' ετέρου δε για να αφαιρέσουν δύναμη από τα εργατικά συνδικάτα.

Μια επιχείρηση όμως πάνω απ' όλα, οι άνθρωποι που με την ελεύθερη βούληση τους μετέχουν (συνεργάζονται) σ' αυτή είτε παρέχοντας μέσα (κεφάλαιο) είτε παρέχοντας την εργασία τους.

Από την τοποθέτηση αυτή έρχεται στην επιφάνεια το ερώτημα:

- Των πηγών αντλήσεως της κοινωνικής δυνάμεως της επιχειρήσεως.

Η Επιχείρηση όπως και κάθε κοινωνικό σύστημα πρέπει από κάπου να έλκει κοινωνική δύναμη. Έχει κι εκείνη ανάγκη μιας τέτοιας δύναμης, μια και στην κοινωνία για να πάρεις πρέπει και να δώσεις.

Πηγές κοινωνικής δυνάμης της επιχειρήσεως όπως και κάθε οργανωμένης ανθρώπινης ομάδας, είναι η αναγνώριση εκτίμηση της κοινής γνώμης και η αγάπη συμπαράστασης των εργαζομένων πάλι.

Τα τεχνολογικά δηλαδή μέσα, η εφαρμογή των αρχών της Επιστήμης της Διοικήσεως και τα άλλα στοιχεία που έχουν σχέση με τη δραστηριότητά της δεν

μπορούν να αποδώσουν από μόνα τους και να αντισταθμίσουν τη δύναμη που προέρχεται από το τρίπτυχο:

- α) Αναγνώριση
- β) Καταξίωση
- γ) Συμπαράσταση της κοινής γνώμης.

Η συμπαράσταση αυτή είναι αποτέλεσμα της βαθμολογήσεως του έργου της επιχειρήσεως από την κοινή γνώμη. Η κρίση της κοινής γνώμης για να στηριχθεί χρειάζεται συγκεκριμένα στοιχεία, σαφή έργα, προσφοράς προς το κοινωνικό σύνολο. Επιπλέον, η κοινή γνώμη είναι αδυσώπητη: η αρνητική κρίση της δεν επηρεάζεται εύκολα. Αντίθετα η θετική της κρίση εύκολα μεταβάλλεται και υπόκειται σε δυσμενείς αναθεωρήσεις.

Η επιχείρηση είναι πηγή δυνάμεως για την κοινωνία. Μια πηγή την οποία εξυπηρετούν αλλά και φοβούνται όλοι. Αποτελεί παράγοντα της κοινωνικής δομής μιας χώρας γι' αυτό πρέπει να προσδιοριστούν τα σημεία στα οποία έχει υποχρέωση και καθήκον να στρέψει τη δύναμή της.

Δύο είναι οι κύριοι ρόλοι της επιχειρήσεως:

- α) Κοινωνικό-οικονομικής ευθύνης για την οικονομική ευημερία του συνόλου και
- β) Κοινωνικό-ανθρωπιστικής ευθύνης για την αποκατάσταση, ανάπτυξη και σεβασμό των ανθρώπινων αξιών εντός και εκτός της.

Οι δύο αυτοί ρόλοι συμβαδίζουν κι εκφράζουν τις ανησυχίες και τις ανάγκες της εποχής μας, σε όλους τους γεωγραφικούς παραλλήλους σε όλα τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά συστήματα. Είναι ρόλοι παράλληλοι με εκείνους της κοινωνίας.

Η Βιομηχανική κοινωνία της εποχής μας έχει ανάγκη να επινοεί σ' όλους τους τομείς (και όχι μόνο στους τεχνικούς) νέες, καλύτερες λύσεις για την εξυπηρέτηση του ανθρώπου. Η επιχείρηση είναι αναγκασμένη από τις συνθήκες που επικρατούν σε κάθε χώρα να ασχοληθεί όχι πια μόνο με τα προβλήματα της κοινωνίας, και ειδικότερα της κοινότητας στην οποία είναι εγκατεστημένη.

4. Τρόποι προσαρμογής και συμβίωσης

Οι σχέσεις μεταξύ επιχειρήσεως και κοινότητας είναι ανταποδοτικές και καλύπτουν όλους σχεδόν τους τομείς επαφής και επικοινωνίας. Η ύπαρξη της επιχειρήσεως επηρεάζει όλο το χώρο. Τον επηρεάζει με κάθε τρόπο και μέσο,

- ψυχολογικά (εσωτερική διάθεση των εργαζομένων και συνθήκες εργασίας)

- οικονομικά (αμοιβές, συσχετισμός με άλλες αμοιβές άλλων εργασιών δημιουργία ευκαιριών απασχολήσεως, ανάπτυξη συγκοινωνιών, αξιοποίηση τοπικών πόρων.
- κοινωνικά (αλλαγές στην κοινωνική δομή, στη φύση και στις απόψεις του τοπικού πληθυσμού, στους θεσμούς στις οικογενειακές σχέσεις κ.λπ.)
- νομικά (θέσπιση νέων κανόνων και λειτουργιών στην τοπική αυτοδιοίκηση ή και στην εθνική νομοθεσία).
- οικολογικά (δημιουργία πόλεων μεγαλύτερης έκτασης ή δορυφόρων πόλεων - συνοικιών, γένεση πολεοδομικών περιβαντολογικών κ.α. προβλημάτων).

Η εγκατάσταση όμως της επιχείρησης δημιουργεί νέες ευθύνες για τους ντόπιους. Ίδρυση νέων σχολείων, δικαστηρίων, νοσοκομείων. Δημιουργεί επίσης νέες ευκαιρίες για τρίτους σε διάφορους τομείς (προμήθειες πρώτων υλών κ.λπ.) Μ' άλλα λόγια η παρουσία μιας επιχειρήσεως συμβάλλει θετικά στην τοπική ανάπτυξη. Παράλληλα όμως δημιουργούνται νέες ευθύνες για την επιχείρηση.

Η επιχείρηση στις σχέσεις της με την κοινότητα πρέπει να προσφέρει κατά το δυνατό, τόσο προς το σύνολο, όσο και προς τα άτομα που αποτελούν την κοινότητα ή που θα την αποτελέσουν (τους νέους δηλαδή πολίτες που θα έλθουν με την εγκατάσταση εργατικού δυναμικού για να καλύψουν τις ανάγκες της επιχειρήσεως).

Το βασικό πρόβλημα είναι να κατορθώσει η επιχείρηση να συγχωνευθεί με το πνεύμα της κοινότητας. Δεν θα πρέπει να δημιουργήσει τα δικά της κέντρα πολιτισμού και διαβίωσης που θα τα θέτει μερικώς ή ευκαιριακά και στη διάθεση της κοινότητας. Όταν χρησιμοποιεί τη βοήθεια ή τη δύναμη της μόνο και μόνο για να βελτιώσει την προσωπική της θέση ή εκείνη των ανθρώπων της, τότε μεγαλώνει η απόσταση μεταξύ των ντόπιων και των εργαζομένων στην επιχείρηση. Μεταβάλλεται δηλαδή η επιχείρηση σε ένα ξένο σώμα ανεκτό αλλά όχι αγαπητό.

Αν όμως ταυτισθεί με την κοινότητα κάθε τι δικό της θεωρείται και της κοινότητας και το αντίστροφο. Όταν οι ντόπιοι φτάσουν να μιλούν για την τάδε βιομηχανία τους (στην οποία μπορεί να μην μετέχουν ούτε καν να την έχουν επισκεφθεί) τότε η επιχείρηση έχει κατορθώσει να αφομοιωθεί με το χώρο. Πρέπει να πεισθούν οι ντόπιοι ότι η επιχείρηση κινείται με ανιδιοτέλεια κι από ενδιαφέρον για την περιοχή στην οποία ζει και η ίδια, δημιουργεί και παίρνει δύναμη.

5. Ο νέος ρόλος των επιχειρήσεων

Για να επιτευχθεί το αποτέλεσμα πρέπει η επιχείρηση να:

α) Να θέσει τα μέσα της στη διάθεση της κοινότητας: Αυτό να γίνεται στην κάθε περίπτωση. Όχι δηλαδή να συντρέχει στα έργα της κοινότητας (κοινωφελή,

πνευματικά, εκπολιτιστικά), αλλά να είναι συνέχεια ο αυτόβουλος μέτοχος σε κάθε ομαδική προσπάθεια αναπτύξεως. Επιπλέον ο κάθε κάτοικος να μπορεί να χρησιμοποιεί με τον όρο της σχετικότητας και του εφικτού, τα όσα η επιχείρηση θα δημιουργήσει για το προσωπικό της (εκπολιτιστικά, ψυχαγωγικά, εμπορικά κέντρα ή ευκαιρίες).

Τέλος η επιχείρηση να θέτει τις επιστημονικές της υπηρεσίες (ερεύνες, οικονομικής ανάλυσης, τεχνολογίας, διοικήσεως κ.λπ.) στη διάθεση της κοινότητας, για να εκπονηθούν προγράμματα, να επιλυθούν κοινοτικά προβλήματα ή για να οργανωθούν και να καθοδηγηθούν αντίστοιχες κοινοτικές υπηρεσίες.

β) Να βοηθήσει στην ανάπτυξη της κοινότητας: Με κάθε τρόπο και κάθε μέσο που έχει στη διάθεσή της η επιχείρηση να συντρέξει στη γενική άνοδο του χώρου της κοινότητας και των κατοίκων της.

Ιδιαίτερα στην Ελλάδα, όπου οι επιχειρήσεις (λόγω των φορολογικών - οικονομικών κ.λπ. κινήτρων που τους παρέχει το κράτος) εγκαθίστανται τώρα σε επαρχιακές περιοχές με μικρή ανάπτυξη (ύπαρξη φτηνών εργατικών χεριών, εδαφών κ.λπ.) μπορούν με περισσότερη ευκολία κι αναγνώριση από το κράτος να αποβούν εστίες πολιτισμού κι αναπτύξεως προς όφελος της περιοχής και των κατοίκων της. Να συντελέσουν δηλαδή στη βελτίωση του επιπέδου της ζωής των γηγενών.

Μερικοί από τους τομείς όπου μπορεί να εκφραστεί αυτή η βοήθεια είναι:

- Η επαγγελματική εκπαίδευση (ιδιαίτερα των νέων, των ανειδίκευτων ή εκείνων που αλλάζουν επάγγελμα-τέχνη, ιδίως όταν αυτή η αλλαγή οφείλεται στην εγκατάσταση της επιχείρησης στην περιοχή). Τα κοινοτικά προγράμματα για τη νεότητα, για τοπικά θέματα (ανάπτυξη συγκοινωνιών, Δημοσίων σχέσεων, στρατολογίας εθελοντών για την εκέλευση διαφόρων προγραμμάτων κ.λπ.). Η παροχή τεχνολογικής βοήθειας για ανάπτυξη στο χώρο της κοινότητας μικροεπιχειρήσεων πρώτων ή συμπληρωματικών υλών γενικά ή ειδικά για την επιχείρηση. Η παροχή επιστημονικής βοήθειας σε μελέτες και προγράμματα αντιμετώπισεων των προβλημάτων της περιοχής: ρυθμιστικά σχέδια, ανανέωση-συγχώνευση συνοικιών, δημιουργία πόλων έλξεως, αποχέτευσης, δημόσια ή κοινοτικά έργα, απαιτήσεις σε ενέργεια κ.λπ. Η βοήθεια για την προσέλκυση στην περιοχή εμπορικών, τεχνικών εταιριών βιομηχανιών, ιδρυμάτων κ.λπ. που θα βοηθήσουν στην περαιτέρω ανάπτυξη. Η οργάνωση των καταναλωτών σε ενώσεις αποδεικνύοντας με τον τρόπο αυτό ότι η ίδια επιχείρηση όχι μόνο δεν φοβάται αλλά αποδέχεται τον κοινωνικό έλεγχο.

Ιδιαίτερα σε χώρες που αρχίζουν να θεωρούν ότι οι μικρές επιχειρηματικές μονάδες είναι εκείνες που οδηγούν στην προστασία της ελευθερίας και στη λογική χρησιμοποίηση των δυνάμεων της φύσης ώστε να μην καταστραφούν από τη συνεχή βιομηχανική ανάπτυξη οι δυνάμεις αυτές η κοινότητα αποτελεί παράγοντα που στο

χώρο της μπορεί να ανθίσει με επιτυχία μια παρόμοια προσπάθεια: η κοινότητα και η τοπική επιχείρηση σ' ένα τέτοιο πρόγραμμα αλληλοσυμπληρώνονται.

γ) Να δημιουργήσει δυνατότητες εργασίας και παράδοση στην περιοχή. Δυνατότητες εργασίας για εκείνους τους ντόπιους που από τη φύση του αντικειμένου της εργασίας μπορούν ή θέλουν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στην επιχείρηση. Επίσης παράδοση συνέχειας και σταθερότητας ώστε να θεωρείται στον οικονομικό-επαγγελματικό τομέα παράγοντας τον οποίο οι κάτοικοι (ανάλογα με τα προσόντα και τις βλέψεις τους) τον θεωρούν σαν διέξοδο γι' αυτούς και τα παιδιά τους. Να γνωρίζουν δηλαδή οι ντόπιοι ότι και αύριο η επιχείρηση θα βρίσκεται στο χώρο τους, το ίδιο δυναμική, για να καλύψει τις επαγγελματικές ανάγκες τους.

Παράδοση επίσης πρέπει να δημιουργήσει η επιχείρηση στις σχέσεις της με τα κοινοτικά όργανα. Οι σχέσεις αυτές πρέπει να είναι σταθερά οι ίδιες και όχι να επιβάλλονται ανάλογα με το ποιός κάθε φορά διευθύνει την επιχείρηση ή κατέχει την εξουσία στην κοινότητα.

Η επιχείρηση οφείλει να καταστεί σύμβολο ενότητας στην περιοχή στο οποίο να μπορούν όλοι (κράτος, κοινότητα, ομάδες και άτομα) να υπολογίζουν. Αυτή η δυναμική παρουσία της επιχειρήσεως δεν πρέπει φυσικά να είναι πολύ βαρειά ώστε να αποτελεί πόλο φυγόκεντρων δυνάμεων ή να αποβεί η επιχείρηση ξένος προς τη βασική αποστολή της «ρυθμιστικός παράγοντας» της περιοχής.

δ) Να βοηθήσει στην προστασία του περιβάλλοντος. Παρ' όλο ότι το θέμα αυτό ανάγεται στα γενικότερα προβλήματα των σχέσεων επιχείρησης και κοινότητας αναφέρεται εδώ λόγω της τεράστιας σημασίας που έχει και στο ευρύτερο οικολογικό πρόβλημα στη σημερινή εποχή και της ακόμα μεγαλύτερης στο μέλλον. Η μόλυνση του περιβάλλοντος αναφέρεται κυρίως στον αέρα, στο νερό, στο θόρυβο, στις αναθυμιάσεις, στα απόβλητα και στα χημικά κατάλοιπα. Αφορά δηλαδή την ίδια τη ζωή των κατοίκων της κοινότητας. Έχει σχέση μ' αυτή την ίδια την ύπαρξη της. Αρχίζει από το χώρο των κατοικιών, την οικονομική δραστηριότητα, την ενεργειακή κρίση και φτάνει μέχρι τα μικρότερα της καθημερινής ζωής, του κάθε κατοίκου. Περιλαμβάνει ακόμα και προβλήματα πνευματικής υγείας.

Η προστασία του περιβάλλοντος εκτείνεται και στα υλικά της κατασκευής διαφόρων προϊόντων που καταναλίσκονται για τη διατροφή των ατόμων ή που χρησιμοποιούνται για την εξυπηρέτηση των αναγκών της διαβιώσεώς τους (π.χ. υλικά οικοδομών, συσκευασίας, συνθετικές ύλες κ.λπ.).

Για τα προϊόντα αυτά, που η χρήση τους δεν περιορίζεται μόνο στα όρια της κοινότητας, ευθύνεται απέναντι της κοινωνίας των καταναλωτών η επιχείρηση. Και παίζει επί του προκειμένου η επιχείρηση ένα σοβαρό ρόλο προστασίας των καταναλωτών που εκφράζεται όχι μόνο στα χρησιμοποιούμενα υλικά και στις

συνέπειες που προκύπτουν από την κατασκευή τους αλλά επεκτείνεται και στην πληροφόρηση για το τι πρέπει να προσέχουν οι καταναλωτές που το χρησιμοποιούν.

Στο γενικό πρόβλημα του ποιος πρέπει να πληρώσει γι' αυτή την προστασία του περιβάλλοντος έχουν ακουστεί διαφορετικές απόψεις. Οι κυριότερες προτείνουν:

- 1) Η ίδια επιχείρηση που δημιουργεί το πρόβλημα
- 2) Ο καταναλωτής που χρησιμοποιεί τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες αυτής της επιχειρήσεως.
- 3) Ο ντόπιος που οφείλεται από την εγκατάσταση στο χώρο του της επιχειρήσεως (όπως π.χ. γίνεται στην Ελλάδα όταν απαλλοτριώνονται περιοχές για τη διάνοιξη εθνικών οδών).
- 4) Η διοίκηση η κεντρική ή κοινοτική που εισπράττει φόρους και άλλα ωφέλη από την επιχείρηση.

Οποιαδήποτε όμως λύση κι αν υιοθετηθεί η συμμετοχή της επιχειρήσεως στις δαπάνες της προστασίας του περιβάλλοντος είναι δεδομένη και αναγνωρίζεται απ' όλους. Το πρόβλημα είναι γενικό αλλά εξελίσσεται σε ειδικό, προκειμένου περί του καταλογισμού των δαπανών ανάλογα με το μέγεθος της μόλυνσεως του περιβάλλοντος από κάθε επιχείρηση καθώς επίσης κι από το μέτρο.

ε) Να βοηθήσει στην καταπολέμηση διαφόρων αντικοινωνικών εκδηλώσεων: όπως ο αλκοολισμός, η παιδική εγκληματικότητα, ή η απάθεια και η αποξένωση. Ο χώρος της επιχειρήσεως που αποτελεί μια μικρογραφία της κοινωνίας, είναι ο ιδανικός για να γίνει διδασκαλία συστηματική πάνω στα θέματα αυτά. Επίσης η επιχείρηση μπορεί αποτελεσματικά να βοηθήσει σε αντίστοιχες ενέργειες επίσημων οργάνων ή διαφόρων σωματείων.

6. Η ανάγκη σύγχρονης επιχειρησιακής στρατηγικής

Με όλα αυτά χαράσσεται ο νέος ρόλος επιχειρήσεως. **Ρόλος κοινωνικός ανθρωπιστικός, γενναίος.**

Ρόλος που δεν προέρχεται ούτε από διατάξεις νόμων ούτε από συνδικαλιστικά αιτήματα αλλά προκύπτει από την πλουραλιστική δομή της κοινωνιολογίας.

Το περιεχόμενο του ρόλου του νέου ρόλου της επιχείρησης θα πρέπει να διαμορφώνεται ελεύθερα και πέρα από κανόνες και διατάξεις. Η «κοινωνική ευθύνη» παίρνει μέγεθος, έκταση, μορφή και περιεχόμενο από τις δυνατότητες, την πνευματική ανάπτυξη, τον κοινό νου εκείνων που τη διοικούν σύμφωνα με την **ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΟΥΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΤΗΤΑ.**

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι διαγράφεται μια νέα εποχή ένα νέο κλίμα, μια νέα αντίληψη η οποία επιμένει στην αντικατάσταση του ΚΕΡΔΟΥΣ σα μοναδικού στόχου των επιχειρηματικών από την επιδίωξη της ΜΕΓΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗΣ της αξίας του παραγωγικού οργανισμού που λέγεται επιχείρηση. Αυτό θα αποτελέσει την επανόρθωση ενός λάθους μιας λανθασμένης πορείας της μέχρι σήμερα που θα ήθελε τους πολλούς να δουλεύουν και τους λίγους να απολαμβάνουν, αυτό δίχως να παραβλέπει κανένας το ρόλο της ποιότητας μέσα στην κοινωνία.

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ, ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ

1. Εισαγωγή

Το θέμα της ανεργίας και της ανταγωνιστικότητας των χωρών και της δυνατότητας ή όχι του κράτους να επηρεάσει τα παραπάνω μέσω της υιοθέτησης μιας Βιομηχανικής Πολιτικής (ΒΠ) ή Στρατηγικής (ΒΣ) είναι σήμερα από τα πλέον συζητούμενα στην οικονομική θεωρία και σε πολιτικό επίπεδο, παγκόσμια. Ένας σημαντικός λόγος γι' αυτό είναι η αδυναμία πολλών χωρών, ειδικά στην Ευρώπη, να λύσουν το πρόβλημα της ανεργίας, που τουλάχιστον στην Ένωση (ΕΕ) προσεγγίζει σήμερα το 12% του εργατικού δυναμικού, με συντηρητικές μετρήσεις. Οι επιλογές του κράτους, επιπλέον, όσον αφορά τη μορφή της ΒΣ που θα επιλεγεί, είναι δυνατό να επιδρούν στο βαθμό «συναίνεσης και δημοκρατίας» μιας κοινωνίας, με την έννοια ότι μπορεί να ενισχύσουν ή αντίθετα μειώνουν τη συγκέντρωση δύναμης στα χέρια λίγων ατόμων και/ή επιχειρήσεων με ό,τι συνέπειες μπορεί να έχει αυτό για τη «δημοκρατία».

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να εξετάσει τα παραπάνω θέματα, ειδικότερα στη διασύνδεσή τους. Εξετάζουμε το θέμα πρώτα σε επίπεδο γενικό-θεωρητικό και μετά όσον αφορά ειδικότερα την Ελλάδα. Το κύριο επιχείρημα είναι ότι: ανταγωνιστικότητα σημαίνει παραγωγικότητα: η παραγωγικότητα μπορεί να ενισχυθεί με διάφορους τρόπους, εκ των οποίων ένας είναι οι δικτύωσεις επιχειρήσεων. Μια ΒΣ που εστιάζεται στα δίκτυα μπορεί να αυξήσει την παραγωγικότητα και έτσι την απασχόληση. Επιπλέον μπορεί να έχει σημαντικά θετικά αποτελέσματα στη συναίνεση και τη δημοκρατία, μέσω αύξησης του ανταγωνισμού και μείωσης της συγκέντρωσης δύναμης στα χέρια λίγων, και στη δυναμική ανταγωνιστικότητα λόγω των ευεργετικών αποτελεσμάτων του ανταγωνισμού π.χ. στην καινοτομικότητα. Γενικότερα υποστηρίζεται ότι η ενίσχυση ενός πλουραλισμού θεσμικών και οργανωσιακών μορφών αποτελεί προϋπόθεση ανταγωνιστικότητας, ανάπτυξης και (έτσι) απασχόλησης και συναίνεσης και δημοκρατίας.

Στην επόμενη ενότητα συζητάμε τη σχέση μεταξύ ανταγωνιστικότητας, παραγωγικότητας και απασχόλησης. Στην τρίτη ενότητα το θέμα της Βιομηχανικής Στρατηγικής γενικότερα, σε σχέση με δικτυώσεις ειδικότερα και την επίδραση αυτών στη «συναίνεση και δημοκρατία». Στην τέταρτη ενότητα εξετάζουμε την περίπτωση της Ελλάδας. Ακολουθούν συμπεράσματα και παρατηρήσεις στην πέμπτη και τελευταία ενότητα.

2. Παραγωγικότητα, Ανταγωνιστικότητα και Απασχόληση

Παρά τη συχνότατη χρήση του από οικονομολόγους και πολιτικούς και σχεδόν τους πάντες, ο ορισμός του όρου (διεθνής) ανταγωνιστικότητα δεν είναι ούτε γενικά αποδεκτός ούτε απλός. Συχνά ορίζεται σαν διεθνής ανταγωνιστικότητα η «ικανότητα» της οικονομίας μιας χώρας να δημιουργεί μέσω των εξαγωγών της τους πόρους που της επιτρέπουν να πληρώσει για τις επιθυμητές εισαγωγές της, κάτω από συνθήκες «δικαίου» εμπορίου και «ανοιχτών» αγορών (βλ. Pitelis 1994) για μια κριτική επισκόπηση. Από τους πολλούς άλλους ορισμούς που έχουν προταθεί ξεχωρίζει αυτή του “management guru” Michael Porter, που εξισώνει την ανταγωνιστικότητα με την ικανότητα των επιχειρήσεων ενός κράτους να διεξάγουν άμεσες επενδύσεις στο εξωτερικό (βλ. Porter 1990). Πιο πρόσφατα ακόμη, έχει τύχει προσοχής η προσπάθεια του Paul Krugman (1994). Σύμφωνα με τον τελευταίο, ο όρος «διεθνής ανταγωνισμός» δεν έχει την έννοια που έχει αυτός του ανταγωνισμού μεταξύ επιχειρήσεων. Οι επιχειρήσεις π.χ. η Coca Cola και η Pepsi Cola ανταγωνίζονται για ν’ αυξήσουν μερίδιο μιας συχνά προσδιορισμένης αγοράς και μ’ αυτή την έννοια ό,τι κερδίζει η μία το χάνει η άλλη.¹ Αντίθετα αυτό δε συμβαίνει συνήθως με χώρες των οποίων η τυχόν δυνατότητα να βελτιώσουν τις επιδόσεις τους δεν εμποδίζει αλλά αντίθετα μπορεί και να υποβοηθήσει την επίδοση άλλων χωρών, με την έννοια ότι η αύξηση π.χ. του εισοδήματος μιας χώρας μεγενθύνει τη συνολική παγκόσμια αγορά για προϊόντα. Έτσι μπορεί να αυξάνει τις εξαγωγές και το εισόδημα και άλλων χωρών.² Στο βαθμό που το δεχτούμε αυτό, τότε το μόνο ουσιαστικό κριτήριο της δυνατότητας μιας χώρας να είναι ανταγωνιστική, κατά τον Krugman, είναι η παραγωγικότητα, δηλαδή το προϊόν που μπορεί να παραχθεί ανά ώρα εργασίας, εκπεφρασμένο σε όρους αγοραίων τιμών. Η αύξηση της

---

1. Πρέπει να παρατηρηθεί ότι αυτό δε συμβαίνει πάντοτε. Σε περιπτώσεις π.χ. «στρατηγικών συμμαχιών» αλλά και όταν δράσεις επιχειρήσεων δημιουργούν «εξωτερικές οικονομίες» και γενικότερα βελτιώνουν το επιχειρηματικό περιβάλλον μέσα στο οποίο δρουν άλλες επιχειρήσεις, π.χ. όταν εισάγουν καινοτομία που υιοθετείται και από άλλες επιχειρήσεις αυτό δεν ισχύει.

2. Μ’ αυτή την έννοια μπορούμε να πούμε ότι οι χώρες έχουν «άμλλα», ενώ οι επιχειρήσεις «ανταγωνισμό» (ο όρος άμλλα δεν υφίσταται στην Αγγλική), βλ. όμως την επισήμανση στην υποσημείωση 1.

παραγωγικότητας επιτρέπει την αύξηση των ημερομισθίων και/ή τη μείωση των τιμών και έτσι μπορεί να οδηγεί *ceteris paribus* σε ανταγωνιστικότητα, ανάπτυξη και επίσης απασχόληση και ευημερία³ (βλ. και παρακάτω).

Παρά τις διάφορες επιφυλάξεις που μπορεί κανείς να εκφράσει στην προσέγγιση Krugman (βλ. π.χ. τις υποσημειώσεις 1,2 και 3), η σχέση μεταξύ παραγωγικότητας και ανάπτυξης (και μ' αυτή την έννοια σχετικής ανταγωνιστικότητας) είναι και αδιαμφισβήτητη και όχι ιδιαίτερα καινούργια. Σε τελική ανάλυση αν κάποια χώρα δεν παράγει και μάλιστα καλά και φτηνά, δεν θα πουλήσει και σε διεθνείς (και εγχώριες αγορές), κατά συνέπεια δεν θα είναι «ανταγωνιστική» σχετικά με άλλες χώρες.

Η στενότερη σχέση μεταξύ ανταγωνιστικότητας και παραγωγικότητας διαφαίνεται και για έναν ακόμη λόγο, που διαφεύγει της προσοχής του Krugman. Αυτός αφορά τη σχέση μεταξύ παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας εκτεφρασμένης όμως σε συνολικούς μακροοικονομικούς όρους.

Συγκεκριμένα, το κατά κεφαλήν εισόδημα είναι το συνολικό προϊόν (σε όρους τιμών) που παράγει κάθε μέλος μιας οικονομίας, έτσι είναι το μακροοικονομικό ισοδύναμο της παραγωγικότητας. Εναλλακτικά αυτό είναι η έκφραση της εθνικής παραγωγικότητας. Δεν είναι λοιπόν παράξενο ότι το κατά κεφαλήν εισόδημα χρησιμοποιείται σαν μέτρο της σχετικής επίδοσης μιας χώρας σε πίνακες διεθνών συγκρίσεων παρά τα διάφορα μειονεκτήματά του.⁴

Συμπεραίνουμε ότι η παραγωγικότητα είναι σημαντικότερος παράγοντας διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Κατά συνέπεια οποιαδήποτε προσπάθεια βελτίωσης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας μιας χώρας πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη τους προσδιοριστικούς παράγοντες της παραγωγικότητας και να επιδιώξει τη βελτίωσή τους.

Γενικά, οι κύριοι προσδιοριστικοί παράγοντες της παραγωγικότητας είναι οι εξής: η μόρφωση, οι δεξιότητες και τα κίνητρα του εργατικού δυναμικού, των διοικητικών στελεχών και των επιχειρηματιών, όπως και η διάρκεια και ένταση της εργασίας του, η τεχνολογία, τεχνογνωσία και καινοτομικότητα: η υλική και άυλη υποδομή και οι οικονομίες σε όρους μοναδιαίου κόστους, που επιτυγχάνονται από την κλίμακα της παραγωγής (οικονομίες κλίμακος), το συνδιασμό παραγωγικών διαδικασιών (οικονομίες συνδιασμού), την εξειδίκευση και εκμάθηση που προκύπτει

---

3. Το *ceteris paribus* εδώ είναι πολύ σημαντικό. Εν γένει το αποτέλεσμα θα εξαρτηθεί από πολλούς παράγοντες, όπως τον τρόπο μέσω του οποίου έχει επιτευχθεί η βελτίωση της παραγωγικότητας.

4. Ουσιαστικά αυτά είναι μετρήσιμες συγκρισιμότητας και επίσης της «τεχνοκρατικής φύσης του». Για παράδειγμα, δεν είναι απαραίτητο ότι ένα υψηλό επίπεδο κατά κεφαλήν εισόδημα σημαίνει καλύτερη ποιότητα ζωής. Πάντως υπάρχει κάποια θετική σχέση μεταξύ κατά κεφαλήν εισοδήματος και περισσότερο ποιοτικών δεικτών, όπως π.χ. η αναμενόμενη διάρκεια ζωής (με εξαίρεσεις κυρίως της Ελλάδας - ίσως λόγω καλού κλίματος, διατροφής και «έξω καρδιάς»).

από τον όγκο της παραγωγής (οικονομίες εκμάθησης), τη μείωση του χρόνου μετατροπής των εισροών σε εκροές (οικονομίες χρόνου) και τέλος από τη μείωση στα κόστη συναλλαγών. Επίσης σε μια οικονομία που εμπλέκεται σε διεθνές εμπόριο (όπως σήμερα όλες οι χώρες), προσδιοριστικός παράγοντας της παραγωγικότητας είναι η σχετική πραγματική τιμή των εισαγωγών, δηλαδή το πόσο στοιχίζει να εισάγει κάποια χώρα ένα αντιπροσωπευτικό προϊόν σε όρους τιμών ενός αντιπροσωπευτικού προϊόντος που αυτή εξάγει. Τέλος «το επιχειρηματικό κλίμα», το πλαίσιο δηλαδή μέσα στο οποίο λαμβάνονται οι επιχειρηματικές αποφάσεις μπορεί να επηρεάσει σημαντικά την παραγωγικότητα.

Από τα παραπάνω μπορεί να προκύψει η δυνάμει κατεύθυνση και τρόπος βελτίωσης της παραγωγικότητας, τα δυνάμει υποκείμενα της βελτίωσης αυτής και κατά συνέπεια ο δυνάμει ρόλος της βιομηχανικής στρατηγικής και των δικτυώσεων προς αυτή την κατεύθυνση, που αποτελεί και το ενδιαφέρον μας σ' αυτό το άρθρο. Πριν όμως προχωρήσουμε σ' αυτά τα θέματα, πρέπει να τονιστεί και κάτι ακόμη που προκύπτει, ότι δηλαδή η ένταση και η διάρκεια της εργασιακής διαδικασίας είναι ένας μόνο από πολλούς και όχι απαραίτητα ο σημαντικότερος προσδιοριστικός (υπο)παράγοντας της παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας. Από αυτό προκύπτει ένα δίδαγμα και για τις επιχειρήσεις και για τους εργαζόμενους. Για τις μεν επιχειρήσεις ότι έχουν λίγα να κερδίσουν και μπορεί ίσως και να χάσουν λόγω των κινήτρων) αν ρίχνουν όλη τους την προσπάθεια σ' αυτόν μόνο τον προσδιοριστικό παράγοντα παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας. Από την άλλη μεριά το δίδαγμα για τους εργαζόμενους και τους εκπροσώπους τους είναι ότι είναι χρήσιμο να υποστηρίζουν την ανάγκη για παραγωγικότητα και ανταγωνιστικότητα, στο βαθμό βέβαια που η επίτευξή τους δεν εστιάζεται μόνο (ή κατ' εξοχήν) στην αύξηση της διάρκειας και έντασης της εργασίας, αλλά αντίθετα σε άλλους μεθόδους βελτίωσής τους περιλαμβανομένων της ανάπτυξης της μόρφωσης, δεξιοτήτων, (εκ)μάθησης και κινήτρων του εργατικού δυναμικού.

Το θέμα της απασχόλησης και της ανεργίας είναι πολύ σύνθετο για να τύχει εκτενούς ανάλυσης εδώ πέρα. Όσον, όμως, αφορά τη συγκεκριμένη επιχειρηματολογία που έχουμε αναπτύξει, είναι νομίζω ασφαλές να ισχυριστεί κανείς ότι *ceteris paribus* η βελτίωση της παραγωγικότητας και η ανταγωνιστικότητα μιας οικονομίας δημιουργεί καλύτερες προϋποθέσεις για την αύξηση της απασχόλησης, λόγω της αύξησης της ζήτησης, για τα προϊόντα των επιχειρήσεων και έτσι των θέσεων εργασίας για την παραγωγή τους. Με την έννοια αυτή η βελτίωση της παραγωγικότητας, ανταγωνιστικότητας και της απασχόλησης είναι προς το συμφέρον των πάντων, εργαζομένων, επιχειρήσεων και του κράτους (π.χ. του αυξάνει τα έσοδά του από φόρους μέσω της αύξησης της απασχόλησης). Το ζητούμενο είναι πως αυτή μπορεί να επιτευχθεί και από ποιον.

Γενικά, τρία είναι τα υποκείμενα που μπορεί να επηρεάσουν την παραγωγικότητα, πράγμα που προκύπτει από την ανάλυση των προσδιοριστικών της παραγόντων: οι εργαζόμενοι, οι επιχειρήσεις και το κράτος. Οι εργαζόμενοι, γιατί όπως είδαμε η εργασιακή συμπεριφορά, διάθεση και στάση προς την εργασία, προσδιορίζει άμεσα την παραγωγικότητα. Τα διοικητικά στελέχη, διότι από την εν γένει στάση και αποτελεσματικότητά τους επηρεάζεται η παραγωγικότητα. Οι επιχειρηματίες, διότι από την εν γένει στάση και «επιχειρηματική πρωτοβουλία» τους εξαρτάται η ανεύρεση, δημιουργία και εκμετάλλευση παραγωγικών πρωτοβουλιών που είναι η προϋπόθεση για παραγωγή και παραγωγικότητα.⁵ Οι επιχειρήσεις, διότι από αυτές εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό η εκμετάλλευση οικονομιών κόστους, η εισαγωγή και χρήση νέων τεχνολογιών και τεχνογνωσία. Επίσης διότι επηρεάζουν την ύπαρξη υποδομών, υλικών και κυρίως άυλων (π.χ την δεξιότητα και τα κίνητρα του εργατικού δυναμικού). Το κράτος, διότι επηρεάζει άμεσα τις υλικές και τις άυλες υποδομές, μέσω των δημοσίων έργων, της παροχής υπηρεσιών εκπαίδευσης, υγείας, ασφάλειας και άμυνας, της αποτελεσματικότητας (ή όχι) της δημόσιας διοίκησης, της θέσπισης νομοθετικού και θεσμικού πλαισίου, που λειτουργεί σαν (αντι)κίνητρο για την παραγωγικότητα, τη συναλλαγματική του πολιτική που επηρεάζει την πραγματική τιμή των εισαγωγών, την εν γένει (μακρο)οικονομική πολιτική που επηρεάζει το γενικότερο πλαίσιο και έτσι το κόστος, της παραγωγής και των συναλλαγών, αλλά και την εν γένει στάση και ήθος των δημοσίων ατόμων, που με τη σειρά του επηρεάζει τη συμπεριφορά των εργαζομένων και επιχειρήσεων.

Αυτό που ακολουθεί από τα παραπάνω είναι ότι η επικρατούσα αντίληψη μεταξύ πολλών οικονομολόγων και management gurus ότι το θέμα της ανταγωνιστικότητας είναι αποκλειστικά θέμα επιχειρήσεων (βλ. π.χ. Porter, 1990) είναι προβληματική. Εργαζόμενοι, επιχειρήσεις και κράτος αλληλοσυνδέονται με σύνθετους τρόπους και μαζί επηρεάζουν τους προσδιοριστικούς παράγοντες της παραγωγικότητας. Οι τρόποι αυτοί είναι συχνά μη «απτού», βρίσκονται δηλ. στο επίπεδο των νοοτροπιών, στάσεων προς την εργασία και επιχειρηματικότητα, εν γένει πολιτισμικού επιπέδου κ.λπ. Με την έννοια αυτή η «συναίνεση», η εμπιστοσύνη προς τις πολιτικές ηγεσίες, η ύπαρξη σταθερών κανόνων του παιχνιδιού, ξεκάθਾਰου και εν γένει γνωστού και κατανοητού νομικού πλαισίου, μπορεί να είναι εξίσου και συχνά περισσότερο σημαντικοί προσδιοριστικοί παράγοντες παραγωγικότητας από την ύπαρξη δρόμων, λιμανιών, τηλεπικοινωνιών κ.λπ.

Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι τα παραπάνω είναι βασικά «υποκειμενικού» χαρακτήρα. Υφίστανται όμως και αντικειμενικοί παράγοντες που επηρεάζουν τα

---

5. Το ότι όλοι επηρεάζουν την παραγωγικότητα δεν απαντά το ερώτημα του ακριβούς ρόλου του καθενός. Αυτό είναι ένα ξεχωριστό ζήτημα το οποίο όμως ξεφεύγει των ορίων αυτού του άρθρου, με εξαίρεση το ρόλο του κράτους, τον οποίο εξετάζουμε στην επόμενη ενότητα.

παραπάνω και έτσι την παραγωγικότητα. Παραδείγματα είναι το μέγεθος (της αγοράς) μιας χώρας, που μπορεί να επηρεάζει τη δυνατότητα εκμετάλλευσης οικονομιών κόστους, που προκύπτουν από μεγάλο μέγεθος επιχειρήσεων και η ύπαρξη ή όχι πλουτοπαραγωγικών πηγών και άλλων δυνάμει πόρων (π.χ. φυσική ελκυστικότητα, έτσι δυνατότητα τουρισμού) κ.λπ.⁶

Είναι δυνατό να εξετάσει κανείς τις δημοφιλείς πρόσφατες προσεγγίσεις των καθηγητών M. Best (1990) και M. Porter (1990), στο παραπάνω πλαίσιο. Το κύριο επιχείρημα του Best, για παράδειγμα, είναι ότι η ανταγωνιστικότητα της Ιαπωνίας και των «τίγρεων» της Άπω Ανατολής (Χονγκ Κονγκ, Σιγκαπούρη, Ταϊβάν, Μαλαισία), ήταν αποτέλεσμα της έμφασης που αυτές οι χώρες έδωσαν στο θέμα της οργάνωσης (και) της παραγωγής. Κατά τον Best, αυτή βασίστηκε σε ένα μεταφορτικό υπόδειγμα που εστίασε την προσπάθεια του στη δόμηση δυναμικών ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων μέσω της εισαγωγής νέων τεχνολογιών μορφής οργάνωσης, μορφών παραγωγής, νέων προϊόντων και νέων συμπεριφορών προς τους εργαζομένους, προμηθευτές και πελάτες των επιχειρήσεων, συμπεριφορών που έδωσαν έμφαση στη συνεργασία και την ανάδειξη και εκμετάλλευση των μυαλών τους και όχι του ιδρώτα και των χεριών τους, όπως γίνονταν στο Φορντικό υπόδειγμα.⁷ Στο πλαίσιο αυτό της συνεργασίας μπορεί να ιδωθούν και οι επιτυχίες προσπάθειες δικτύωσης επιχειρήσεων, σε πολλές χώρες, για παράδειγμα τη Βόρεια Ιταλία, βλ. παρακάτω.

Αυτή η «Schumpeter-ιανή» και «Hayek-ιανή», κατά τον Best, προσέγγιση της ανταγωνιστικότητας, είναι κύριος λόγος για τη σχετική επιτυχία τους από προς τις «Φορντικές χώρες της Δύσης». Επιπλέον για το Best, το κράτος μέσω της Βιομηχανικής του πολιτικής, έπαιξε κρίσιμο ρόλο στα παραπάνω, βλ. επόμενη ενότητα.

Από την άλλη μεριά ο M. Porter αποδίδει την ανταγωνιστικότητα των χωρών στην ύπαρξη ενός «διαμαντιού» ανταγωνιστικότητας που αποτελείται από τις διασυνδέσεις των παρακάτω παραγόντων: ζήτησης, (που πρέπει να είναι εκλεπτυσμένη και απαιτητική), (πλουτοπαραγωγικών) πόρων (που πρέπει να είναι μοναδικοί και μη εύκολο να τύχουν μίμησης από άλλους), της δομής και στρατηγικής των επιχειρήσεων (όπου δίνεται έμφαση στον ανταγωνισμό στο τοπικό επίπεδο) και τις «δικτυώσεις» επιχειρήσεων μεταξύ τους, με προμηθευτές και αγοραστές.

6. Τέτοιοι «αντικειμενικοί» παράγοντες μπορεί όμως τουλάχιστον μεσοπρόθεσμα να αίρονται από υποκειμενικές δράσεις, π.χ. στα παραπάνω παραδείγματα μέσω διεθνοποίησης των επιχειρήσεων, ανάπτυξης υποδομών κ.λπ.

7. Υπάρχει μια τεράστια βιβλιογραφία στα θέματα αυτά που συνοψίζεται μεταξύ άλλων στον Best (1990). Ενδιαφέρουσα είναι επίσης και η έκφραση που αποδίδεται στον πρόεδρο της SONY Mashushita, ότι η Δύση είναι καταδικασμένη να χάσει από την Άπω Ανατολή επειδή οι μέθοδοι και τα κεφάλια των ηγετών της είναι «φορντικά» και δεν εκμεταλλεύονται τη διάχυτη γνώση των συντελεστών της παραγωγής.

Σε αντίθεση με τον Best, ο Porter δεν βλέπει ξεχωριστό ρόλο για το κράτος, παρά μόνο μέσα από την επίδραση που οι πολιτικές του μπορεί να έχουν στους τέσσερις παράγοντες του διαμαντιού. Το συμπέρασμα για τον Porter είναι ότι μια χώρα είναι ανταγωνιστική όταν βρίσκει, δημιουργεί και εκμεταλλεύεται τους πλουτοπαραγωγικούς της πόρους, στους οποίους απολαμβάνει συγκριτικά πλεονεκτήματα, απολαμβάνει και/ή δημιουργεί απαιτητικούς, εκλεπτυσμένους καταναλωτές, απολαμβάνει ευεργετικού ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων σε τοπικό επίπεδο, και βρίσκει και ενισχύει δυνάμει δικτυώσεις επιχειρήσεων.

Προκύπτει ότι οι νέες θεωρίες ανταγωνιστικότητας των Best και Porter, εστιάζονται σε μια σειρά από παράγοντες που με τη σειρά τους αποτελούν προσδιοριστικούς παράγοντες της παραγωγικότητας. Εν μέρει όμως επειδή δεν εξετάζουν όλους τους παράγοντες αυτούς, και εν μέρει διότι στερούνται ενός γενικότερου θεωρητικού πλαισίου-υποβάθρου, οι θεωρήσεις αυτές είναι ελλειπείς. Η κοινή τους έκφραση σε θέματα ανταγωνιστικότητας, δικτυώσεων και οι διαφορές τους στο θέμα του ρόλου του κράτους, θα μας απασχολήσουν στην επόμενη ενότητα. Προς το παρόν εδώ αξίζει, νομίζω, να τονιστεί ότι και οι δύο αυτοί συγγραφείς εστιάζονται σε μεθόδους επίτευξης παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας που απορρίπτουν τη «φορντική», «δυτική» προσέγγιση αύξησης της διάρκειας και έντασης της εργασίας. Αυτό είναι μια χρήσιμη προϋπόθεση για μια προσπάθεια ανεύρεσης «συναινετικών» στρατηγικών για παραγωγικότητα, ανταγωνιστικότητα και απασχόληση.

3. Βιομηχανική Στρατηγική: Θεωρία και Διεθνής Πρακτική

Είναι αναμφίβολο και έχει επισημανθεί στην προηγούμενη ενότητα, ότι σε μια οικονομία της αγοράς καθοριστικό ρόλο στην επίτευξη παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας έχουν οι επιχειρήσεις και οι επιχειρηματίες. Συχνά στη βιβλιογραφία γίνεται μια σιωπηρή παραδοχή ότι υπάρχει μια μονοσήμαντη σχέση μεταξύ ανταγωνιστικότητας επιχειρήσεων και της χώρας προέλευσης των επιχειρήσεων αυτών (βλ. π.χ. Krugman (1994) και Porter (1990) γι' αυτή την άποψη. Όμως αυτό δεν είναι πάντα και απαραίτητα σωστό. Εξαρτάται από το πώς επιτυγχάνει μια επιχείρηση τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς της και στο βαθμό στον οποίο αυτή διαχέεται στην οικονομία προέλευσης, και διανέμεται στους συντελεστές της επίτευξης.

Γενικά μια επιχείρηση μπορεί να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητά της με δύο κύρια τρόπους: τη βελτίωση της αποδοτικότητάς της και/ή την αύξηση του ελέγχου της επί των εργαζομένων και των αγορών. Βελτίωση της αποδοτικότητας έχουμε

όταν γίνεται καλύτερη κατανομή των ενδοεπιχειρησιακών πόρων, όταν μειώνεται η αναποδοτικότητα μορφής X (αυτή που προκύπτει μέσα σε μια επιχείρηση από ελλιπή κίνητρα), όταν μειώνονται τα κόστη συναλλαγών, όταν βελτιώνονται η τεχνολογία, τεχνογνωσία, καινοτομικότητα κ.λπ. Από την άλλη πλευρά αύξηση της ανταγωνιστικότητας μπορεί να προκύψει από τον έλεγχο επί των αγορών (π.χ. μονοπώλιο) και/ή των εργαζομένων (π.χ. αύξηση διάρκειας της εργασίας, έντασής της κ.λπ.). Στο βαθμό που η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας επιτυγχάνεται μέσω βελτίωσης της αποδοτικότητας, αυτό μπορεί να ευνοεί δυνάμει τουλάχιστον και τους εργαζομένους, το κράτος και τη χώρα. Αν επιτυγχάνεται μέσω μονοπωλιοποίησης και/ή ελέγχου των εργατών, τα δυνάμει αποτελέσματα για τη χώρα σαν σύνολο είναι πολύ πιο αμφίβολα, όπως έχει καταδείξει μια τεράστια βιβλιογραφία στη θεωρία «Βιομηχανικής Οργάνωσης» (βλ. Pitelis, 1994, για κριτική παρουσίαση) που συνοψίζεται παρακάτω. Αυτή η αμφιβολία εντείνεται στην περίπτωση πολυεθνικών επιχειρήσεων, όπου είναι δυνατόν η βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς τους να μη διαχέεται στη χώρα προέλευσής τους, επειδή π.χ. τα κέρδη επανεπενδύονται στο εξωτερικό. Ακόμη και υπέρμαχοι των πλεονεκτημάτων των πολυεθνικών, όπως π.χ. John Dunning (1992) αναγνωρίζουν την περίπτωση αυτή. Κλασικό παράδειγμα είναι η Βρετανία, που αν και αποτελεί χώρα βάση για 5 από τις 10 πλέον ανταγωνιστικές πολυεθνικές επιχειρήσεις στην Ευρώπη (βλ. Kay, 1993) η ίδια χάνει συνεχώς έδαφος στην κλίμακα διεθνούς ανταγωνιστικότητας (17η στον ΟΟΣΑ από 3η πριν 20 περίπου χρόνια!).

Τίθεται το ερώτημα αν και κατά πόσο το κράτος μπορεί μέσω της δικής του πολιτικής και/ή στρατηγικής για τη βιομηχανία, να κατευθύνει την επιχειρηματική δραστηριότητα σε τρόπους που βελτιώνουν την αποδοτικότητα, πώς μπορεί αυτό να επιτευχθεί, ποιο ρόλο να παίζουν οι δικτυώσεις επιχειρήσεων προς αυτή την κατεύθυνση και τέλος ποιές είναι οι προϋποθέσεις επιτυχίας από πλευράς του κράτους τέτοιων πολιτικών. Το θέμα αυτό της Βιομηχανικής Πολιτικής (ΒΠ) και Στρατηγικής (ΒΣ) και του ρόλου των «δικτύων» απασχόλησε και απασχολεί οικονομολόγους και κοινωνικούς επιστήμονες για πολλά χρόνια, πράγμα που υποδεικνύει την ανάγκη συνοπτικής παρουσίασης των συζητήσεων αυτών.

Ξεκινάμε από ορισμούς. Έτσι, «βιομηχανική πολιτική» στη βιβλιογραφία σημαίνει συχνά διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς συγγραφείς. Εδώ λαμβάνεται ως κρατικά μέτρα που στοχεύουν στο να επηρεάσουν τη βιομηχανία μιας χώρας, έτσι ώστε να βελτιωθεί η (μακροπρόθεσμη) ευημερία των καταναλωτών-πολιτών της χώρας, για παράδειγμα σε όρους αύξησης του κατά κεφαλήν τους εισοδήματος. Αν και κάθε κρατικό μέτρο έχει τέτοια δυνάμει αποτελέσματα, ο ορισμός αυτός μας περιορίζει στη συζήτηση εκείνων που έχουν κύριο σκοπό να επηρεάσουν τη βιομηχανία.

Το μέρος της βιομηχανικής πολιτικής που αφορά το βαθμό ανταγωνισμού βιομηχανικών κλάδων καλείται «πολιτική ανταγωνισμού». Τέλος, «βιομηχανική στρατηγική» ορίζεται η ύπαρξη (ή όχι) από μεριάς του κράτους ενός τελικού στόχου όσον αφορά τη βιομηχανία, που είναι θεωρητικά επεξεργασμένος, πραγματοποιήσιμος και εκφρασμένος σε ένα σύνολο μέτρων και θεσμών αλλά και των μηχανισμών που είναι απαραίτητοι για την πραγμάτωση του στόχου.

Γίνεται φανερό από τα παραπάνω ότι η άσκηση βιομηχανικής πολιτικής (ΒΠ), πολιτικής ανταγωνισμού (ΠΑ) και βιομηχανικής στρατηγικής (ΒΣ) προϋποθέτει την ύπαρξη του κράτους και με αυτή την έννοια δεν νοείται ανάλυση ΒΠ, ΠΑ και ΒΣ χωρίς ανάλυση της φύσης, ρόλου και περιορισμών του κράτους σε οικονομίες αγοράς, βλ. παρακάτω, εδώ θα αρκεστούμε να ορίσουμε το κράτος και την πολιτική του σαν μη παρεμβατική όταν αυτή περιορίζεται στην επιτήρηση των «κανόνων του παιχνιδιού» (όπως περουνσιακά δικαιώματα) και παρεμβατική όταν επεμβαίνει στους κανόνες του παιχνιδιού και επιχειρεί να τους αλλάξει. Ένα παρεμβατικό κράτος μπορεί να αντιδρά (reactive) όταν κρίνει ότι υφίσταται «αποτυχία της αγοράς», ή να δρα ανεξάρτητα από τέτοιες «αποτυχίες», οπότε ορίζεται σαν «αναπτυξιακό» (developmental).

• Θεωρία

Το γενικό θεωρητικό υπόβαθρο της βιομηχανικής πολιτικής και πολιτικής ανταγωνισμού είναι η συζήτηση περί «ανταγωνισμού» και «μονοπωλίου» στην οικονομική θεωρία. Αυτή ξεκινά από τους κλασικούς οικονομολόγους, π.χ. Adam Smith, Karl Marx και λαμβάνει τη σύγχρονή της μορφή στην ανάλυση του Marshall και των σύγχρονων νεοκλασικών οικονομολόγων, περί δομών βιομηχανικών κλάδων. Το κύριο συμπέρασμα είναι ότι το πέρασμα από ένα κλάδο «τέλειου ανταγωνισμού» σε ένα κλάδο «μονοπωλίου» συνεπάγεται αύξηση τιμών, μείωση παραγωγής και κατά συνέπεια μείωση του «πλεονάσματος καταναλωτή», που θεωρείται δείκτης οικονομικής ευημερίας. Ακολουθεί ότι το κράτος πρέπει να επεμβαίνει για να προλαμβάνει τη δημιουργία ή να μην επιτρέπει την εκδήλωση των συνεπειών, της ύπαρξης «μονοπωλίων». Το πρώτο, μπορεί να γίνει για παράδειγμα μέσω του ελέγχου των «συγχωνεύσεων», το δεύτερο μέσω π.χ. εθνικοποίησης «φυσικών μονοπωλίων» και εφαρμογής τιμολογιακής πολιτικής «οριακού κόστους» (marginal cost pricing).

Η συζήτηση «ανταγωνισμού - μονοπωλίου» συνεχίζεται σήμερα στον κλάδο «Βιομηχανικής Οργάνωσης» (Industrial Organization). Έτσι γίνεται χρήση πλέον εξελιγμένων υποδειγμάτων ολιγοπωλίου από αυτά του Bertrand και Cournot, τα οποία καταδείχνουν: είτε ότι οι ολιγοπωλιακοί κλάδοι συμπεριφέρονται σαν οιονεί-

μονοπώλια (μέσω συνεργασιών επί των τιμών και εμποδίων εισόδου προς τους δυνάμει ανταγωνιστές), (βλ. υπόδειγμα γενικευμένου ολιγοπωλίου του Cowling and Waterson), είτε ότι τα ολιγοπώλια υποχρεούνται να συμπεριφέρονται σαν τέλειοι ανταγωνιστές λόγω της μη ύπαρξης εμποδίων εισόδου και εξόδου, κατά συνέπεια του φόβου από τους δυνάμει ανταγωνιστές (βλ. το υπόδειγμα «διαμφισβητούμενων αγορών» του Baumol και συνεργατών), είτε ότι η αλήθεια είναι κάπου στη μέση, δηλαδή υπάρχουν τεχνικά εμπόδια εισόδου (οικονομίες κλίμακος) και συνεργασίες που παρά ταύτα μπορεί να οδηγήσουν σε είσοδο επιχειρήσεων όταν οι τιμές υπερβαίνουν το όριο που τους επιτρέπουν οικονομίες κλίμακος (πλ. υπόδειγμα «ορίου τιμής» του Modigliani). Το συμπέρασμα είναι ότι επιστρέφουμε πάραυτα στην έμφαση των κλασικών στα εμπόδια κινητικότητας (mobility barriers), σημαντικά από τα οποία είναι τα εμπόδια εξόδου, λόγω εξειδίκευσης συντελεστών (asset specificity) που οδηγούν σε «κόστη βύθισης» (sunk costs). Θεωρία και εμπειρικές μελέτες καταδείχνουν σήμερα ότι τέτοια υφίστανται και ότι κατά συνέπεια υφίσταται κόστος ευημερίας λόγω ολιγοπωλίου. Ενδεικτικά ο ίδιος ο Baumol δέχεται σήμερα ότι οι «διαμφισβητούμενες αγορές» (contestable markets) δεν είναι παρά μια πιο ρεαλιστική εναλλακτική στο υπόδειγμα τέλειου ανταγωνισμού, που παίρνει υπόψη την ύπαρξη ολιγοπωλίου και οικονομιών συνδυασμού (economies of scope). Με αυτά τα δεδομένα, οι δεκάδες μελέτες που έχουν μετρήσει το «τρίγωνο της ευημερίας» έχουν οδηγήσει, παρά τις μεγάλες τους διαφορές, σε μερική συναίνεση στον υπολογισμό του M. Scherer, ότι το «τρίγωνο» για τις Ηνωμένες Πολιτείες είναι περίπου 7% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος (ΑΕΠ).

Ένα πρόβλημα με τα παραπάνω υποδείγματα και συμπεράσματα είναι ότι είναι βασικά στατικά και βασίζονται σε περιοριστικές υποθέσεις, όπως κοινό κόστος (μονο-(ολιγο)πωλίων και τέλειων ανταγωνιστών. Από τις υπάρχουσες εναλλακτικές προσεγγίσεις, ο Williamson έχει υποστηρίξει ότι το μονοπώλιο έχει μικρότερο κόστος, άρα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το «κέρδος αποδοτικότητας» (efficiency gain) που πρέπει να συγκρίνεται με το «κόστος ευημερίας» (Williamson trade-off). Ο H. Demsetz, της σχολής του Σικάγο, έχει υποστηρίξει ότι είναι ακριβώς η μεγαλύτερη αποδοτικότητα των επιχειρήσεων που τους επιτρέπει να εξελιχθούν σε μονοπώλια, κατά συνέπεια ιδωμένο δυναμικά είναι άλογο να ελέγχουμε τα μονοπώλια. Ο J. Schumpeter έχει υποστηρίξει ότι ο ανταγωνισμός δεν παίρνει τη μορφή «δομής βιομηχανικού κλάδου», αλλά είναι δυναμικός και βασίζεται στην ανεύρεση της καινούργιας ιδέας, τεχνολογίας και προϊόντος, μορφής οργάνωσης κ.λπ. Έτσι οι πλέον καινοτόμες επιχειρήσεις θα γίνουν καλύτερες, και κατά συνέπεια ολιγοπωλιακές. Όμως τα μονοπωλιακά κέρδη και η «μονοπωλιακή θέση» είναι μόνο βραχυπρόθεσμες και υποσκάπτονται συνεχώς από τις νέες καινοτόμες

επιχειρήσεις σε μια αέναη διαδικασία «δημιουργικής καταστροφής». Με τις ιδέες αυτές συμφωνούν και οι υποστηρικτές της νεο-φιλελεύθερης «Αυστριακής σχολής», όπως π.χ. ο Hayek, που επιπλέον δίνει έμφαση στην ανάγκη ανεύρεσης και εκμετάλλευσης της γνώσης, η οποία υποστηρίζει ότι επιτυγχάνεται καλύτερα μέσω της «ελεύθερης αγοράς». Σ' αυτό το πλαίσιο η θεώρηση του Baumol, περί «διαμφισβητούμενων αγορών» μπορεί να ιδωθεί σαν στατιστική παραλλαγή των Schumpeter και Αυστριακών, που δίνει έμφαση στη δυνατότητα «τέλειου ανταγωνισμού» εξ' αιτίας δυνάμει ανταγωνισμού καταφαίνεται ότι αυτή η θεώρηση δεν αποδέχεται καθόλου την ύπαρξη «τριγώνου ευημερίας». Τέλος, η πρόσφατη εξέλιξη των απόψεων του R. Coase, περί «εσωτερικοποίησης» της αγοράς από επιχειρήσεις (λόγω υψηλού κόστους συναλλαγών αγοράς), από τον O. Williamson, οδήγησε τον τελευταίο στην πρόταση ότι οι μεγάλες ιεραρχίες (μονοπώλια), μπορεί να εξηγηθούν μέσα στο πλαίσιο της αύξησης της αποδοτικότητας που συνεπάγεται η εσωτερικοποίηση των εγγενών αποτυχιών της αγοράς.

Φαίνεται από τα παραπάνω ότι οι πλέον δυναμικές προσεγγίσεις αμφισβητούν τα συμπεράσματα της στατικής ανάλυσης. Αυτό ισχύει και για τις μετα-Κεϋσιανές και νεο-Μαρξιστικές προσεγγίσεις. Στην στατική τους μορφή, παράδειγμα των Baran και Sweezy, αυτές αποτελούν παραλλαγή της νεοκλασικής υπόθεσης «γενικευμένου ολιγοπωλίου». Στις πιο δυναμικές τους μορφές όμως ισχυρίζονται ότι η ανάπτυξη του καπιταλισμού δεν μειώνει αλλά αυξάνει τον ανταγωνισμό, υπό την έννοια της μείωσης των εμποδίων κινητικότητας, από τις μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις. Οι διάφορες προσπάθειες εμπειρικής διερεύνησης, επιπλέον των παραπάνω υποθέσεων, κύρια της «υπόθεσης Schumpeter», και υπόθεσης «κόστους συναλλαγών», έχει οδηγήσει στο απογοητευτικό συμπέρασμα ότι αντίθετα με τη στατική ανάλυση, εδώ «όλα παίζουν». Όχι παραδόξως, αυτό το «θεωρητικό κενό» (ή και άγνοια ή αδιαφορία για τη θεωρία) έχει οδηγήσει σε πρακτικές που περισσότερο βασίζονται σε «δοκιμή και λάθος», σε συγκρούσεις μεταξύ θεωρίας και πρακτικής ή σε μεταβολή πρακτικής αναλόγως της ιδεολογικής κατεύθυνσης των κυβερνήσεων και/ή της κατά καιρούς «κυρίαρχης ιδεολογίας».

• Πρακτική

Στις δεκαετίες του 1950 και 1960, η πολιτική στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και τις Ηνωμένες Πολιτείες (Η.Π.), ήταν κυρίως «πολιτική ανταγωνισμού». Για παράδειγμα, τα άρθρα 85 και 86 της «συνθήκης της Ρώμης» και οι διάφορες νομοθεσίες «αντι-τραστ» (π.χ. Sherman Act) στις Η.Π. βασίζονται ολοκληρωτικά στην στατική ανάλυση περί «τριγώνου ευημερίας» και έχουν σκοπό να περιφρουρήσουν τον ανταγωνισμό, μέσω του περιορισμού της δημιουργίας και αποτε-

λεσμάτων (εκμετάλλευσης δύναμης) των ολιγοπωλίων. Στο πλαίσιο αυτό περιλαμβάνονται απαγορεύσεις σε συγχωνεύσεις και καταδικαστικές αποφάσεις εναντίων ολιγοπωλίων, όπως η διάσημη στην Ευρώπη περίπτωση της Hoffman - La - Roche. Ήδη όμως από τα μέσα της δεκαετίας τους 1960 στην Ευρώπη παρατηρείται μια θεαματική αλλαγή στάσης και σύγκρουση μεταξύ θεωρίας και πρακτικής. Αυτή παίρνει τη μορφή αναγνώρισης στην πράξη των ωφελειών ολιγοπωλίου και της υποβοήθησης δημιουργίας Ευρωπαϊκών γιγάντων. Ιδιαίτερη σημασία για την αλλαγή αυτής της στάσης στην Ευρώπη υπήρξε η παρατήρηση - συζήτηση περί «Αμερικανικής Πρόκλησης» που δραματοποιήθηκε στο διάσημο βιβλίο με τον ίδιο τίτλο του Servan-Schreiber. Ο τελευταίος, μεταξύ πολλών άλλων, υποστήριξε ότι οι τεράστιες πολυεθνικές επιχειρήσεις των Η.Π. είχαν μια σειρά συγκριτικά πλεονεκτήματα έναντι των Ευρωπαϊκών, ακριβώς λόγω του μεγέθους τους. Κύρια μεταξύ αυτών ήταν η δυνατότητά τους να δημιουργούν και να εκμεταλλεύονται τεχνολογικές εξελίξεις και καινοτομίες που και αυτές απεδώθησαν στο μέγεθος (τμήματα Έρευνας και Τεχνολογίας, δυνατότητα επιλογής καλύτερων επιστημόνων, μεγαλύτερη δυνατότητα εκμετάλλευσης «τυχαίων ανακαλύψεων» από ασυσχέτιστα διαφοροποιημένες πολυεθνικές κ.λπ.). Το συμπέρασμα ήταν ότι οι δυναμικές ωφέλειες από το μέγεθος υπερσκελίζουν το στατικό κόστος και κατά συνέπεια η διεθνής ανταγωνιστικότητα (και έτσι η μακροπρόθεσμη ευημερία των ευρωπαίων καταναλωτών) επιβάλλει την έμφαση στο μεγάλο μέγεθος. Η λεγόμενη «έκρηξη συγχωνεύσεων» στην Ευρώπη στο τέλος της δεκαετίας του 1960 και τη δεκαετία του 1970 μπορεί να ιδωθεί μέσα στο παραπάνω πλαίσιο.

Πέρα από την προσπάθεια ενθάρρυνσης της αύξησης μεγέθους, η δεκαετία του 1970 επίσης χαρακτηρίζεται σαν αυτή της βιομηχανικής πολιτικής «Επιλογής εθνικών νικητών» (picking winners ή national champions policy). Μέρος της πολιτικής αυτής σε αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες (π.χ. Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία) αποτέλεσε και η εθνικοποίηση ορισμένων «στρατηγικών» βιομηχανικών κλάδων, π.χ. αυτοκινητοβιομηχανία στη Γαλλία, και επίσης δραστηριοτήτων με έντονα στοιχεία «αποτυχίας της αγοράς», όπως τα λεγόμενα «φυσικά μονοπώλια» και/ή επιχειρήσεις δημόσιας ωφελείας. Η έμφαση στην πολιτική αυτή που υποστηριζόταν θεωρητικά όλο αυτό το διάστημα και από την οικονομική θεωρία, συνεχίστηκε και στο τέλος της δεκαετίας του 1970 και τις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν αποτυχημένες μεγάλες επιχειρήσεις, ιδιωτικές ή κρατικές, έτυχαν συνεχούς συμπαράστασης από τα εθνικά τους κράτη, στο πλαίσιο της πεποίθησης περί ανάγκης συμπαράστασης των «δικών μας νικητών». Η πολιτική αυτή ονομάστηκε στη Μ. Βρετανία πολιτικών των «lame ducks». Για μια σειρά από σύνθετους λόγους, όπως οι δυσκολίες που σχετίζονται με την «επιλογή νικητών» και τη μείωση των κινήτρων να ανταγωνιστούν των επιχειρήσεων που λαμβάνουν κρατική βοήθεια, η πολιτική

αυτή θεωρείται σήμερα ότι ήταν αποτυχία. Σ' αυτό βοήθησε και η συχνά απογοητευτική επίδοση κρατικών επιχειρήσεων που οφείλετο στους προαναφερθέντες λόγους, αλλά και σε ενδογενή προβλήματα του κρατικού μηχανισμού, όπως η έλλειψη κινήτρων κέρδους από τη διοίκηση, άλλα κίνητρα γραφειοκρατών, πελατειακές σχέσεις κ.λπ. Τα προβλήματα αυτά, και η παράλληλη (και σχετιζόμενη) επιστροφή (και βελτίωση) νεοφιλελευθέρων ιδεών, οδήγησε στην «επιστροφή στην αγορά» της δεκαετίας του 1980.

Η «επιστροφή στην αγορά», πήρε κύρια τη μορφή ιδιωτικοποιήσεων σε πολλές χώρες της Ευρώπης, με πρωτοπόρα τη Μ. Βρετανία της κας Thatcher. Οι ιδιωτικοποιήσεις αποτέλεσαν ουσιαστικά αντιστροφή της αντίληψης περί «αποτυχίας αγοράς» και συγκεκριμένα ενστερνισμό της πεποίθησης ότι το πρόβλημα «αποτυχίας του κράτους» είναι σημαντικότερο, έτσι οι ιδιωτικοποιήσεις θα οδηγήσουν σε αύξηση της οικονομικής αποτελεσματικότητας. Η συχνά παράλληλη πώληση μετοχών στο χρηματιστήριο των πρώην δημοσίων επιχειρήσεων κρίθηκε επίσης χρήσιμη στο πλαίσιο της εφαρμογής της ιδέας του λαϊκού καπιταλισμού.

Γι' αυτούς τους άλλους λόγους, όπως οι ταμειακές ανάγκες του δημοσίου, παρατηρήθηκε η έκρηξη ιδιωτικοποιήσεων της δεκαετίας αυτής συχνά χωρίς την απαραίτητη προσοχή σε θέματα ανταγωνισμού και/ή της επίδοσης των δημοσίων επιχειρήσεων άλλων χωρών, όπως Αυστρίας, χωρών Άπω Ανατολής και άλλων, η οποία δεν ήταν χειρότερη, αλλά συχνά καλύτερη αναλόγων ιδιωτικών επιχειρήσεων. Σήμερα είναι σχεδόν γενικά αποδεκτό ότι το κύριο θέμα δεν είναι το ιδιοκτησιακό καθεστώς αλλά οι συνθήκες ανταγωνισμού στο συγκεκριμένο βιομηχανικό κλάδο, όπως και τα σχετικά κίνητρα-θεσμοί τα οποία περιβάλλουν τα διευθυντικά στελέχη των ιδιωτικών ή δημοσίων επιχειρήσεων, και η συγκρισιμότητα ή όχι μεταξύ των στόχων των δύο αυτών τύπων επιχειρήσεων, βλ. Pitelis (1994).

Η δεκαετία του 1980 είναι ίσως η σημαντικότερη όσον αφορά θέματα ΒΠ. Πέρα από τις ιδιωτικοποιήσεις η δεκαετία αυτή παρουσιάζει δύο ακόμη θεαματικές εξελίξεις. Πρώτα, την εμπέδωση του «Ιαπωνικού Θαύματος» και του «Θαύματος» των τεσσάρων μικρών τίγρεων της Άπω Ανατολής, και την εν μέρει σχετιζόμενη εμφάνιση ενός «νέου ανταγωνισμού» στην Ιαπωνία, αλλά και σε «βιομηχανικές περιοχές» (industrial districts) πολλών Ευρωπαϊκών χωρών όπως της «Τρίτης Ιταλίας», και περιοχών της Γερμανίας και Μ. Βρετανίας. Η εμφάνιση του «νέου ανταγωνισμού» από μικρο-μεσαίες συνήθως (αλλά όχι μόνο) επιχειρήσεις, συνέπεσε με την παρατήρηση από πλευράς πολλών οικονομολόγων των προβλημάτων μεγάλου μεγέθους στους Ευρωπαϊκούς γίγαντες, όπως μικρή καινοτομική δραστηριότητα, προβλήματα εργασιακών σχέσεων, μεγαλύτερο αριθμό «απουσιών» από την εργασία κ.λπ. Αυτό, επίσης, συνέπεσε με την εμφάνιση νέων τεχνολογιών οι οποίες μείωσαν τα σχετικά ωφέλη από οικονομίες κλίμακος. Η πρόκληση των

εξελίξεων αυτών, πιστεύω, δεν έχει αντιμετωπιστεί ακόμη με επιτυχία από τις δυτικές χώρες και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η επαναφορά της συζήτησης περί μικρομεσαίων στις Ευρωπαϊκές χώρες, φαίνεται ότι έχει να κάνει περισσότερο με τα προβλήματα των «γιγάντων» και την έμφαση του νεοφιλελευθερισμού στην «επιχειρηματικότητα» των μικρών κεφαλαιοκρατών παρά σε μια πεποίθηση ανάγκης υιοθέτησης μιας ριζοσπαστικής δημιουργικής προσέγγισης σε θέματα Β.Π. Στην πραγματικότητα, στην Ευρώπη ειδικότερα του ΟΟΣΑ γενικότερα, τα θέματα Β.Π. τείνουν να ξεφεύγουν από αυτό που παραδοσιακά ονομάζεται Β.Π., προς την εφαρμογή «οριζόντιων πολιτικών», κύρια (πρόγνωσης) τεχνολογίας και υποδομής σε ανθρώπινο και μη «κεφάλαιο», περιλαμβανομένων της πολιτικής εκπαίδευσης. Αν και δεν αμφισβητούμε την ανάγκη και χρησιμότητα τέτοιων πολιτικών, πρέπει να τονιστεί ότι αυτές αγνοούν την πιθανότητα ανάγκης Β.Σ., αναπτυξιακού χαρακτήρα, με την έννοια του με περιορισμού της σε περιπτώσεις εμφανούς αποτυχίας της αγοράς. Με την έννοια αυτή η Β.Π. της δεκαετίας του 1980 και 1990 δεν ξεφεύγει από την παραδοσιακή διάκριση «αγορά ή κράτος». Απλά αποτελεί παραδοχή της άποψης περί ανάγκης περισσότερης αγοράς και λιγότερου κράτους. Αν και αυτό δεν είναι από μόνο του κακό, δεν απευθύνεται το θέμα της πρόκλησης που έχει επέλθει υπό την εμπειρία της Β.Π. της Ιαπωνίας και άλλων χωρών της Άπω Ανατολής, αλλά ούτε και τα θέματα που προκύπτουν από τις νέες εξελίξεις στους τομείς, Β.Π. και Β.Σ. που έχουν επιτευχθεί (εν μέρει στο πλαίσιο της προσπάθειας εξήγησης, της παραπάνω εμπειρίας) από νέες προσεγγίσεις στα οικονομικά της βιομηχανικής οργάνωσης, ανταγωνιστικότητας των κρατών και διοίκησης των επιχειρήσεων, βλ. παρακάτω. Πριν όμως, είναι χρήσιμο να αναφερθώ στη μέχρι τώρα κυρίαρχη αντίληψη στη Δύση περί διεθνούς εμπορίου.

Το θέμα διεθνούς εμπορίου είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον, για τον εξής λόγο. Ενώ στη δεκαετία του 1970 γινόταν παραδεκτό ότι η ανταγωνιστικότητα βελτιώνεται μέσω μεγάλων ολιγοπωλιακών επιχειρήσεων, η κυρίαρχη θεωρία διεθνούς εμπορίου βασιζόταν ολοκληρωτικά στην υπόθεση τελείως ανταγωνιστικών αγορών και την ιδέα του Ricardí περί «συγκριτικού πλεονεκτήματος». Σύμφωνα με την τελευταία, μια χώρα (κάθε χώρα) μπορεί να βελτιώσει τη θέση της μέσω διεθνούς εμπορίου, αν εξειδικεύεται στην παραγωγή αγαθών ή υπηρεσιών στα οποία έχει το μικρότερο συγκριτικό μειονέκτημα. Μέχρι πρόσφατα αυτό ερμηνεύτηκε σαν υποστήριξη της άποψης περί «ελεύθερου εμπορίου» και συνεπώς έλλειψης προστατευτισμού. Η πρακτική ακολούθησε τη θεωρία για μεγάλο μέρος της μεταπολεμικής περιόδου, ειδικά όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ χωρών του ΟΟΣΑ. Όσον αφορά ειδικά το θέμα των πολυεθνικών επιχειρήσεων (ΠΠΕ), η υποστήριξη των «εθνικών» (ΠΕΕ), ήταν μέρος και πακέτο της πολιτικής υποστήριξης του μεγάλου μεγέθους στην Ευρώπη στη δεκαετία του 1970. Σχετιζόμενη, (λόγω π.χ. φόβων αντιποίνων) υπήρξε

η στάση μη αποθάρρυνσης ξένων επενδύσεων από πολυεθνικές, ειδικά των Η.Π., στην Ευρώπη, παρά το φόβο της «Αμερικανικής πρόκλησης». Επιπλέον, στη δεκαετία του 1980 έχουμε μια συνειδητή προσπάθεια ορισμένων Ευρωπαϊκών χωρών, ιδιαίτερα της Μ. Βρετανίας, να προσελκύσουν ξένες, κύρια Ιαπωνικές επενδύσεις. Όπως και σε πολλές άλλες περιπτώσεις, η εφαρμογή τέτοιων μέτρων, υπήρξε αντίδραση στην παρατήρηση της επιτυχίας της πολιτικής άλλων χωρών (π.χ. των μικρών τίγρεων) και όχι μέρος μιας συνολικής αντίληψης και ύπαρξης μέτρων και μηχανισμών εφαρμογής, αυτό που ονομάσαμε βιομηχανική στρατηγική. Και στον τομέα αυτό η εμπειρία των χωρών της Άπω Ανατολής και νέες εξελίξεις στα οικονομικά και διοίκηση, έχουν να μας διδάξουν ορισμένα πράγματα, όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα.

Συμπερασματικά, η Β.Π. των δυτικών χωρών στη μεταπολεμική περίοδο έχουν βασισθεί στη θεωρία περί σχετικής αποτυχίας αγοράς και κράτους, σχετικών πλεο(μειο)νεκτημάτων μεγέθους και συγκριτικού πλεονεκτήματος και ελεύθερου εμπορίου. Παρά την ύπαρξη (ή εξαιτίας) αυτής της «μεγαλοπρεπούς θεωρίας», η Π.Α. και η Β.Π. των χωρών αυτών υπήρξε βασικά η μη αναπτυξιακή, συχνά ασυνεχής (μικρό-μεγάλο μέγεθος, κρατικοποίηση-ιδιωτικοποίηση) αλλά και εσωτερικά ασυνεπής (έμφαση σε μεγάλο μέγεθος αλλά τέλειος ανταγωνισμός στη θεωρία διεθνούς εμπορίου). Επιπλέον, χαρακτηριστικό της Δυτικής προσέγγισης είναι η έλλειψη Β.Σ., όπως την ορίσαμε εδώ και ο συχνά ad-hoc χαρακτήρας της. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο δεν είναι παράδοξη η ύπαρξη συναίνεσης σήμερα περί αποτυχίας της έως τώρα Β.Π. στη Δύση, τουλάχιστον με την έννοια της σχετικής επίδοσης (στην πραγματικότητα τάσης αποβιομηχάνισης) των χωρών αυτών, η αντίθεση με τη θεαματική επίδοση των χωρών της Άπω Ανατολής, που επίσης έτυχε να έχουν ριζικά αντίθετες προσεγγίσεις στα θέματα Π.Α., Β.Π. και Β.Σ.

• Το παράδειγμα της Ιαπωνίας

Έχει παρατηρηθεί από αρκετούς οικονομολόγους, όπως για παράδειγμα τον Alan Blinder ότι ενώ οι Δυτικές χώρες προσπαθούσαν να βρουν λύση στο πλαίσιο της «μεγαλοπρεπούς θεωρίας» που ξεκίνησε από τον Adam Smith, οι Ιάπωνες εφάρμοσαν μια ριζικά διαφορετική πρακτική, φαινομενικά τουλάχιστον χωρίς θεωρητικό υπόβαθρο, το οποίο, κατέληξε ο Blinder, ίσως πρέπει να βρούμε εμείς! Μεγάλο μέρος αυτής της Ιαπωνικής πρακτικής πήρε τη μορφή Βιομηχανικής Στρατηγικής, υπό την εποπτεία του Υπουργείου Διεθνούς Εμπορίου και Βιομηχανίας, το διάσημο πλέον MITI (Ministry of International Trade and Industry). Από δηλώσεις ιθυνόντων του MITI και άλλους αναλυτές, φαίνεται ότι η Ιαπωνική αυτή πρακτική είχε σαν κύριο στοιχείο την απόρριψη (στην πράξη) της

θεωρίας (στατικού) συγκριτικού πλεονεκτήματος και την έκφραση της ανάγκης δημιουργίας συγκριτικών πλεονεκτημάτων, που ονομάστηκε προσέγγιση δυναμικού συγκριτικού πλεονεκτήματος (dynamic comparative advantage). Κύρια στοιχεία εφαρμογής αυτής της πολιτικής ήταν τα εξής: Πρώτον, η πρόβλεψη και επιλογή βιομηχανικών κλάδων (κύρια στη μεταποίηση) του μέλλοντος, κλάδων, δηλαδή, οι οποίοι αναμενόταν να έχουν υψηλή κερδοφορία λόγω της ολιγοπωλιακής δομής τους, της χρήσης ανεπτυγμένης τεχνολογίας και υψηλής εισοδηματικής ελαστικότητας. Δεύτερον, η καθοδήγηση αυτών των κλάδων από το κράτος, η υποβοήθησή τους με διάφορα μέτρα και η παράλληλη προστασία τους από τον εξωτερικό ανταγωνισμό, τουλάχιστον στα αρχικά στάδια της εξέλιξής τους. Τρίτον, η εφαρμογή μιας πολιτικής ανταγωνισμού στο εσωτερικό, που βασιζόταν στην ανάγκη ανεύρεσης της «χρυσής τομής», που απορρέει από την παρατήρηση ότι η υπερβάλλουσα συνεργασία είναι ένα κακό, αλλά ο υπερβάλλων ανταγωνισμός είναι επίσης κακός, επειδή φθείρει τις επιχειρήσεις οδηγώντας σε διασπάθηση των πόρων του. Έτσι, ο ρόλος του κράτους πρέπει να εστιάζεται στο να «διευθύνει τον ανταγωνισμό». Μέρος και πακέτο της πολιτικής αυτής των Ιαπώνων ήταν και το «διοικούμενο εμπόριο» (managed trade), που εκφράστηκε σε όρους μερικούς προστατευτισμού και περιορισμούς στην είσοδο πολυεθνικών επιχειρήσεων, οι οποίοι μετατοπιζόταν λίγο-λίγο, συνήθως μετά από πιέσεις των Δυτικών και εφόσον κρινόταν ότι οι Ιαπωνικές επιχειρήσεις ήταν πλέον σε θέση να αντιμετωπίσουν το διεθνή ανταγωνισμό.

Συμπερασματικά, και σε ριζική αντίθεση με τη Δύση, η Ιαπωνία ακολούθησε μια Β.Σ. όπως την ορίσαμε εδώ, βασισμένη στη δημιουργία δυναμικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων, που βασίστηκε σε «διοικούμενο εμπόριο», προστατευτισμό, έμφαση στη «διοίκηση ανταγωνισμού» (κατ' αρχήν μόνο στο εσωτερικό) και εστίαση στη μεταποίηση.

Μεγάλος αριθμός ξένων και Ιαπώνων οικονομολόγων δέχονται σήμερα ότι το ΜΙΤΙ και η Β.Σ. της Ιαπωνίας ήταν σημαντικός παράγοντας που οδήγησε στο Ιαπωνικό θαύμα. Υπάρχουν διάφορες αναλύσεις «περιπτωσιολογικών μελετών», όπως στον κλάδο «μηχανολογικού εξοπλισμού» και «υπολογιστών» που υποστηρίζουν αυτή την άποψη επιτυχούς στρατηγικής και παρέμβασης του ΜΙΤΙ. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν διάφορες περιπτώσεις λαθεμένων παρεμβάσεων από πλευράς του ΜΙΤΙ (διάσημη είναι η περίπτωση της HONDA, την οποία το ΜΙΤΙ δεν ήθελε να επιτρέψει να εισέλθει στον κλάδο αυτοκινητοβιομηχανίας), τα οποία χρησιμοποιούν οι αντίπαλοι Β.Π. και Β.Σ., για να υποστηρίξουν ότι το Ιαπωνικό θαύμα θα υπήρχε και ελλείψει Β.Σ. του ΜΙΤΙ. Πράγματι, η περίπτωση της Ιαπωνίας είναι ιδιαίτερα σύνθετη και ξεχωριστή λόγω της ύπαρξης πολύ υψηλών αποταμιεύσεων, της στενής συνεργασίας μεταξύ βιομηχανίας και χρηματο-

οικονομίας (που λειτουργεί, όπως έχει υποστηριχθεί, σαν οιονεί εσωτερική κεφαλαιαγορά), η ύπαρξη συναινετικών σχέσεων μεταξύ εργασίας και επιχειρήσεων (και γενικότερα η «κουλτούρα» υπακοής και σκληρής δουλειάς των Ιαπώνων) και τελευταίο αλλά σημαντικό, η εφαρμογή νέων τεχνικών, τεχνολογιών και διοίκησης από τους Ιάπωνες, πολύ γνωστές από τις οποίες είναι ο Έλεγχος Συνολικής Ποιότητας (Total Quality Management), η «Ακριβώς στην Ώρα» (Just in Time) προσέγγιση στο θέμα των αποθεματικών, η «Απασχόληση για Ζωή» (Life Time Employment) και η «ευέλικτη εξειδίκευση» (flexible specialization).

Από τα παραπάνω, φαίνεται ότι το Ιαπωνικό Θαύμα οφείλετο σε σύνθετους λόγους οικονομικούς και μη. Μεταξύ των πρώτων, υπήρξε συνδυασμός και συνύπαρξη μακρο-παραγόντων, μικρο-παραγόντων (Β.Σ.) και παραγόντων στρατηγικής διοίκησης (Strategic Management). Κατά τη γνώμη μου, η απομόνωση ενός απ' αυτούς, της Β.Σ., σαν μη χρήσιμου, δε δικαιολογείται ούτε λογικά, ούτε από την υπάρχουσα εκτενή βιβλιογραφία. Συγκεκριμένα, ο ισχυρισμός ότι η θεαματική μετατροπή της βιομηχανικής δομής της Ιαπωνίας θα μπορούσε να επιτευχθεί από την αγορά, δηλ. χωρίς Β.Σ., φαίνεται άλογος. Έτσι, η πρόκληση της Ιαπωνικής προσέγγισης πρέπει να απαντηθεί. Οι υπάρχουσες δυτικές προτάσεις (ΕΟΚ, ΟΟΣΑ κ.λπ.) δεν απευθύνουν το θέμα επαρκώς.

Η πρακτική των τεσσάρων μικρών τίγρεων (Σιγκαπούρη, Ταϊβάν, Νότια Κορέα, Χόνγκ-Κόνγκ) όσον αφορά Β.Σ. είναι επίσης ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα. Οι χώρες αυτές πέτυχαν θεαματικούς ρυθμούς αύξησης (περισσότερο από 9% το χρόνο για την εικοσαετία 1965-1984). Η κύρια έμφασή τους ήταν σε μεταποίηση εξαγωγικού προσανατολισμού. Παρά τις διαφορές πολιτικής (κύρια του Χόνγκ-Κόνγκ, στο οποίο η έμφαση στην αγορά ήταν μεγαλύτερη), τα κύρια σημεία της πρακτικής που ακολούθηθηκε από τις χώρες αυτές είναι τα εξής: Πρώτον, πολιτική υποκατάστασης εισαγωγών. Ακολούθως, στρατηγική προώθησης εξαγωγών, που βασίστηκε στη δημιουργία μιας διεθνούς ανταγωνιστικής βιομηχανίας έντασης εργασίας, συνοδευόμενη από ενθάρρυνση ξένων επενδύσεων. Τρίτο, την επιλογή και υποστήριξη κλάδων υψηλής τεχνολογίας και προστιθέμενης αξίας με παράλληλη ενθάρρυνση ξένων επενδύσεων υψηλής τεχνολογίας, όταν φάνηκε ότι η μεταποίηση έντασης εργασίας μετατοπιζόταν εναντίον τους, λόγω αύξησης του ανταγωνισμού από λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Η πολιτική αυτή υποστηρίχθηκε από μια πολιτική υψηλών μισθών για να μετατρέψει τους κλάδους από έντασης εργασίας σε έντασης κεφαλαίου. Τέλος, για να μειωθεί η εξάρτηση στις ξένες επιχειρήσεις, πάρθηκαν μέτρα για την ενθάρρυνση των εθνικών επιχειρήσεων υψηλής τεχνολογίας.

Πέρα από τα θέματα το Β.Σ., όπως περιγράφηκαν εδώ, η επιτυχία των χωρών αυτών βασίστηκε σε μια σειρά παράγοντες, όπως η έμφαση στην εκπαίδευση, η σχετικά δίκαια κατανομή των ωφελειών από την ανάπτυξη που μπορεί να ειπωθεί

ότι δραστηριοποίησε το εργατικό δυναμικό (βλ. Economist, 16/11/1991), και για μερικούς ή μάλλον αυταρχική φύση αυτών των καθεστώτων.

Βέβαια, θέματα «κουλτούρας» και άλλα μη-αμιγώς οικονομικά όπως το ήθος και η αποτελεσματικότητα της δημόσιας διοίκησης είναι σημαντικοί παράγοντες που πρέπει να ληφθούν υπ' όψη. Όμως, είναι δύσκολο να αμφισβητηθεί ο ρόλος της ΒΣ, που παρεπιμπτόντως είναι ιδιαίτερα διδακτικός για την Ελλάδα, που θα μπορούσε θεωρητικά να είχε παρόμοιες επιτυχίες.

Όπως έχουμε παρατηρήσει η φαινομενικά μή-θεωρητική προσέγγιση της Ιαπωνίας και των «τίγρων», έτυχε αργότερα υποστήριξης από τις εργασίες των Best και Porter, που εξετάσαμε πριν, και επίσης από τις «Νέες θεωρίες Διεθνούς Εμπορίου» (βλ. π.χ. Krugman, 1990), «ανταγωνιστικών προσφορών» κρατών για προσέλκυση πολυεθνικών (ul Haque 1990). Αυτό οδήγησε ορισμένους να μιλήσουν για την ανάγκη οριοθέτησης ανάλογων στρατηγικών από τις χώρες της Δύσης. Υφίστανται όμως σημαντικοί περιορισμοί στις δυνατότητες μεταφοράς τέτοιων πολιτικών. Ένας είναι η πιθανότητα «αποτυχίας του κράτους» (πως δηλαδή θα επιλέξει το κράτος τους «σωστούς» τομείς). Ένας άλλος είναι η πιθανότητα «αντεκδίκησης» από άλλα κράτη. Τέλος στην περίπτωση, για παράδειγμα, χωρών μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), όπως η Ελλάδα, η υιοθέτηση, π.χ. κλαδικών πολιτικών δεν επιτρέπεται στο πλαίσιο της Ένωσης. Τίθονται τα ερωτήματα: ποιά (πρέπει να) είναι η υφιστάμενη ΒΣ της ΕΕ, ποια της Ελλάδας στο πλαίσιο της ΕΕ, υπό ποιές προϋποθέσεις μπορεί αυτή να επιτευχθεί και να οδηγήσει σε βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ΕΕ (αλλά και πραγματική σύγκλιση), πώς μπορεί να γίνει αυτό, πώς μπορεί να γίνει με αυτόν τον τρόπο που να διασφαλίζει τη συναίνεση και τη δημοκρατία και ποιά είναι ο ρόλος των «δικτύων» σ' αυτή την κατεύθυνση;

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει η ΒΠ και η ΒΣ της ΕΕ η δεκαετία του 1990 συνοψίζονται σε δύο πράγματα: υλικές και (κυρίως) άυλες υποδομές (εκπαίδευση, τεχνολογία, αποδοτικότητα δημόσιας διοίκησης, θεσμικό πλαίσιο) και μικρομεσαίες επιχειρήσεις, (βλ. Λευκή Βίβλο Ανταγωνιστικότητας). Σε πιο πρόσφατα κείμενα δίνεται επίσης στις «συνεργασίες» μεταξύ επιχειρήσεων. Το θέμα των υποδομών είναι ευκολοκατανόητο και προκύπτει άμεσα από την ανάλυσή μας της δεύτερης ενότητας, δεδομένου ότι οι υποδομές είναι σημαντικότεροι παράγοντες παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας. Μ' αυτή την έννοια είναι και ευπρόσδεκτες, δεδομένου επίσης ότι φαίνεται να διδάσκονται από την εμπειρία της Ιαπωνίας και των «τίγρων» (τουλάχιστον όσον αφορά τεχνολογία, εκπαίδευση, δημόσια διοίκηση), ήτοι έμφαση στο δυναμικό ανταγωνισμό. Το θέμα των συνεργασιών (ειδικά μεταξύ μικρομεσαίων επιχειρήσεων) και εν γένει η έμφαση σε μικρομεσαίες (και δίκτυα μέσω συνεργασιών τους), προκύπτει επίσης από τη θεωρία (Best, Porter κ.λπ.) και τη διεθνή εμπειρία. Αυτό που φαίνεται να υιοθετείται είναι η αντίληψη

ότι από τους δύο εναλλακτικούς τρόπους επίτευξης οικονομικών κόστους (μεγάλο έναντι μικρού μεγέθους) πρέπει να προτιμάται το δεύτερο. Αυτό αποτελεί μια θεαματική αλλαγή στην επικρατούσα άποψη περί πλεονεκτημάτων μεγάλου μεγέθους και αξίζει να συζητηθεί περισσότερο.

Το ενδιαφέρον για τις υποτιθέμενες ωφέλειες του μικρού μεγέθους (ή αντίστοιχα τα προβλήματα του γιγαντισμού) δεν είναι καινούργιο, αλλά πρόσφατα έγινε εξαιρετικά επίκαιρο. Μεταξύ των κλασικών θεωρητικών ΒΟ υιοθετήθηκε η γνώμη ότι οι υποτιθέμενες ωφέλειες του μεγάλου μεγέθους έχουν υπερτονιστεί και, αντίστοιχα, το ενδιαφέρον που έχει εκδηλωθεί για το μεγάλο μέγεθος (γιγαντισμό), τους εθνικούς πρωταθλητές κ.λπ. από μέρους των κυβερνήσεων των κρατών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) οδήγησε σε «νυσταγμένους γίγαντες». Εκτός του ότι οι οικονομίες κλίμακας δεν είναι πανταχού παρούσες, όπως πιστευόταν, οι μεγάλες επιχειρήσεις συνοδεύονται από προβλήματα κακών βιομηχανικών σχέσεων, απουσιών από την εργασία κ.λπ. Οι Geroski and Jacquemin (1989) είναι αντιπροσωπευτικοί αυτής της άποψης. Λιγότερο συμβατική είναι η βιβλιογραφία σχετικά με το «νέο βιομηχανικό ανταγωνισμό». Αυτός δίνει έμφαση στα πλεονεκτήματα της ευελιξίας, καινοτομικότητας, και των βελτιωμένων εργασιακών σχέσεων που σχετίζονται με δίκτυα μικρών συνεργαζόμενων προσανατολισμένων προς τον καταναλωτή επιχειρήσεων που κατάφεραν να ξεπεράσουν την ύφεση σε έναν αριθμό «βιομηχανικών περιφερειών» (industrial districts) σε περιοχές της Ευρώπης και της Αμερικής.

Η επιτυχία τέτοιων «βιομηχανικών περιφερειών» και οι σχετικά νέες προσεγγίσεις της διοίκησης και της επιχειρηματικότητας χαιρέτισθηκε από πολλούς ως η αρχή μιας νέας, «μετά-Ford-ικής» εποχής ευέλικτης εξειδίκευσης και ενός πιο δημοκρατικού τρόπου διοίκησης επιχειρήσεων, η οποία καταφέρνει να χρησιμοποιήσει καλύτερα τη «διάχυτη γνώση» των εργαζομένων, προμηθευτών κ.λπ., μέσα σε ένα γενικό πλαίσιο που μειώνει τα κόστη συναλλαγών μέσω εμπιστοσύνης μάλλον παρά ιεραρχίας, βλ. τη συνεισφορά των Pyke et al (1990). Δεν είναι ακόμη σαφές το πόσο αντιπροσωπευτικές της πραγματικότητας είναι τέτοιες δηλώσεις. Κατ' αρχήν, μερικές από αυτές τις προσεγγίσεις έχουν χρησιμοποιηθεί ή ακόμη πρωτοπαρουσιάσθει από μεγάλες (ιαπωνικές) επιχειρήσεις. Είναι επιπλέον υπό ερώτηση το αν οι εργαζόμενοι σε μικρές επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν γενικά καλύτερα συνθήκες εργασίας. Τέλος, η χρήση κάποιων «ευέλικτων» μεθόδων από μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις (ΠΕΕ), όπως π.χ. οι υπεργολαβίες, μπορεί δύσκολα να χαιρετισθεί ως πιο δημοκρατική ή ακόμη καινοτομική, εκτός του ότι αντιπροσωπεύει έναν πιο καινοτομικό τρόπο για τις ΠΕΕ για την απόκτηση κερδών, δεδομένης της κρίσιμης εξάρτησης των μικρών επιχειρήσεων από αυτές. (Για κάποιους, όπως π.χ. Cowling and Sugden 1987, τέτοιοι υπεργολάβοι εξαρτώνται πλήρως από τις

ΠΕΕ, συνεπώς αποτελούν μέρος και πακέτο τους).

Εάν μας επιτραπεί μια υπόθεση, στο βαθμό που οι αγορές αφεθούν να λειτουργήσουν ελεύθερα θεωρώ απίθανο ότι ο «νέος ανταγωνισμός» μπορεί να σημαίνει μια ποιοτική μεταβολή στη φύση της βιομηχανικής οργάνωσης όπως την ξέρουμε, δηλαδή μια μεγάλη πρόκληση στη δύναμη των μεγάλων ΠΕΕ. Θεωρώ πιθανότερο, σ' αυτήν την περίπτωση ότι οι μικρές επιχειρήσεις θα έχουν την τάση να γίνουν «εντολοδόχοι» των ΠΕΕ, όπως ο Hymer (1976) είχε προβλέψει, και την απέδωσε στην ανάγκη από τις ΠΕΕ να «ξεφορτωθούν» την παραγωγή αυτή καθ' αυτή και τα προβλήματά της και να επικεντρωθούν στον έλεγχο του software (marketing, εταιρικό όνομα, διανομή κ.λπ.). Όλα αυτά δε σημαίνουν ότι οι μικρές επιχειρήσεις δεν είναι σημαντικές ή ότι οι αγορές θα πρέπει να αφεθούν να λειτουργούν ελεύθερα. Αντιθέτως, η ανάπτυξη των μικρών επιχειρήσεων αντιπροσωπεύει μια δυναμει πρόκληση (πηγή ανταγωνισμού) στις ΠΕΕ, είναι μια ζωντανή απόδειξη του ισχυρισμού ότι εναλλακτικοί τρόποι οικονομικής ανάπτυξης από το γιγαντισμό είναι εφικτοί και επίσης είναι ωφέλιμη *per-se* διότι οποιοσδήποτε πλουραλισμός στις μορφές βιομηχανικής οργάνωσης θα πρέπει να είναι ευπρόσδεκτος, αν όχι για τίποτε άλλο, για το ότι μας παρέχει πληροφόρηση. Θα πρέπει όμως να δοθεί μέριμνα ώστε οι μικρές επιχειρήσεις να μην καταλήξουν εντολοδόχοι των ΠΕΕ, και γι' αυτό απαιτείται η συνεργασία και η υποστήριξη του κράτους και/ή των τοπικών αρχών για την παροχή, για παράδειγμα, της υποδομής και/ή του νομικού πλαισίου που διευκολύνει τη μείωση του κόστους των συναλλαγών.

Η αντίληψη περί ανάγκης υποστήριξης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και δικτύων από την ΕΕ, δεν εντάσσεται σ' ένα θεωρητικό πολιτικό-οικονομικό πλαίσιο που να διευκολύνει απαντήσεις στα προηγούμενα ερωτήματα περί δημοκρατίας, συναίνεσης και τις προϋποθέσεις εφικτότητας της ΒΣ και του ρόλου των δικτύων. Ένα τέτοιο θεωρητικό πλαίσιο προτείνεται στην επόμενη ενότητα, όπου δίνεται έμφαση στο ρόλο του ανταγωνισμού, του πλουραλισμού και του κράτους σε μια οικονομία της αγοράς.

• Ανταγωνισμός, Κράτος και Δημοκρατία: Ο ρόλος των Δικτύων

Η Βιομηχανική Στρατηγική είναι ένα μέρος και πακέτο της γενικότερης εθνικής στρατηγικής για την οικονομική ανάπτυξη ενός εθνικού κράτους ή μιας διεθνούς οργάνωσης όπως η ΕΕ. Στη βιβλιογραφία της Βιομηχανικής Οργάνωσης και της Στρατηγικής Ανταγωνισμού το θέμα της εθνικής στρατηγικής σχεδόν δεν συζητάται. Η σιωπηρή παραδοχή είναι ότι μια εθνική στρατηγική για την οικονομική ανάπτυξη έχει σαν στόχο την αύξηση των ρυθμών ανάπτυξης (π.χ. κατά κεφαλή ΑΕΠ) και ότι οι προτεινόμενες ΒΠ, ΒΣ και ΣΑ (που ευνοούν το μεγάλο μέγεθος, ανακόπτουν

τη μονοπωλιακή δύναμη ή ευνοούν τα δίκτυα μικρών επιχειρήσεων) είναι κατά ένα τρόπο συμβατές με τις εθνικές στρατηγικές. Αυτό, όμως, γεννά το ερώτημα για το τι είναι η εθνική στρατηγική. Επιπλέον δεν απαντά στο τι, και με ποια κριτήρια, θα έπρεπε να είναι οι εθνικές στρατηγικές, και στο πώς τέτοιες στρατηγικές είναι συνεπείς με τη ΒΠ και ΒΣ. Για να συζητήσουμε σοβαρά τα παραπάνω ζητήματα χρειαζόμαστε μια θεωρία της εμφάνισης, εξέλιξης, λειτουργιών και περιορισμών του κράτους στις οικονομίες της αγοράς. Αυτή μπορεί να μας δώσει απαντήσεις για την ανάγκη και εφικτότητα της Εθνικής Στρατηγικής, κάτω από συγκεκριμένα κριτήρια, και τη συμβατότητά της με τις ΒΠ και ΒΣ.

Υπάρχουν τρεις βασικές απόψεις για τη θεωρία του κράτους, η νεοκλασική, αυτή της «Νέας Δεξιάς» και η Μαρξιστική. Σύμφωνα με την πρώτη, τα κράτη υπάρχουν στις οικονομίες της αγοράς με σκοπό να λύσουν προβλήματα «αποτυχίας της αγοράς», αξιοσημείωτες περιπτώσεις των οποίων είναι τα «δημόσια αγαθά», οι «εξωτερικές οικονομίες» και τα μονοπώλια, βλ. για παράδειγμα Stiglitz (1986). Αυτή είναι η κύρια προσέγγιση της δημόσιας οικονομικής/οικονομικής της ευημερίας η οποία πιο πρόσφατα γενικεύθηκε σε όρους συναλλαγών αγοράς, βλ. Coase (1960), Arrow (1970). Σύμφωνα με την προοπτική αυτή, το κράτος στις οικονομίες της αγοράς υπάρχει για να μειώνει τα συχνά υπερβολικά κόστη συναλλαγών και οι σκοποί και οι λειτουργίες του είναι σχεδιασμένες ακριβώς γι' αυτό. Πιθανοί περιορισμοί εδώ (που δεν συζητούνται στη βιβλιογραφία) προκύπτουν από τα κόστη συναλλαγών που οφείλονται στην παρέμβαση του κράτους (τα αποκαλώ «κόστη διακυβέρνησης»). Αυτή εξηγεί τα όρια του κράτους (δηλ. γιατί όχι κεντρικός σχεδιασμός) και συνεπώς την ιδέα ότι η βελτίωση κατανομή των πόρων θα εξαρτάται από το βέλτιστο (οργανωσιακό) μείγμα μεταξύ του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα, σε όρους μείωσης κόστους συναλλαγών.

Η πιθανότητα αρνητικών συνεπειών της παρέμβασης του κράτους λόγω καιροσκοπικής συμπεριφοράς (ή πιο ήπια μεγιστοποίησης της ωφέλειας) των κρατικών λειτουργών (γραφειοκράτες, πολιτικοί) εξετάζεται διεξοδικά από τη «νέα δεξιά», δηλαδή τις προοπτικές της «δημόσιας επιλογής» και αυτής της σχολής του Σικάγο. Εδώ κόστη προκύπτουν από την επιθυμία των κρατικών λειτουργών να μεγιστοποιήσουν την ωφέλειά τους (status, εύρος δικαιοδοσίας κ.λπ.), βλ. Friedman (1962), Stigler (1988), Wolf (1979), Mueller (1989). Αν και το κράτος μπορεί να θεωρηθεί ότι κάνει την εμφάνισή του στο πλαίσιο μιας προσπάθειας των ατόμων να κυριαρχήσουν στην αναρχία της αγοράς (Hobbesian state of nature), τα κράτη μπορούν να «αιχμαλωτισθούν» από οργανωμένες ομάδες συμφερόντων και (έτσι) να αποτραπεί η αποδοτική κατανομή των πόρων. Εάν συμβαίνει αυτό, οι αγορές θα πρέπει να περιοριστούν στην παροχή σταθερών «κανόνων του παιχνιδιού», δηλαδή ξεκάθαρη περιγραφή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Η μεγιστοποίηση της ωφέλειας

των κρατικών λειτουργιών και τα αιτήματα δυνατών οργανωμένων ομάδων παραγωγών και εργατικών ενώσεων που έχουν αιχμαλωτίσει το κράτος, βοηθούν να εξηγηθεί, στα πλαίσια αυτού του σεναρίου, η τρομακτική του ανάπτυξη σε όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ, βλ. Mueller (1989).

Η προοπτική της «νέας δεξιάς» και αυτή του κόστους συναλλαγών για το κράτος συνδυάστηκαν στην προσπάθεια του Douglass North (1981) να δώσει μια «νεοκλασική θεωρία του κράτους». Εδώ, ένας «κυβερνήτης» που μεγιστοποιεί τον πλούτο ή την ωφέλειά του εμπορεύεται ένα σύνολο υπηρεσιών (π.χ. προστασία, δικαιοσύνη) για έσοδα, ενεργώντας σαν ένα μονοπώλιο που ασκεί πολιτική διάκρισης τιμών, δηλαδή επινοεί δικαιώματα ιδιοκτησίας για τον καθένα έτσι ώστε να μεγιστοποιήσει το έσοδο του κράτους, κάτω από τον περιορισμό της πιθανής εισόδου άλλων κυβερνητών (άλλων κρατών ή πολιτικών παρατάξεων). Ο σκοπός είναι να μεγιστοποιηθούν οι πρόσοδοι και, σύμφωνα με αυτό, να μειωθούν τα κόστη συναλλαγών έτσι ώστε να επιτευχθεί η μεγαλύτερη δυνατή παραγωγή και συνεπώς και τα φορολογικά έσοδα του κυβερνήτη. Ο υφιστάμενος ανταγωνισμός από τους αντιπάλους και τα κόστη συναλλαγών στις δραστηριότητες του κράτους τείνουν να παράγουν μη αποδοτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας. Ο ανταγωνισμός στο βαθμό που ευνοεί τα ισχυρά μέρη, και τα κόστη συναλλαγών στη μέτρηση, επιτήρηση και συλλογή των φόρων παρέχουν κίνητρα στα κράτη να ευνοούν τα μονοπώλια. Η ύπαρξη των δύο περιορισμών δημιουργεί διαμάχη μεταξύ μιας δομής δικαιωμάτων ιδιοκτησίας που παράγει οικονομική ανάπτυξη και αυτής που μεγιστοποιεί τις προσόδους του κυβερνήτη και έτσι είναι υπαίτια για ένα ευρύ φάσμα μη αποδοτικών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Ο North θεωρεί αυτή την ιδέα σαν τη νεοκλασική παραλλαγή της Μαρξικής έννοιας της αντίφασης στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, στην οποία η δομή της ιδιοκτησίας δεν είναι συμβατή με δυνητικές ωφέλειες από υπάρχουσες τεχνολογικές ευκαιρίες.

Η ομοιότητα ανάμεσα στη «νέα δεξιά» και στην άποψη του North για το κράτος από τη μία και αυτή της Μαρξικής σχολής από την άλλη, δεν τελειώνουν εδώ. Ο ίδιος ο Μαρξ, όπως και οι συνεχιστές του, ήταν από τους πρώτους που συνέλαβαν μια θεωρία «αιχμαλωσίας», την οποία μάλιστα θεωρούσε μέρος και πακέτο του καπιταλισμού, λόγω των ισχυουσών ανισοτήτων στην παραγωγή (καπιταλιστές εργάτες). Αυτή η εγγενής ανισότητα σήμαινε για το Μαρξ μια «προκατάληψη» του κράτους προς ευνοϊκή μεταχείριση των καπιταλιστών. Αυτή η άποψη μελετήθηκε εκτενέστερα από τους ύστερους μαρξιστές, που τόνισαν «εργαλειακούς» (instrumental) λόγους (δεσμούς του προσωπικού του κράτους με το κεφάλαιο), βλ. Miliband (1969) και/ή δομικούς λόγους (έλεγχο του κεφαλαίου επί των επενδύσεων), βλ. Poulantzas (1969) γι' αυτή την καπιταλιστική «αιχμαλωσία» του κράτους. Οι μαρξιστές έχουν επιπλέον εξηγήσει την αυτόνομη μορφή του καπιταλιστικού

κράτους σε όρους ελέγχου της εργασίας άμεσα από το κεφάλαιο στην παραγωγική διαδικασία (και έτσι απουσία της ανάγκης για το κράτος να αναλαμβάνει άμεσο έλεγχο της εργασίας) και την ανάγκη του κράτους να υποστηρίξει την παραγωγή (παροχή υποδομής, κ.λπ.) σαν αποτέλεσμα της αναρχίας της αγοράς (της ύπαρξης πολλών κεφαλαίων, βλ. Holloway and Picciotto (1978)).

Οι θεωρίες του Μαρξ και του North τείνουν να υποτιμούν τη δύναμη των καταναλωτών ως εκλογέων και ως πηγή φορολογικών εσόδων. Οι εκλογικές ήττες και η μείωση των προσόδων του κράτους θέτουν επιπλέον περιορισμούς στη συμπεριφορά των κρατικών λειτουργών, ακόμη και όταν αυτοί προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν τη δική τους χρησιμότητα ή αυτή του κεφαλαίου. Από την άλλη, η πιθανότητα «αιχμαλωσίας» είναι ένα κοινό σημείο μεταξύ της «νέας δεξιάς» και των θεωριών των Marx και North. Δεν απουσιάζει πλήρως ούτε από τη νεοκλασική παράδοση, ειδικά εάν σκεφτούμε τη σχέση ανάμεσα στα κράτη και στις πολυεθνικές. Πολύ γνωστές, για παράδειγμα, είναι οι απόψεις των Vernon (1971) και Kindleberger (1969) για τους περιορισμούς της αυτονομίας του κράτους λόγω της ευχέρειας μετεγκατάστασης των ΠΕΕ. Επίσης, η Μαρξική έμφαση στην ανάγκη μείωσης του κόστους παραγωγής (η οποία υπάρχει ήδη στη νεοκλασική θεωρία για τα δημόσια αγαθά, αντισταθμίζει την αποκλειστική ενασχόληση των θεωρητικών του κόστους συναλλαγών με την πλευρά της ανταλλαγής).

Η παραπάνω σύνοψη των εναλλακτικών απόψεων περί κράτους, επιτρέπει μια γενίκευση της θεωρίας του North. Σύμφωνα με αυτή, το κράτος υπάρχει λόγω υπερβολικού κόστους συναλλαγών και παραγωγής του ιδιωτικού τομέα, και έχει σαν στόχο τη μείωσή τους, έτσι ώστε να αυξηθεί η παραγωγή και συνεπώς το έσοδο των κρατικών λειτουργών. Η αυξημένη παραγωγή βοηθά επίσης στη νομιμοποίηση εισοδηματικών ανισοτήτων (εγγενών στον καπιταλισμό για τους Μαρξιστές και, πάντως, ευρέως παρατηρούμενων εμπειρικά). Ένας περιορισμός στην προσπάθεια του κράτους να επιτύχει τους σκοπούς του προκύπτει από την πιθανότητα αιχμαλωσίας (εγγενούς για τους Μαρξιστές, προκύπτουσας εκ των υστέρων για τη «νέα δεξιά») η οποία σαν αποτέλεσμα δημιουργεί μη αποδοτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας, τα οποία σαν αποτέλεσμα δημιουργεί μη αποδοτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας, τα οποία παρεμποδίζουν την αύξηση της παραγωγής. Τα κόστη συναλλαγών στη μέτρηση, επιτήρηση και επιβολή των φόρων επίσης οδηγούν σε μείωση της αποδοτικότητας σε όρους ευνοϊκής μεταχείρισης των μονοπωλίων από το κράτος. Επιπλέον, τα ίδια τα κόστη της διακυβέρνησης θέτουν ένα όριο στην ικανότητα του κράτους να αντικαταστήσει αποδοτικά τον ιδιωτικό τομέα, πράγμα που οδηγεί στην ανάγκη για μια ποικιλία θεσμικών μορφών.

Επακόλουθα ο στόχος του κράτους (θα έπρεπε να) είναι η μείωση του κόστους συναλλαγών και παραγωγής του ιδιωτικού τομέα, με παράλληλη προσπάθεια

αποφυγής της επίτευξης αυτού του στόχου, δηλαδή το πρόβλημα της «αιχμαλωσίας» από οργανωμένες ομάδες. Αυτό δείχνει την ανάγκη ύπαρξης ανταγωνιστικών συνθηκών στις αγορές προϊόντων (και εργασίας). Ο ανταγωνισμός θα έτεινε να ελαττώσει (αλλά όχι να εξαλείψει, εάν αυτοί είναι εγγενείς στην παραγωγή) τη δύναμη τέτοιων ομάδων. Θα έτεινε, επιπλέον, να μειώσει τα προβλήματα με τα κόστη διακυβέρνησης που σχετίζονται, για παράδειγμα, με δυνατούς καιροσκόπους προμηθευτές από τον ιδιωτικό τομέα των (απ)αιτούμενων κρατικών υπηρεσιών. Οι ανταγωνιστικές συνθήκες, πάντως, δεν θα έπρεπε να περιορίζονται μόνο στον ιδιωτικό τομέα, αλλά να επεκτείνονται και στην «αγορά του ελέγχου διακυβέρνησης», δηλαδή θα έπρεπε και οι ίδιες οι πολιτικές θέσεις να είναι διαμφισβητούμενες. Αυτό θα μπορούσε να είναι μια χρήσιμη πηγή πληροφόρησης για πιθανές διαφορές στην αποδοτικότητα της διακυβέρνησης και θα έτεινε να μειώσει τα κόστη διακυβέρνησης.

Η μείωση του κόστους συναλλαγής και παραγωγής του ιδιωτικού τομέα από το κράτος έχει σαν στόχο την παροχή των συνθηκών για την αποδοτική παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών από τον ιδιωτικό τομέα, δηλαδή να αυξήσει την προσφορά παραγομένων προϊόντων και να διευκολύνει την πραγματοποίηση αυτής της παραγωγής (την αγορά της από τους καναταλωτές, εγχώριους ή αλλοδαπούς). Αυτό εισάγει την έννοια της Εθνικής Στρατηγικής (ΕΣ) για την ανάπτυξη, ως του συνόλου των κρατικών πολιτικών που έχουν στόχο τη μείωση του κόστους συναλλαγών και παραγωγής του ιδιωτικού τομέα έτσι ώστε να αυξηθεί η πραγματοποιούμενη (πωλούμενη) παραγωγή με τη μορφή εισοδήματος. Η εσωτερικοποίηση των δραστηριοτήτων του ιδιωτικού τομέα από το κράτος θα έπρεπε να επιδιώκεται μέχρι του σημείου στο οποίο μια επιπλέον συναλλακτική ή παραγωγική δραστηριότητα θα μπορούσε να παραχθεί με το ίδιο κόστος στον ιδιωτικό τομέα. Αυτό ενισχύει την αντίληψη περί πλουραλισμού θεσμικών μορφών, δηλαδή την συμπληρωματικότητα δημοσίου και ιδιωτικού τομέα ως προς την αποδοτική παραγωγή και κατανομή των πόρων.

Η παραπάνω έννοια της Εθνικής Στρατηγικής θεωρεί δεδομένη την πλευρά του «εσόδου» (revenue), δηλαδή τη θεωρεί ως αποκλειστικότητα του ιδιωτικού τομέα. Όμως, μια κυβέρνηση μπορεί να επηρεάσει, εκτός από τα κόστη συναλλαγών και παραγωγής, και την πλευρά των εσόδων, εάν συνειδητά κατευθύνει τις δραστηριότητές της για τη μείωση του κόστους συναλλαγών και παραγωγής και βελτίωση της παραγωγικότητας. Μια τέτοια συμπεριφορά αποκτά μεγάλο ενδιαφέρον σε ανοικτές οικονομίες με εμπόριο. Σε ένα τέτοιο κόσμο η ανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί μέσω εγχώριας και ξένης ζήτησης, ενώ τα εισοδήματα-πρόσοδοι θα επηρεασθούν θετικά μέσω τόσο μειώσεων στα κόστη συναλλαγών και παραγωγής όσο και αυξήσεων στα έσοδα μέσω π.χ. ΒΣ. Συνακόλουθα, σε ανοικτές οικονομίες

η Εθνική Στρατηγική θα πρέπει να σχεδιάζεται έτσι ώστε να μειώνει τα συνολικά κόστη συναλλαγών και παραγωγής για την οικονομία, αλλά επίσης και να επηρεάζει την πλευρά των εσόδων, έτσι ώστε να αυξάνει το εισόδημα που καταλήγει στη χώρα και συνεπώς τους φόρους προς το κράτος.

Εκτός από τα μεγάλα προβλήματα που αναφέρθηκαν στην ενότητα III όσον αφορά το μεγάλο μέγεθος, η έμφαση στο γιγαντισμό ισχυροποιεί το πρόβλημα της «αιχμαλωσίας» του κράτους από μεγάλους παραγωγούς, πράγμα που τείνει να θέτει εμπόδια σε μια Εθνική Στρατηγική, που στοχεύει στη μείωση του συνολικού κόστους συναλλαγών. Μ' αυτή την έννοια, η έμφαση στο μεγάλο μέγεθος δεν μπορεί να συνυπάρχει με μια εθνική στρατηγική, όπως αυτή περιγράφηκε στο προηγούμενο μέρος. Οι ΒΠ και ΒΣ που σχεδιάζονται για να εξυπηρετήσουν το μεγάλο μέγεθος είναι επίσης ασυνεπείς με την ΕΣ. Επιπλέον, αυτά τα προβλήματα επιδεινώνονται σε μια εποχή διεθνοποίησης της παραγωγής και ΠΕΕ. Εάν ακολουθούν μόνο τη λογική της μεγιστοποίησης του ιδιωτικού οφέλους, αυτές οι επιχειρήσεις μπορούν να εκμεταλλευθούν την ευχέρεια μετεγκατάστασής τους για να «αιχμαλωτίσουν» περισσότερο το κράτος, και έτσι να αυξήσουν τα κόστη συναλλαγών για τα κράτη. (Αυτό είναι αλήθεια ακόμη και όταν οι ΠΕΕ προκύπτουν για να μειώσουν τα κόστη συναλλαγών της αγοράς, όπως έχει υποστηριχθεί, για παράδειγμα από τους Buckley and Casson (1976). Από την άλλη, δεν είναι ξεκάθαρο ότι τα οφέλη από τις δραστηριότητες μιας ΠΕΕ εγκατεστημένης λ.χ. στη Βρετανία μεταβιβάζονται στη χώρα προέλευσης. Τα κέρδη που δημιουργούνται στο εξωτερικό μπορούν να επανεπενδυθούν ή τουλάχιστον ένα μέρος τους να «διασκορπίζεται», μέσω τιμών μεταβίβασης (transfer-pricing). Επίσης, είναι απίθανο οι ΠΕΕ να παρεμποδίσουν (και μπορεί ακόμη και να επιδεινώσουν) μια διαδικασία αποβιομηχάνισης, με τη μετεγκατάστασή τους από μη ελκυστικές (υπό αποβιομηχάνιση) χώρες. Η ανάγκη των χωρών να κάνουν προσφορές για τις υπηρεσίες των ΠΕΕ (ανταγωνιστικές προσφορές), θα έτεινε να αυξήσει το πρόβλημα της «αιχμαλωσίας», με τα σχετικά συναλλακτικά (αλλά και διανεμητικά) προβλήματα.

Εν συνόψει, οι βιομηχανικές στρατηγικές που δίνουν έμφαση στις ωφέλειες του μεγάλου μεγέθους και τις ΠΕΕ διευκολύνουν την «αιχμαλωσία» του κράτους από τις ΠΕΕ και συνεπώς δεν μπορούν να συνυπάρξουν με μια ΕΣ που δίνει έμφαση στην ανάπτυξη μέσω μειωμένου κόστους συναλλαγών.

Ο εναλλακτικός δρόμος προς μια αναπτυξιακή βιομηχανική στρατηγική, αυτής που βασίζεται σε «δίκτυα μικρών επιχειρήσεων» μέσα σε «βιομηχανικές περιφέρειες», είναι λιγότερο επιρρεπής στην επιδείνωση προβλημάτων-αιχμαλωσίας, και με αυτή την έννοια οι ΒΣ και ΣΑ που αναπαράγουν αυτή την προσέγγιση για την οικονομική ανάπτυξη, είναι πιο συνεπείς με μια ΕΣ όπως περιγράφηκε στο προηγούμενο μέρος. Επιπλέον, προϋποθέτει στενότερη συνεργασία μεταξύ του

δημόσιου τομέα (των τοπικών αρχών περιλαμβανομένων) και της κοινότητας. Επίσης, παρέχει μια ανταγωνιστική πρόκληση ΠΕΕ. Για τους παραπάνω λόγους, ΒΠ και ΒΣ σχεδιασμένες να βοηθήσουν την εμφάνιση και επιτυχία των «βιομηχανικών περιφερειών» υποστηρίζονται σ' αυτό το κείμενο.

Τα παραπάνω δεν πρέπει να υποβαθμίζουν τους περιορισμούς των «βιομηχανικών περιφερειών», κάποιιοι από τους οποίους έχουν αναφερθεί στην ενότητα III. Σημαντικό είναι ότι, τουλάχιστον έως τώρα, η εξαγωγή οικονομικής ανάπτυξης στις αποκαλούμενες χώρες του Τρίτου Κόσμου (π.χ. η τρομακτική ανάπτυξη των Πρόσφατα Βιομηχανοποιημένων Χωρών-ΠΒΧ) έχει εν μέρει επιτευχθεί μέσω των ΠΕΕ. Εάν δεχθούμε ότι η συχνά «εξαρτημένη ανάπτυξη» που επιτυγχάνεται μέσω των ΠΕΕ είναι «καλή» για τις ΠΒΧ, δεν σημαίνει ότι η οικονομική ανάπτυξη του Τρίτου Κόσμου δεν μπορεί να επιτευχθεί με άλλους τρόπους, περιλαμβανομένης της μίμησης των «βιομηχανικών περιφερειών». Δεν υπάρχει καμμία ένδειξη, παρ' όλα αυτά, ότι αυτή η μίμηση είχε σημαντικό αποτέλεσμα μέχρι τώρα. Η τελευταία διαπίστωση, σε συνδυασμό με την σαφώς κυρίαρχη θέση των ΠΕΕ στις σημερινές οικονομίες της αγοράς όπως και το γεγονός ότι οι ΠΕΕ είναι συχνά όρος *sine-qua-non* για την εμφάνιση και/ή επιβίωση κάποιων «βιομηχανικών περιοχών» (μέσω, για παράδειγμα της ζήτησης για τις υπηρεσίες και τα προϊόντα των μικρών επιχειρήσεων), αμφισβητούν μονοδιάστατες προσεγγίσεις της ΕΣ, συνεπώς και της ΒΣ και υποστηρίζουν το θεσμικό πλουραλισμό, που περιλαμβάνει τον ανταγωνισμό μεταξύ εναλλακτικών θεσμικών μορφών. Από την άλλη μεριά, όμως, η δυναμική του συστήματος τείνει να ευνοεί σωρευτικές διαδικασίες (η επιτυχία γεννά την επιτυχία) οι οποίες ευνοούν τους υπάρχοντες γίγαντες (ΠΕΕ). Για να αποφευχθούν τα προβλήματα που σχετίζονται με αυτό, τα εθνικά κράτη (και η ΕΕ) θα πρέπει να επιδιώκουν στρατηγικές σχεδιασμένες έτσι ώστε να υποστηρίζουν τις εναλλακτικές προς τις ΠΕΕ (όπως τις «βιομηχανικές περιφέρειες») με σκοπό να καταστήσουν συνεπείς μεταξύ τους την ΕΣ και τη ΒΣ αποφεύγοντας το πρόβλημα της «αιχμαλωσίας» και τα προβλήματα (κόστους συναλλαγών, διανεμητικά) που προκύπτουν από αυτήν. Για να είναι εφικτός ο θεσμικός πλουραλισμός, η ίδια η «αγορά της διακυβέρνησης» θα πρέπει να γίνει διαμφισβητούμενη/διεκδικούμενη, έτσι ώστε οι «αιχμαλωτισμένοι» κρατικοί λειτουργοί να μπορούν να απομακρυνθούν.

Η παραπάνω συζήτηση δεν έλαβε υπόψη θέματα διανομής που προκύπτουν από την επιδίωξη της ΕΣ και ΒΣ στις οικονομίες της αγοράς. Αυτά είναι σημαντικά (και στενά συνδεδεμένα με το πρόβλημα της αιχμαλωσίας) και θα έπρεπε να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη ενόψει συναινετικών στρατηγικών για την ανάπτυξη. Έχουν αναλυθεί αλλού, βλ. Pitelis (1994), και έτσι ξεφεύγουν του πεδίου του παρόντος κειμένου. Για το σκοπό μας εδώ, δεδομένης της διανομής, η ΕΣ που ευνοεί την αποδοτικότητα

και στοχεύει στη μείωση του κόστους παραγωγής και συναλλαγών, μπορεί να επιτευχθεί καλύτερα (και να είναι συμβατή με τη ΒΣ) σε ένα περιβάλλον που ευνοεί τις ανταγωνιστικές προκλήσεις στις ΠΕΕ από μικρές επιχειρήσεις, όπως και στους κρατικούς λειτουργούς. Και στις δύο περιπτώσεις, αυτό επιτυγχάνεται μειώνοντας τα προβλήματα που σχετίζονται με την «αιχμαλωσία».

Συμπερασματικά, η ανάλυση για τη φύση, το σκοπό και τους περιορισμούς του κράτους ως ενός θεσμικού μηχανισμού για την κατανομή των πόρων και τον καταμερισμό της εργασίας που να μειώνει τα κόστη συναλλαγών και παραγωγής του ιδιωτικού τομέα, εισάγει μια στατική έννοια Εθνικής Στρατηγικής, ως της στρατηγικής που έχει στόχο να υποβοηθήσει την αυξημένη παραγωγή-εισόδημα, και συνεπώς τους (αυξημένους) φόρους για το κράτος μέσω επίτευξης μειώσεων στα κόστη συναλλαγών και παραγωγής. Ένας σημαντικός περιοριστικός παράγοντας είναι το πρόβλημα της αιχμαλωσίας, η οποία τείνει να αυξάνει τα κόστη συναλλαγών και να δημιουργεί μη αποδοτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας και αυξημένες διανεμητικές ανισότητες. Μια βιομηχανική στρατηγική που βασίζεται στο μεγάλο μέγεθος μάλλον εντείνει το πρόβλημα της αιχμαλωσίας, και δεν μπορεί να συνυπάρχει με μια εθνική στρατηγική για την ανάπτυξη, όπως αυτή περιγράφηκε παραπάνω. Αυτό ισχύει ειδικά στην περίπτωση των ΠΕΕ. Η ΒΣ που εστιάζει σε δίκτυα μικρών επιχειρήσεων δεν υποφέρει από αυτό το πρόβλημα στον ίδιο βαθμό και παρέχει μια ευπρόσδεκτη πηγή ανταγωνισμού προς τις ΠΕΕ. Αυτά τα επιχειρήματα τονίζουν την ανάγκη για θεσμικό πλουραλισμό και ανταγωνισμό ανάμεσα στις εναλλακτικές θεσμικές μορφές, συμπεριλαμβανομένου του ανταγωνισμού για τις κρατικές θέσεις.

Η έμφαση στον ανταγωνισμό (και άμιλλα), τον πλουραλισμό οργανωτικών και θεσμικών μορφών και τη δυναμική ανταγωνιστικότητα έχει ένα επιπλέον πλεονέκτημα. Υποβοηθεί την πραγματική σύγκλιση. Ο λόγος είναι ότι συνήθως είναι οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες που αποφέρουν δυσανάλογα από θεσμικούς περιορισμούς στην ανάπτυξή τους (με μία έννοια είναι λιγότερο ανεπτυγμένες γι' αυτό το λόγο) (βλ. North 1990). Η βελτίωση των θεσμικών προϋποθέσεων για την ανάπτυξη τις ευνοούν και υποβοηθούν τη σύγκλιση. Είναι σ' αυτό το πλαίσιο που η ενίσχυση δικτύωσης μπορεί να είναι ιδιαίτερα χρήσιμη λιγότερο ευνοημένες χώρες, όπως η Ελλάδα. Μ' αυτό το δεδομένο εξετάζουμε στην επόμενη ενότητα ΒΠ της Ελλάδας πριν και τώρα.

• Βιομηχανική Πολιτική και Στρατηγική στην Ελλάδα

Η οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας υπήρξε εντυπωσιακή κατά τις δεκαετίες του '50 και '60. Εκείνα τα χρόνια η οικονομία αναπτυσσόταν με μέσο ρυθμό 6,5% ετησίως. Στα τέλη του '70, το κατά κεφαλή ΑΕΠ της Ελλάδας ξεπερνούσε το 60%

του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Εάν λαβαίναμε υπόψη και τη διαφορά της μη καταγραμμένης οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα από το μέσο όρο αυτής των ευρωπαϊών εταίρων, αυτός ο αριθμός θα ήταν σημαντικά αυξημένος. Το γεγονός αυτό αναδεικνυε την Ελλάδα σε μια ανερχόμενη δύναμη στην Ευρώπη και ένα δυνάμει πλήρες μέλος της Κοινότητας. Η πλήρης ένταξη πράγματι έλαβε χώρα το 1981. Δυστυχώς, εκείνη τη χρονιά, η Ελλάδα ήδη έδειχνε τα σημάδια μιας επιβραδυνόμενης οικονομίας και μιας πτώσης σε σχέση με τους ευρωπαϊούς εταίρους της, οι ρίζες της οποίας ανιχνεύονται πίσω το 1973, οπότε η οικονομία άρχισε να βιώνει διψήφιο πληθωρισμό και πτωτικά ποσοστά κέρδους. Τα τελευταία είκοσι χρόνια η ελληνική βιομηχανία έζησε μια οξεία πτώση, με την απασχόληση στη μεταποίηση να έχει μειωθεί από το υψηλότερο σημείο του 21,5% πριν τα τέλη του '70 σε περίπου 16% το 1996. Εάν δεν υπολογίσουμε τη «μαύρη οικονομία», το κατά κεφαλή ΑΕΠ της Ελλάδας είναι σήμερα χαμηλότερο από το 50% του μέσου όρου της ΕΕ.

Κύριο χαρακτηριστικό της βιομηχανικής πολιτικής στην Ελλάδα καθ' όλη την μεταπολεμική περίοδο και μέχρι την ένταξή της στην ΕΕ ήταν ο προστατευτισμός των εθνικών επιχειρήσεων από τον εξωτερικό ανταγωνισμό, (που όμως σημείωνε συνεχή πτωτική τάση), η σχετιζόμενη προώθηση ολιγοπωλιακών συγκροτημάτων («εθνικών πρωταθλητών;») και η παράλληλη προσπάθεια προσέλκυσης ξένων επενδύσεων. Ένα χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί την ελληνική περίπτωση από άλλες προσπάθειες δημιουργίας «εθνικών πρωταθλητών» είναι η ύπαρξη πελατειακών σχέσεων, με τις επιδοτήσεις, φορολογικές απαλλαγές κ.λπ., να είναι αποτέλεσμα συχνά μη οικονομικών κριτηρίων, μετατρέποντας έτσι κρατικά έσοδα σε φαινόμενα κέρδη. Η προώθηση μεγάλων επιχειρήσεων έλαβε χώρα με μέτρα και θεσμούς που είτε περιόριζαν τη δυνατότητα εμφάνισης νέων μονάδων και/ή παρείχαν επιλεκτική αποκλειστικότητα στην παραγωγή σειράς προϊόντων. Ο Γιαννίτσας (1988) χαρακτηρίζει τη μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1970 περίοδο σαν «... κοινωνία κάτω από συνθήκες προστατευτισμού». Η κλαδική διάρθρωση των προϊόντων ήταν κυρίως σε παραδοσιακούς κλάδους, όπως η κλωστοϋφαντουργία.

Όσον αφορά στις Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (ΑΞΕ), η Ελλάδα υιοθέτησε μια ευνοϊκή στάση απέναντί τους. Το πρώτο θεσμικό πλαίσιο που είχε σαν στόχο την προσέλκυση ξένων επενδύσεων ήταν ο Νόμος 2687/1953 περί επένδυσης και προστασίας του ξένου κεφαλαίου. Ο Νόμος έτυχε κυβερνητικής υποστήριξης (άρθρο 107 του Συντάγματος του 1975). Κύριος στόχος του ήταν να παρέχει εκπτώσεις φόρων και άλλα προστατευτικά μέτρα μέσα στην προσπάθεια δημιουργίας ευνοϊκού κλίματος για τους ξένους επενδυτές. Άλλοι σχετικοί νόμοι είναι οι 89/1967 και 378/1968, οι οποίοι παρέχουν κίνητρα για την ίδρυση στην Ελλάδα επιχειρήσεων

οι δραστηριότητες των οποίων βρίσκονται έξω από τη χώρα, το Προεδρικό Διάταγμα (ΠΔ) 207/1987 και οι διάφοροι αναπτυξιακοί νόμοι, όπως οι 1262/82, 1982/90 και 2234/94. Το ΠΔ 207/87 βελτίωσε και υπερκάλυψε το ΠΔ 170/86 περί κίνησης κεφαλαίων ανάμεσα στην Ελλάδα και τα άλλα μέλη της Κοινότητας, πράξη που προσάρμοσε την ελληνική νομοθεσία στον κοινοτικό νόμο και απελευθέρωσε πλήρως την κίνηση κεφαλαίων μονίμων κατοίκων χωρών της ΕΕ, περιλαμβανομένων των άμεσων επενδύσεων. Πάντως, παρά την τυπική ύπαρξή του στα χαρτιά, ο Νόμος 2687/53 είναι σήμερα ουσιαστικά ανενεργός, λόγω της προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΕ το 1981.

Εκτός από τα παραπάνω, η Πράξη 825/86 του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος απελευθέρωσε τις άμεσες επενδύσεις στην Ελλάδα από κάτοικους χωρών εκτός ΕΕ σε σχέση με εξαγωγή κεφαλαίου, κερδών, μερισμάτων, τόκων και αποπληρωμών δανείου. Τέλος, ο Νόμος 1892/90 περί Κινήτρων και Επενδύσεων στην Ελλάδα απευθυνόταν τόσο σε ξένους όσο και σε εγχώριους επενδυτές, με σκοπό να προωθήσει την οικονομική και περιφερειακή ανάπτυξη. Παρείχε διάφορα κίνητρα, επιχορηγήσεις, φορολογικές απαλλαγές, ακόμη και επιδότηση επιτοκίου, η οποία καλύπτει ένα σημαντικό μέρος της επενδυτικής δαπάνης, έως του 50-55% του αρχικού κόστους της επένδυσης, βλ. Petrochilos (1994)⁸.

Ενώ η Ελλάδα είχε πάντα παγκοσμίως εντυπωσιακή παρουσία στη ναυτιλία, οι ΑΞΕ από την Ελλάδα προς το εξωτερικό απέκτησαν σημασία σχετικά πρόσφατα. Αυτό φαίνεται να είναι, κατά κύριο λόγο το αποτέλεσμα του «ανοίγματος» των νέων αγορών των πρώην κεντρικά σχεδιαζόμενων οικονομιών της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης.

8. Ένα πρόβλημα με τα διαθέσιμα στοιχεία για τις ΑΞΕ προς την Ελλάδα είναι ότι δεν υπάρχει ξεχωριστή πρόβλεψη για τις ΑΞΕ. Συνεπώς, ό,τι στοιχεία και αν έχουμε δε μας δίνουν μια καθαρή εικόνα για τις ΑΞΕ, σε σχέση με τις συνολικές ροές κεφαλαίου της χώρας προς το εσωτερικό και προς το εξωτερικό. Όσον αφορά στις τελευταίες, αυτές ανήλθαν σε 3.950 εκα. δολάρια κατά τη διάρκεια της περιόδου 1953-1992, με μέσο όρο μικρότερο από 100 εκατ. δολάρια ανά έτος. Εκτιμάται ότι την ίδια περίοδο, οι ΑΞΕ προσεγγίζουν τα 3 δις δολάρια, βλ. Petrochilos (1994). Το ποσό αυτό αντιπροσωπεύει ένα μάλλον μικρό τμήμα του σωρευτικού όγκου ΑΞΕ παγκοσμίως (περίπου ένα τέταρτο του 1%). Επιπλέον, για την περίοδο 1975-83, για την οποία διαθέτουμε στοιχεία, οι ΑΞΕ προς την Ελλάδα ήταν μόλις 1,52% των συνολικών ροών προς τις χώρες της ΕΕ, με μικρότερο μόνο το ποσοστό της Πορτογαλίας. Όλα τα παραπάνω δείχνουν ότι η Ελλάδα ποτέ δεν υπήρξε αρκετά ελκυστική για ΑΞΕ, τουλάχιστον σε σχέση με τους ευρωπαϊούς εταίρους της. Οι ΑΞΕ στην ελληνική μεταποίηση αποτέλεσαν κατά μέσο όρο το 12% ετησίως της συνολικής επένδυσης στη βιομηχανία κατά τη διάρκεια της περιόδου 1954-1979 (σε σταθερές τιμές του 1975), και το 2,5% του συνολικού σχηματισμού κεφαλαίου, την ίδια πάντα περίοδο. Άλλα ενδιαφέροντα διαθέσιμα στοιχεία αφορούν στην κατεύθυνση των ροών ΑΞΕ στην Ελλάδα. Έως το τέλος του 1979 αυτές κατευθύνονταν κυρίως στη μεταποίηση (περίπου το 70%). Τη δεκαετία του '80, όμως, εμφανίζεται μια στροφή προς τις υπηρεσίες. Επιπλέον, τη μετά το 1985 περίοδο, οι ΑΞΕ στην Ελλάδα πήραν τη μορφή συγχωνεύσεων και εξαγορών ελληνικών εταιρειών από ξένες. Για παράδειγμα, από τον Ιανουάριο του 1987 έως το τέλος του 1991, καταγράφηκαν 174 συγχωνεύσεις και εξαγορές στη χώρα, από τις οποίες οι 82 αφορούσαν ξένους επενδυτές, βλ. Petrochilos (1994). Σε οικονομετρική μελέτη του τελευταίου, ενδεικνύεται ότι οι κύριοι παράγοντες που καθορίζουν τις ΑΞΕ στην Ελλάδα την περίοδο 1955-78 είναι το μέγεθος της τοπικής αγοράς, η δασμολογική προστασία, ο βαθμός της πολιτικής σταθερότητας και το ελληνικό προεξοφλητικό επιτόκιο.

Δεδομένης της γεωγραφικής και πολιτισμικής εγγύτητας της Ελλάδας με χώρες όπως η Αλβανία, η Βουλγαρία και η Ρουμανία, οι ελληνικές επιχειρήσεις άρχισαν πρόσφατα να κάνουν έντονα αισθητή την παρουσία τους σ' αυτές τις χώρες (βλ. Pitelis et al. (1994).

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι περισσότερες από τις ΑΞΕ της Ελλάδας στα Βαλκάνια πραγματοποιήθηκαν χωρίς την ανάμειξη της κυβέρνησης, βοήθεια ή παρεμπόδιση. Τελευταία, όμως, αρχίζει να διαφαίνεται η πεποίθηση ότι όλες αυτές οι ΑΞΕ είναι επωφελείς για τη χώρα. Αυτό αντανακλάται σε διάφορες κυβερνητικές δηλώσεις. Όπως τονίζουμε αλλού (Pitelis et al., 1994), αυτό δεν είναι αυταπόδεκτο. Συνεπώς, είναι ανάγκη να αποσαφηνίσουμε τους παράγοντες, τις συνθήκες και τις περιπτώσεις στις οποίες οι επενδύσεις της Ελλάδας στο εξωτερικό ωφελούν τη χώρα και περιπτώσεις στις οποίες αυτό δε συμβαίνει. Προφανώς, η ΒΣ της Ελλάδας θα πρέπει να παρέχει κίνητρα και υποστήριξη μόνο στις περιπτώσεις που ωφελούν τη χώρα⁹.

Στη δεκαετία του 1980 ήταν ήδη εμφανές ότι πολλές από τις ιδιωτικές και κρατικές ελληνικές επιχειρήσεις που τελούσαν υπό το καθεστώς προστασίας παρουσίαζαν μείωση ανταγωνιστικότητας, μετατρέπομενες στις κακόφημες «προβληματικές». Αντίστοιχα με τις “lame ducks” της Βρετανίας, για μεγάλο διάστημα και δεδομένου ενός «κνού πολιτικής» το κράτος συνέχισε να επιδοτεί τέτοιες επιχειρήσεις. Στη δεκαετία του 1990 η τάση είναι για «ιδιωτικοποίηση» που φαίνεται να καθυστερεί για διάφορους λόγους, όχι αμιγώς οικονομικούς.

Είναι δύσκολο και όχι του παρόντος να γίνει μια προσπάθεια συστηματικής εξήγησης της «σχετικής πτώσης» της Ελλάδας, που είναι ίσως πιο θεαματική και από αυτή της Βρετανίας. Εδώ περιορίζομαι να επισημάνω τα εξής: Η ελληνική πολιτική έχει πολλά κοινά με τις πολιτικές της Δύσης («εθνικοί πρωταθλητές» και σχετιζόμενες εθνικοποιήσεις, ασυνέχεια π.χ. εθνικοποιήσεις, ιδιωτικοποιήσεις και βραχυπρόθεσμο χαρακτήρα, ad-hocity, π.χ. αλλαγή πολιτικών χωρίς προηγούμενη συστηματική ανάλυση των προβλημάτων των υπαρχόντων πολιτικών και των δυνατοτήτων και προοπτικών των νέων και τέλος έλλειψη ΒΣ, όπως την έχουμε ορίσει εδώ). Επιπλέον, η ελληνική πολιτική (για ευνόητους λόγους, κύρια λόγω

---

9. Είναι εξαιρετικά δύσκολο να καταλήξουμε σε ένα γενικό συμπέρασμα για την Ελλάδα όσον αφορά στην επίδραση των ΑΞΕ από και προς τη χώρα. Ούτε οι επενδύσεις από ούτε αυτές προς τη χώρα είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακές και τα προβλήματα που έχουμε με τα στοιχεία, από την άποψη τόσο της διαθεσιμότητας όσο και της πληρότητάς τους, είναι σκανδαλώδη. Πραγματικά διαθέτουμε ελάχιστα στοιχεία για τα θέματα αυτά. Με δεδομένες τις παραπάνω δυσχέρειες, μπορούμε μόνο να υποθέσουμε ότι, σύμφωνα με τη θεωρία που έχουμε, είναι σημαντικό για τη ΒΣ της Ελλάδας να επινοηθούν πολιτικές που ελκύουν ξένους επενδυτές. Όμως, αυτό θα πρέπει να γίνεται προσπαθώντας συγχρόνως να επηρεασθούν και οι τύποι των ΑΞΕ που προσελκύονται, και αυτές να είναι συμβατές με την υιοθετούμενη ΒΣ, η οποία επίσης θα πρέπει να προλαμβάνει την πιθανότητα ανεπιθύμητων, μακροπρόθεσμα, συνεπειών των ΑΞΕ. Αυτό το γενικό συμπέρασμα ισχύει επίσης για την περίπτωση των ΑΞΕ της Ελλάδας στο εξωτερικό.

της σχετικής οικονομικής καθυστέρησης) έχει κοινά σημεία και με τις πολιτικές της Άπω Ανατολής, κύρια «προστατευτισμό» και έμφαση σε προσέλκυση ΑΞΕ. Ενώ όμως στις χώρες αυτές ο προστατευτισμός και η προσέλκυση ΑΞΕ ήταν ενταγμένες σε μια μακρόπνοη ΒΣ, με συγκεκριμένους στόχους, αυτό έλειπε στην Ελλάδα. Έτσι ο συνδυασμός της ανάγκης για άρση του προστατευτισμού και οι παράλληλες αλλαγές που συντελέστηκαν στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας, όπως και η σχετιζόμενη «ανάπτυξη» των νέων «ανταγωνιστών», βρήκαν την Ελλάδα ιδιαίτερα απροετοίμαστη να ανταγωνιστεί και/ή να προσελκύσει ΑΞΕ. Ουσιαστικά η Ελλάδα βρέθηκε αδύναμη να περάσει από το 2ο στο 3ο στάδιο, που εξετάσαμε στην τυπολογία ανάπτυξης των χωρών της Άπω Ανατολής, δηλαδή από χώρες προσέλκυσης ΑΞΕ λόγω φτηνού κόστους εργασίας σε χώρα προσέλκυσης ΑΞΕ λόγω υλικής και άυλης υποδομής, περιλαμβανομένων των δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού της κ.λπ. Η άρση του προστατευτισμού και/ή παράλληλη έλλειψη ΒΣ, δεν επέτρεψε τη δημιουργία νέων ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων σε κλάδους όπως αυτούς που εξετάσαμε στην περίπτωση των χωρών της Άπω Ανατολής. Έτσι η χώρα βρέθηκε ανίκανη ν' ανταγωνιστεί με τους ανερχόμενους «ανταγωνιστές» και με τους υπάρχοντες περισσότερο ανεπτυγμένους.

Η υφισταμένη κατάσταση είναι μάλλον δύσκολη. Ενώ ορισμένοι κλάδοι κατάφεραν να επιβιώσουν και να γίνουν ανταγωνιστικοί εξ' αιτίας και των δυναμικών ωφελειών του ανταγωνισμού που επήλθε από το άνοιγμα των αγορών, σημαντικά τμήματα της παραδοσιακής βιομηχανίας που επιπλέον απασχολούν δυσανάλογο ποσοστό του εργατικού δυναμικού, αντιμετωπίζουν τεράστιες δυσκολίες, με επακόλουθο κλείσιμο επιχειρήσεων και ανεργία. Τα θέματα αυτά είναι κρίσιμο ν' αντιμετωπιστούν, λαμβάνοντας όμως υπ' όψιν ότι σήμερα δεν είναι χθες. Δηλαδή, η ένταξη στην ΕΕ και η ήδη διαμορφωμένη κατάσταση στο νέο καταμερισμό της εργασίας, θέτει περιορισμούς που τουλάχιστον πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν.

Η Νέα Συναινετική Βιομηχανική Στρατηγική στην Ελλάδα, που έχει υιοθετηθεί, συμφωνηθεί από τους κοινωνικούς φορείς και τώρα υλοποιείται, μπορεί και πρέπει να ιδωθεί στο παραπάνω πλαίσιο.

Τα τελευταία τρία χρόνια και για πρώτη, νομίζω, φορά γίνεται προσπάθεια για τη χάραξη και υλοποίηση ΒΣ στην Ελλάδα. Αυτό έχει ξεκινήσει με το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα για τη Βιομηχανία, που προβλέπει οριζόντιες δράσεις, ενίσχυση μικρομεσαίων και επιλεκτικές κάθετες παρεμβάσεις. Δεδομένων των περιορισμών και των κάθετων παρεμβάσεων και στο πλαίσιο της προσπάθειας για την εκπόνηση μιας μακροπρόθεσμα συναινετικής και υλοποιήσιμης ΒΣ, έχει επίσης εκπονηθεί ένα κείμενο «Συναινετικής ΒΣ» και έχει προβλεφτεί ένα Έργο υλοποίησης της

Στρατηγικής αυτής, με τίτλο «Το Μέλλον της Ελληνικής Βιομηχανίας» και το οποίο εντάσσεται στο ΕΠΒ.

Συνοπτικά, η Συναινετική ΒΣ αναφέρεται στο γενικό πολιτικό-οικονομικό και τεχνολογικό πλαίσιο, που φαίνεται να ευνοεί τη συναίνεση, την κατεύθυνση (που πρέπει να είναι) της εκμετάλλευσης υφισταμένων και κυρίως της δόμησης νέων ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων και έξι αξόνων που αφορούν την ανεύρεση της «χρυσής τομής» στα εξής: τον ανταγωνισμό και τη συνεργασία επιχειρήσεων, το μέγεθος και τη στρατηγική επιχειρήσεων, τη δομή και οργάνωση βιομηχανικών κλάδων και τα «δίκτυα» επιχειρήσεων, τις επενδύσεις από και προς το εξωτερικό, τη μεταφορά τεχνολογίας και το θέμα «των ανταγωνιστικών προσφορών», το ελεύθερο και στρατηγικό εμπόριο και το ιδιοκτησιακό καθεστώς. Η γενικότερη φιλοσοφία αυτού του κειμένου εντάσσεται στο πλαίσιο της βελτίωσης ανταγωνιστικότητας, παραγωγικότητας και ανάπτυξης και απασχόλησης, με τρόπο που να ευνοεί τη δημοκρατία. Αυτό γίνεται δυνατό μέσα από την έμφραση σε «δυναμικό ανταγωνισμό» και τη δημιουργία προϋποθέσεων και κινήτρων εφαρμοσιμότητας, π.χ. μέσω του ανταγωνισμού και του πλουραλισμού θεσμικών και οργανωτικών μορφών και την εκμετάλλευση παραγόντων που βελτιώνουν την παραγωγικότητα. Όλα αυτά εντάσσονται στο πλαίσιο της προηγούμενης ανάλυσης και δεν εξειδικεύονται περισσότερο εδώ. Η Συναινετική αυτή ΒΣ έχει γίνει αποδεκτή από τους εκπροσώπους των παραγωγικών φορέων (ΓΣΕΕ, ΣΕΒ, ΣΒΒΕ, ΒΕΑ), το Μάιο του 1995.

Γενικά, και με δέσμευση της εξ' ορισμού μεροληπτικότητας του συγγραφέα (που συντονίζει το Έργο) αυτή είναι μια ιδιαίτερη πρωτότυπα και φιλόδοξη προσπάθεια που ελπίζει σε θετικά αποτελέσματα με την επέμβαση σε απτούς και μη απτούς παράγοντες (όπως η κινητοποίηση και η συναίνεση). Βέβαια, η τελική επίτευξη (υλοποίηση προτάσεων) εξαρτάται από δεκάδες παραγόντων, οπότε δεν είναι εύκολο να κάνει κανείς σίγουρα προβλέψεις. Μεταξύ των άλλων σκοπών αυτού του άρθρου είναι και η ενημέρωσή για την ύπαρξη της Συναινετικής ΒΣ και του Έργου και σ' αυτή την ενημέρωση θα περιοριστώ εδώ.

• Συμπεράσματα

Στο κεφάλαιο αυτό έγινε μια προσπάθεια να εξεταστούν και συντελούν μια σειρά θέματα που αφορούν σήμερα την ελληνική κοινωνία γενικότερα και τους εργαζόμενους ειδικότερα, δηλαδή τη σχέση μεταξύ ανταγωνιστικότητας, παραγωγικότητας και απασχόλησης, τη δυνατότητα ή όχι του κράτους να βελτιώσει τα παραπάνω μέσω μια στρατηγικής για τη Βιομηχανία, το ρόλο της ενίσχυσης δικτυώσεων επιχειρήσεων προς αυτή την κατεύθυνση και με τρόπο που να διασφαλίζει τη συναίνεση και τη δημοκρατία:

Επισημάνουμε γενικά ότι ανταγωνιστικότητα ουσιαστικά σημαίνει παραγωγικότητα. Αντίθετα όμως από επικρατούσες αντιλήψεις η εντατικοποίηση εργασίας - αύξηση (μη μείωση) της διάρκειά της είναι ένας μόνο και(υπο) παράγοντας βελτίωσης της παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας. Εργαζόμενοι, επιχειρήσεις και κράτος μπορούν να επεμβαίνουν στους προσδιοριστικούς παράγοντες της παραγωγικότητας με στόχο τη βελτίωσή της και με τρόπους που δίνουν έμφαση στη συναίνεση και τη συνεργασία.

Το κράτος μπορεί να υιοθετεί ΒΣ που επιτυγχάνουν βελτιώσεις της παραγωγικότητας μέσω της προώθησης μεγάλου μεγέθους επιχειρήσεων και «δικτυώσεων επιχειρήσεων.» Βασιζόμενοι μεταξύ άλλων σε μια σύντομη παρουσίαση των θεωριών του κράτους και το πρόβλημα της αιχμαλωσίας του από συγκεντρώσεις δύναμης σε ορισμένους μόνο, επιχειρηματολογήσαμε υπέρ της υιοθέτησης πολιτικών που ενισχύουν τις δικτυώσεις. Αυτό είναι επίσης συμβατό με το πλαίσιο πολιτικής που ευνοεί η ΕΕ. Τέλος έγινε σύντομη παρουσίαση της περίπτωσης της Ελλάδας, με αναφορά στη Νέα Συναινετική ΒΣ και το μέσο υλοποίησής της, το Έργο «Το Μέλλον της Ελληνικής Βιομηχανίας.» Υποστηρίχτηκε ότι αυτό εντάσσεται σε γενικότερο πλαίσιο της ανάλυσης που προηγήθηκε και έτσι μπορεί να συνεισφέρει θετικά στη βελτίωση της παραγωγικότητας, ανταγωνιστικότητας απασχόλησης και δημοκρατία, μέσω της επέμβασης σε απτούς και μη απτούς προσδιοριστικούς παράγοντες της παραγωγικότητας, όπως για παράδειγμα της συναίνεσης. Προϋπόθεση για επιτυχία της ΒΣ είναι η προώθηση του ανταγωνισμού και πλουραλισμού θεσμικών και οργανωτικών μορφών, που ευνοούν επίσης τη δημοκρατία.

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

1. Το κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο της αναδιάρθρωσης των επιχειρήσεων

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η παρατεταμένη οικονομική ύφεση και ο εντεινόμενος διεθνής ανταγωνισμός δημιουργούν τις συνθήκες δραστικού επαναπροσδιορισμού της οργάνωσης της παραγωγής. Η ανάγκη μείωσης των δαπανών και αύξησης της παραγωγικότητας οδηγεί τις περισσότερες επιχειρήσεις σε βασικές οργανωτικές αλλαγές και «εξορθολογισμό» της λειτουργίας τους. Ο εξορθολογισμός περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα μέτρων που κυμαίνονται από την ανανέωση του τεχνολογικού εξοπλισμού και την εισαγωγή καινοτομίας και νέων μεθόδων διοίκησης, μέχρι την αναδιοργάνωση του χρόνου και των μορφών εργασίας και τη μείωση του προσωπικού. Η μείωση του προσωπικού μάλιστα αποτελεί τον πιο προσφιλή τρόπο αύξησης των κερδών ή περιορισμού των δαπανών, ενώ οι επενδύσεις σε νέες τεχνολογίες αποτελούν πρακτική μιας μειοψηφίας. Η μείωση του αριθμού των εργαζομένων επιτυγχάνεται με διάφορες μεθόδους: απολύσεις, εθελουσία έξοδος με ελκυστικούς όρους, πρόωπη συνταξιοδότηση, μεταθέσεις προσωπικού σε άλλα τμήματα ή εγκαταστάσεις της επιχείρησης, ανάθεση τμημάτων της δραστηριότητας σε εξωτερικούς συνεργάτες κ.λπ. Συνήθως η μείωση του προσωπικού συνοδεύεται και από την καθιέρωση ευέλικτων μορφών απασχόλησης και αλλαγές στο εργασιακό καθεστώς.

Οι παραπάνω αλλαγές διευκολύνονται από την τάση που επικρατεί στις περισσότερες προηγμένες χώρες -αλλού λιγότερο και αλλού περισσότερο- χαλάρωσης των νομικών ρυθμίσεων που διέπουν την αγορά εργασίας και τα δικαιώματα των εργαζομένων ειδικότερα. Η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, με τη δικαιολογία της άρσης και της ακαμψίας, δημιουργεί το πλαίσιο αναδιοργάνωσης τόσο του χρόνου της εργασίας, όσο και της διάρκειας και μορφής της σύμβασης εργασίας, και των δικαιωμάτων των εργαζομένων (αποδοχές, κοινωνική προστασία, κ.λπ.).

Όμως η ύφεση, όπως και ο διεθνής ανταγωνισμός, είναι μια αμείλικτη πραγματικότητα που κάνει αναπόφευκτη τη ριζική αναδιοργάνωση της εργασίας και την απομάκρυνση από το μέχρι πρόσφατα κυρίαρχο μοντέλο της πλήρους σταθερής και διαβίου απασχόλησης, ένα μοντέλο που βασιζόταν σε τελείως διαφορετικές οικονομικές αλλά και παραγωγικές συνθήκες. Το ξεπερασμένο τεϋλοριστικό και φορντικό υπόδειγμα της μαζικής παραγωγής δεν εξυπηρετεί πλέον

τις διαρκώς μεταβαλλόμενες ανάγκες των μεταποιητικών επιχειρήσεων, όπως και ο παραδοσιακός τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας των υπηρεσιών δεν μπορεί να καλύψει την τεράστια ποικιλία απαιτήσεων των πελατών.

2. Νέες μορφές οργάνωσης της παραγωγής: από τον τεύλορισμό στην «απέριττη παραγωγή»

Η εισαγωγή και στην Ευρώπη νέων παραγωγικών συστημάτων και μεθόδων διοίκησης (κατά το πρότυπο κυρίως της Ιαπωνίας) και φυσικά νέων τεχνολογιών, αλλάζουν ριζικά το πρόσωπο της επιχείρησης. Στη μετάποιση, η πιο επαναστατική αλλαγή είναι η εφαρμογή μεθόδων «απέριττης παραγωγής» (lean production), ή μεμονωμένων παραμέτρων της. Στον τομέα των υπηρεσιών, το νέο στοιχείο είναι η επιδίωξη όσο το δυνατόν μεγαλύτερης ευελιξίας, τόσο του ωραρίου όσο και του αριθμού του προσωπικού, προκειμένου ν' αντιμετωπιστούν οι εποχιακές αλλά και οι ημερήσιες διακυμάνσεις της ζήτησης ή της δραστηριότητας.

Ας δούμε συνοπτικά τις αλλαγές στις μεταποιητικές επιχειρήσεις, που είναι και οι πλέον καθοριστικές:

- εισαγωγή του total quality management και ποιοτικών κύκλων: οι εργαζόμενοι είναι υπεύθυνοι για την πολύ υψηλή και συνεχώς βελτιούμενη ποιότητα του τελικού προϊόντος (right-first-time). Με το παλιό σύστημα, ο ποιοτικός έλεγχος γινόταν εκ των υστέρων και δειγματοληπτικά από το αρμόδιο τμήμα.
- εισαγωγή μεθόδων διαχείρισης των αποθεμάτων just-in-time: μειώνεται δραστικά ο αριθμός των αποθηκευμένων αποθεμάτων και η εταιρεία προμηθεύεται την τελευταία στιγμή, ό,τι χρειάζεται από τους υπεργολάβους.
- εισαγωγή της εναλλακτικότητας των καθηκόντων και της πολύ-ειδίκευσης του προσωπικού: το φάσμα των εργασιών που εκτελεί ο κάθε εργαζόμενος και των δεξιοτήτων του διευρύνεται σημαντικά και οι ρόλοι διαχέονται.
- κατάργηση των πολυάριθμων ενδιάμεσων εποπτών και δημιουργία αυτόνομων ομάδων εργασίας: ο εργοδηγός αντικαθίσταται από τον ομαδάρχη.
- ανάθεση τμημάτων της παραγωγής, κυρίως των περιφερειακών δραστηριοτήτων, σε εξωτερικούς υπεργολάβους. Οι επιχειρήσεις διατηρούν τις κεντρικές πιο σημαντικές τους δραστηριότητες.
- ο χρόνος λειτουργίας της επιχείρησης αποδεσμεύεται από τον χρόνο εργασίας του προσωπικού, αυξάνοντας έτσι την απόδοση του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού.
- αύξηση της κινητικότητας των εργαζομένων, τόσο της γεωγραφικής (από τη μία εκμετάλλευση στην άλλη), όσο και της ενδοεπιχειρησιακής (από τη μια ειδικότητα στην άλλη).

• ειδικότερα η μέθοδος της απέριττης παραγωγής, εισάγει όλα τα παραπάνω αλλά και ορισμένα επιπλέον, ρηξικέλευθα μέτρα. Για παράδειγμα, οι ομάδες εργασίας αποκτούν μεγαλύτερη αυτονομία και αυξημένα καθήκοντα. Δημιουργείται ένα περιβάλλον όπου οι εργαζόμενοι είναι σε θέση ν' αντιμετωπίζουν μόνοι τους και επί τόπου μια σειρά από προβλήματα, χωρίς να καταφεύγουν στη διοίκηση ή τα ενδιάμεσα διευθυντικά στρώματα. Η ευρεία κλίμακα μισθολογικών και επαγγελματικών κατηγοριών σταδιακά αντικαθίσταται από ένα μικρότερο φάσμα αμοιβών και ειδικοτήτων και περιορίζονται οι πολλές βαθμίδες της ιεραρχίας. Οι διακρίσεις μεταξύ μισθωτών και ωρομισθίων καταργούνται και εισάγεται «ενιαίο καθεστώς» για εργάτες και υπαλλήλους, όσον αφορά τα προνόμια και τα δικαιώματα. Καταργούνται επίσης, σε πολλές επιχειρήσεις, οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στα διάφορα στάδια της παραγωγής, από το σχεδιασμό του προϊόντος μέχρι της πωλήσεις: όλοι οι εργαζόμενοι εμπλέκονται σε όλα τα στάδια. Δημιουργείται μια νέα «κουλτούρα της επιχείρησης», σύμφωνα με την οποία αναμένεται από τους εργαζόμενους να επιδεικνύουν υψηλό επίπεδο αφοσίωσης, διάθεση για αυξημένη συνεισφορά στην επιχείρηση και συνεχή βελτίωση των προσόντων τους. Η απαίτηση για περισσότερη αποτελεσματικότητα και αποφυγή της σπατάλης, κάθε τι του περιττού, συμπυκνώνεται στο σύνθημα: «να δουλεύουμε πιο έξυπνα, όχι σκληρότερα». Γι' αυτό και το σύστημα της «απέριττης παραγωγής» έχει χαρακτηριστεί ως «το πιο τρομαχτικά αποτελεσματικό σύστημα παραγωγής που έχει ποτέ εφευρεθεί».

Όμως, το κυρίαρχο χαρακτηριστικό και η κορωνίδα των αλλαγών που προαναφέραμε είναι η πλήρης ελαστικοποίηση των εργασιακών πρακτικών. Τούτο σημαίνει ότι οι εργαζόμενοι καλούνται να γίνουν «πιο ευέλικτοι» και να αποδεχτούν την απεμπόλιση των παλιών συνειών τους, πολλές φορές και κεκτημένων δικαιωμάτων τους, με αντάλλαγμα την εξασφάλιση της θέσης τους. Η εγγύηση των μη-απολύσεων αποτελεί τη συνθήκη «τράμπα» μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων για την εισαγωγή νέων μόρφων απασχόλησης και αλλαγών στη διάρκεια και τον χρόνο της εργασίας.

3. Νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας: Οι ευέλικτες επιχειρήσεις χρειάζονται και «ευέλικτο προσωπικό»

Η αναδιάρθρωση στις επιχειρήσεις επιφέρει μια σειρά από δραστικές -ίσως και μη αναστρέψιμες- αλλαγές στις μορφές απασχόλησης του προσωπικού και στη διάρκεια της εργασίας του. Μια τεράστια ποικιλία μορφών απασχόλησης και εργασιακών καθεστώτων απειλεί να εκθεμελιώσει εκ βάθρων το θεωρούμενο ως

«τυπικό» και νόμιμο παραδοσιακό πρότυπο απασχόλησης. Ας δούμε πιο αναλυτικά τις αλλαγές αυτές:

- η διαδεδομένη μορφή των νέων μορφών απασχόλησης είναι φυσικά η μερική απασχόληση, με τις διάφορες παραλλαγές της, όπως:
  - (α) η μειωμένη ημερήσια διάρκεια (π.χ. ένα 4ωρο την ημέρα)
  - (β) η εβδομάδα των 4 ημερών ή το δεκαπενθήμερο των 9 ημερών (συμπίεσμένη εργάσιμη εβδομάδα), χωρίς περιορισμό του χρόνου εργασίας.
  - (γ) ο επιμερισμός του χρόνου εργασίας σε ετήσια αντί για εβδομαδιαία βάση, ώστε ν' αντιμετωπίζονται οι διακυμάνσεις της ζήτησης χωρίς την προσφυγή σε υπερωρίες ή έκτακτες προσλήψεις.
  - (δ) ο διαμοιρασμός των θέσεων εργασίας (job sharing): δύο εργαζόμενοι μοιράζονται τα καθήκοντα και την αμοιβή μιας θέσης εργασίας.
  - (ε) η εκ περιτροπής εργασία, δηλ. η εναλλαγή χρονικών διαστημάτων εργασίας και μη-εργασίας.
- γίνεται ολοένα και ευρύτερη χρήση συμβολαίων απασχόλησης «μηδενικών ωρών»: ο εργαζόμενος βρίσκεται δηλαδή στην απόλυτη διάθεση του εργοδότη, ο οποίος θα τον καλέσει να εργαστεί μόνον όσες ώρες τον χρειάζεται και τον αμείβει μόνο για όσες ώρες δούλεψε γι' αυτόν. Η «ετοιμότητα» ή «διαθεσιμότητα για εργασία» (labour on call) αποτελεί την πιο απεχθή μορφή ευέλικτης απασχόλησης καθώς στερεί τον εργαζόμενο από τα πλέον στοιχειώδη εργατικά δικαιώματα.
- μία παρεμφερής μορφή είναι η «διαλλειπούσα εργασία» (interim work).
- μία περιθωριακή αλλά ανερχόμενη μορφή απασχόλησης είναι η τηλεργασία. Η τηλεργασία δεν ταυτίζεται μόνο με το «ηλεκτρονικό φασόν», όπως κακώς έχει επικρατήσει να θεωρείται. Μπορεί να καλύψει ένα ευρύτατο φάσμα ειδικευμένων ή μη εργασιών, οι οποίες μπορούν να διεκπεραιωθούν -χάρη στις νέες τεχνολογίες- στο σπίτι του εργαζόμενου, επιτυγχάνοντας έτσι οικονομία χώρου στην επιχείρηση.
- τέλος, η 4η βάρδια, η δουλειά δηλ. το σαββατοκυριακό, αποτελεί μια αρκετά διαδεδομένη πρακτική, τόσο σε εργοστάσια (π.χ. Ρενώ) όσο και σε τράπεζες, ασφάλειες και super-markets. Συχνά οι επιχειρήσεις εισάγουν μια 5η βάρδια με πολύ ευνοϊκούς όρους εργασίας (π.χ 24 ώρες συνολικής απασχόλησης με πλήρεις αποδοχές) για να καλύψουν τις ανάγκες εργασίας τις αντικοινωνικές ώρες ή μέρες, δημιουργώντας έτσι νέες θέσεις εργασίας.

Οι συνθηθέστερες μορφές ευελιξίας που εφαρμόζονται στη μεταποίηση διαφέρουν από τις αντίστοιχες των υπηρεσιών: στις τελευταίες, για παράδειγμα, χρησιμοποιείται ευρύτερα η 4ωρη ημερήσια απασχόληση, η 4η βάρδια και η διαθεσιμότητα

για εργασία. Στη μεταποίηση, συναντάται συχνότερα η συμπιεσμένη εργάσιμη εβδομάδα και ο επιμερισμός του χρόνου εργασίας σε ετήσια βάση. Κοινό χαρακτηριστικό και των δύο τομέων είναι ωστόσο η κατάργηση των συμβάσεων αορίστου χρόνου και η υπογραφή πλέον μόνο συμβάσεων ορισμένου χρόνου με το νεοπροσληφθέν προσωπικό.

Μια ευρύτατα διαδεδομένη πρακτική που εφαρμόζεται τα τελευταία χρόνια σε ολόένα και περισσότερες επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν κρίση και το ενδεχόμενο κλεισίματος είναι η υποχρεωτική μείωση του εβδομαδιαίου χρόνου εργασίας, με παράλληλη μείωση των αποδοχών. Η καθιέρωση της εβδομάδας των 4 ημερών σε μια σειρά από σημαντικές βιομηχανίες (με γνωστότερη και πιο κοινωνικά αποδεκτή την περίπτωση της Φολκσβάγκεν), έχει ακριβώς σαν στόχο την αποφυγή των απολύσεων, ή ενδεχόμενα την αναδιανομή της εργασίας σε περισσότερους εργαζόμενους για την αντιμετώπιση του προβλήματος της ανεργίας. Οι επιχειρήσεις αξιοποιούν διάφορες κρατικές επιδοτήσεις και απαλλαγές δαπανών για τη δημιουργία νέων θέσεων μερικής απασχόλησης. Όμως, οι περισσότερες από αυτές τις νέες θέσεις είναι χαμηλής ειδίκευσης και, κατά συνέπεια, χαμηλά αμειβόμενες και μόνο οριακά αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της ανεργίας.

4. Οι επιπτώσεις της αναδιάρθρωσης στους εργαζόμενους

Παρά τα αναμφισβήτητα πλεονεκτήματα της αναδιοργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας για την ανταγωνιστικότητα ή την επιβίωση των επιχειρήσεων, οι επιπτώσεις αυτών των αλλαγών στους εργαζόμενους είναι καταλυτικές:

- αυξάνεται η ανασφάλεια των εργαζομένων και ο πρόσκαιρος χαρακτήρας της απασχόλησης. Κανείς δεν είναι πλέον στο «απυρόβλητο». Πολλοί εργαζόμενοι αναγκάζονται ν' αναζητήσουν δεύτερη απασχόληση για να συμπληρώσουν το εισόδημά τους.
- περιορίζεται η δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης, και ιδιαίτερα πλήρους απασχόλησης. Οι άνεργοι έχουν ολόένα και μικρότερες πιθανότητες να βρουν δουλειά καθώς οι επιχειρήσεις αποφεύγουν τις νέες προσλήψεις.
- η απουσία νέων προσλήψεων, όπως είναι φυσικό, προκαλεί γήραση του εργατικού δυναμικού και μείωση των καινοτομικών του ικανοτήτων.
- τα δικαιώματα των εργαζομένων και το κράτος-πρόνοιας βαθμιαία αλλά σταθερά συρρικνώνονται.
- με την εφαρμογή του συστήματος απέριπτης παραγωγής και των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, τα συνδικάτα αποδυναμώνονται σημαντικά. Ο ρόλος τους γίνεται ασαφής, καθώς η εργοδοσία καταφεύγει ολόένα και ευρύτερα σε

εναλλακτικούς τρόπους διαπραγμάτευσης και επίλυσης των διαφορών με τους εργαζόμενους. Οι διαπραγματεύσεις σε επίπεδο επιχείρησης -και μάλιστα με ένα, ενιαίο συνδικάτο αντί για περισσότερα- αυξάνονται σε βάρος των διαπραγματεύσεων σε κλαδικό επίπεδο. Η συμφωνία για εξασφάλιση της απασχόλησης σχεδόν πάντα περιλαμβάνει ρήτρα ότι δεν θα γίνουν απεργίες, ή ακόμη και την απαγόρευση λειτουργίας συνδικάτων.

- η καθιέρωση της «ομαδικής εργασίας» σε αντιδιαστολή με τις παραδοσιακές γραμμές παραγωγής, τείνει να προσεγγίσει, ακόμη και να ταυτίσει, τις αντιλήψεις περί εργασίας των εργοδοτών με αυτές των εργαζομένων.

5. Μια νέα ατζέντα για τα συνδικάτα: από τη σύγκρουση στη συνεννόηση;

Τη γραμμή άμυνας μπορούν ν' αντιτάξουν τα συνδικάτα σε αυτή τη χιονοστιβάδα αλλαγών που σαρώνει παγιωμένες κατακτήσεις και αντιλήψεις δεκαετιών: Το περιεχόμενο των διεκδικήσεων του συνδικαλιστικού κινήματος έχει αλλάξει δραστικά σε σχέση με τις δεκαετίες του '70 και του '80 και οι προτεραιότητες έχουν ανατραπεί. Σ' ένα περιβάλλον συνεχώς μεταβαλλόμενο αλλά και εχθρικό, η έμφαση τίθεται πλέον στην εξασφάλιση θέσεων απασχόλησης, στην απόκτηση νέων ειδικοτήτων μέσα από διαδικασίες συνεχούς κατάρτισης, και στη μεγαλύτερη συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Τα ανταλλάγματα για να δεχτούν τα συνδικάτα μέτρα όπως η ευέλικτη απασχόληση ή η μείωση του εβδομαδιαίου χρόνου εργασίας με παράλληλη μείωση ή πάγωμα των αποδοχών, θα πρέπει να περιλαμβάνουν τη δέσμευση των επιχειρήσεων ότι δεν θα προβούν σε απολύσεις και την ποιοτική αναβάθμιση του περιεχομένου της εργασίας, με ευελιξία που θα λειτουργεί και υπέρ των εργαζομένων, όχι εις βάρος τους. Η ρύθμιση της ευελιξίας φαίνεται ν' αποτελεί το καινούργιο πεδίο των συλλογικών διαπραγματεύσεων.

Τα διλήμματα που έχουν ν' αντιμετωπίσουν τα ευρωπαϊκά συνδικάτα είναι πολλά και σύνθετα:

- ο εκσυγχρονισμός του θεσμικού πλαισίου που διέπει τη διάρκεια του εργασιμου χρόνου και τις μορφές απασχόλησης θα περιλαμβάνει κοινωνικά αποδεκτές λύσεις, ή θα τείνει προς μια πλήρη απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων;
- η ανάγκη επίδειξης ενεργούς αλληλεγγύης προς τα εκατομμύρια των ανέργων θα επικρατήσει της ενστικτώδους ανάγκης διαφύλαξης των κεκτημένων; Με άλλα λόγια, αυτοί που έχουν την τύχη να δουλεύουν θ' αποκτούν μια αναδιανομή της εργασίας, που μοιραία θα επιφέρει και αναδιανομή των εισοδημάτων; Τα ιταλικά συνδικάτα έχουν ήδη πάρει αυτή τη δύσκολη απόφαση, που συμπτω-

κνώνεται στο σύνθημα: “lavorare meno, lavorare tutti” λιγότερη εργασία-περισσότεροι εργαζόμενοι). Μια σειρά από ευρωπαϊκά σοσιαλιστικά κόμματα επίσης ενστερνίζεται την ιδέα μιας γενικευμένης μείωσης του εργάσιμου χρόνου με μείωση των αποδοχών, προκειμένου να δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας.

- η ανάγκη διασφάλισης της εργασίας, θα πείσει τα συνδικάτα ν’ αποδεχτούν ακόμη μεγαλύτερη ευελιξία στην απασχόληση προκειμένου ν’ αποφευχθούν οι απολύσεις; Θα ακολουθήσουν το παράδειγμα της Rover, της Renault και της VW, δηλ. το δρόμο της συννεόησης -που σώζει δουλειές-, ή το παράδειγμα της Timex, δηλ. της ρήξης -που οδηγεί στο κλείσιμο;
- θα δεχτούν οι πιο ευνοημένοι και καλύτερα αμειβόμενοι εργαζόμενοι ένα πάγωμα, ακόμη και μικρή μείωση των αποδοχών τους, προκειμένου να σωθούν ή να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας;
- η επέλαση στα δικαιώματα των εργαζομένων και στο κράτος πρόνοιας θ’ αντιμετωπιστεί με αφορισμούς και ευχολόγια, ή με διατύπωση συγκεκριμένων, ρεαλιστικών και μακρόπνοων προτάσεων;
- τέλος, το νέο πρότυπο εργάσιμου χρόνου που αναδύεται (έχοντας ίσως σαν βάση την εβδομάδα των 4 ημερών) θα διαμορφωθεί ερήμην των συνδικάτων, ή θα φέρει και τη δική τους σφραγίδα.

Η απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα ασφαλώς δεν είναι απλή. Θα αποτελέσει όμως τον πυρήνα μιας ριζικά νέας, τολμηρής άρα βιώσιμης συνδικαλιστικής στρατηγικής.

6. Προσωρινά συμπεράσματα: τα όρια της ευελιξίας

- η αναδιάρθρωση σηματοδοτεί μια αμετάκλητη, ίσως, απομάκρυνση από το άκαμπτο τυπικό μοντέλο οργάνωσης της εργασίας προς ένα πολύ πιο ευέλικτο σύστημα. Η ανάγκη για μεγαλύτερη φιλελευθεροποίηση και ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας δεν θα πρέπει, ωστόσο, να ταυτιστεί με την ελαχιστοποίηση των κανόνων, όπως δυστυχώς συμβαίνει ολοένα και συχνότερα.
- ο άκρατος φιλελευθερισμός και η πλήρης ελαστικοποίηση όπως έχει αποδειχτεί δεν αποτελούν, εξάλλου, πανάκεια για την αντιμετώπιση του εκρηκτικού προβλήματος της ανεργίας, αλλά ούτε και για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των ευρωπαϊκών προϊόντων έναντι των ιαπωνικών και αμερικάνικων.
- οι επιχειρήσεις θα πρέπει ν’ αποφεύγουν την εύκολη λύση τη μείωση του προσωπικού και να εξαντλούν τα περιθώρια περιορισμού των δαπανών με επενδύσεις σε καινοτομία, νέες μεθόδους διοίκησης και αξιοποίηση, όχι συρρίκνωση, των ανθρώπινων πόρων.

- προκειμένου ν' αυξηθεί η απασχόληση, χρειάζεται στροφή σε επενδύσεις έντασης εργασίας και όχι κεφαλαίου. Ο παράγοντας εργασία έχει παραμεληθεί δραματικά τα τελευταία χρόνια, με αποτέλεσμα να ευνοείται αυτό που οι αγγλοσάξωνες ονομάζουν jobless growth.
- οι κοσμογονικές αλλαγές που περιγράψαμε στην εισήγηση αφορούν κυρίως τις μεγάλες επιχειρήσεις που αποτελούν τη ραχοκοκκαλιά της οικονομίας των χωρών του ευρωπαϊκού Νότου είναι ριζικά διαφορετική. Όμως, οι πιο καθυστερημένες χώρες έχουν το «προνόμιο» να βλέπουν στις εμπειρίες των προηγμένων κρατών τα δικά τους σενάρια μελλοντικής εξέλιξης -έστω και σε καρικατούρα- και να παίρνουν, θεωρητικά τουλάχιστον, κάποια μέτρα.
- τέλος, η αναζήτηση από τις επιχειρήσεις ακόμη μεγαλύτερης ευελιξίας δεν θα πρέπει ν' αποτελεί πρόσχημα για παραπέρα μείωση του προσωπικού και του εργατικού κόστους, αλλά αφετηρία καινοτομικών πρωτοβουλιών και αναβάθμισης της ποιότητας και του περιεχομένου της εργασίας.

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΒΙΟ-ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Δρ. Αγνή Βλαβιανού-Αρβανίτη
Πρόεδρος και Ιδρύτρια
Διεθνούς Οργάνωσης Βιοπολιτικής
Ελλάς

1. Βιοπολιτική - Μία νέα διάσταση του κέρδους

Η παγκόσμια οικονομία έφθασε σε ένα σημείο που αναθεωρεί εκ βάθρων τη στάση της απέναντι στο βιο-περιβάλλον. Οι οικονομικοί ηγέτες συνειδητοποιούν, ότι ο σεβασμός στο βίο είναι σημαντικός για την επιβίωση της ανθρωπότητας και ότι, αν θέλουμε να ανακόψουμε την περιβαλλοντική καταστροφή, πρέπει να εφαρμόσουμε πολιτική με έμφαση στην προώθηση της αρμονίας και της συνύπαρξης ανάμεσα σε όλες τις μορφές ζωής.

Η κατάλληλη χρήση του οικονομικού και ανθρώπινου κεφαλαίου, με την επένδυση στην προστασία των φυσικών αποθεμάτων, την πρόληψη της ρύπανσης και την ανάπτυξη αποτελεσματικότερης τεχνολογίας, θα οδηγήσει σε επιτυχή προώθηση της καθαρότερης παραγωγής και της περιβαλλοντικής διαχείρισης. Ωστόσο, ακόμη πιο αναγκαία είναι η κριτική αναθεώρηση των αξιών και της στρατηγικής των μεγάλων επιχειρήσεων, για να αντιμετωπιστούν οι απαιτήσεις της όλο και περισσότερο συνειδητοποιημένης περιβαλλοντικής κοινωνίας.

Η οικονομική επιστήμη πρέπει να μελετήσει σοβαρά αρχές, που σήμερα θεωρούνται αόριστες και ποιοτικές, όπως η ποιότητα ζωής, η υγεία, η ευτυχία, ο εσωτερικός πλούτος, η πνευματική καλλιέργεια και η εκπαίδευση. Αυτά τα στοιχεία, τα οποία συχνά παραβλέπονται από τις συμβατικές θεωρίες, πρέπει να γίνουν το πλαίσιο της οικονομίας του 21ου αιώνα.

Από την ίδρυσή της το 1985 η Διεθνής Οργάνωση Βιοπολιτικής (B.I.O.) υποστηρίζει την εισαγωγή βιοκεντρικών αξιών στη διαδικασία λήψεως οικονομικών αποφάσεων και ενθαρρύνει τους επιχειρηματικούς ηγέτες να διεξάγουν τις δραστηριότητές τους με φιλικό προς το περιβάλλον τρόπο. Επί πλέον οι B.I.O τονίζει την ανάγκη να τεθούν ηθικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη νέων τεχνολογικών και καθαρών ενεργειακών συστημάτων, ώστε να προστατεύσουμε το βιο-περιβάλλον.

Το βιο-περιβάλλον μπορεί να προσφέρει τις αναγκαίες ενωτικές διαστάσεις, που θα βοηθήσουν να ξεπεράσουμε τα εμπόδια και να επιτύχουμε τη διεθνή συνεργασία. Επιπλέον, το βιο-περιβάλλον μπορεί να γίνει δεσμός ανάμεσα στον πολιτισμό, τη διπλωματία, τις επιχειρήσεις και το εμπόριο, που θα οδηγήσει σε μία νέα εποχή

βιο-πολιτισμού, όπου κάθε προσπάθεια θα διέπεται από βιοκεντρικές αρχές και θα προσανατολίζεται στην κατανόηση και την προστασία του βίου στον πλανήτη μας.

Σε μία συμβατή προς το περιβάλλον οικονομική στρατηγική, η ποιότητα ζωής αποτελεί μετρήσιμο παράγοντα και όχι μόνο αφηρημένη έννοια. Η προστασία του περιβάλλοντος πρέπει να γίνει ένας σταθερός παράγοντας ευημερίας κάθε έθνους. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο η οικονομική ανάπτυξη πρέπει να αξιολογείται με βάση τη βελτίωση των συνθηκών ζωής σε ολόκληρο τον πλανήτη και τη συμβολή της στην αντιστροφή των καταστροφικών τάσεων. Επιπλέον, η έννοια του κέρδους πρέπει να επαναπροσδιοριστεί, ώστε να περιλάβει διαστάσεις, όπως ο εσωτερικός πλούτος, η διαφύλαξη των φυσικών αποθεμάτων, ως μετρήσιμο τμήμα του Α.Ε.Π., η καλύτερη υγεία και η προστασία της βιοποικιλότητας οι οποίες αποτελούν ένα «αυθεντικό» κέρδος για την κοινωνία.

Η θέσπιση ρυθμιστικών μέτρων, με την μορφή φορολογίας, νομοθεσίας ή εκπαίδευσης, αποτελεί προτεραιότητα. Επιπλέον, είναι απαραίτητη η παγκόσμια κινητοποίηση και η συμμετοχή του ευρύτερου κοινού, τόσο σε τοπικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο, ώστε να κινητοποιηθούν οι υπεύθυνοι για την καθιέρωση, σε παγκόσμιο επίπεδο πολιτικής που να υποστηρίζει το βιο-περιβάλλον. Η σύγχρονη τεχνολογία και τα επιστημονικά επιτεύγματα είναι ισχυρά εργαλεία, που δίνουν πολλές ευκαιρίες στις επιχειρήσεις και ανοίγουν το δρόμο για μια νέα κοινωνική δομή. Είναι απαραίτητο λοιπόν να οδηγήσουμε αυτήν την πρόοδο σε θετική κατεύθυνση και να προσφέρουμε ένα νέο όραμα για τη νέα χιλιετία, στον πολιτικό και οικονομικό σχεδιασμό, ώστε να προστατεύσουμε τον πλανήτη μας για τις γενιές που έρχονται.

2. Ο περιοδικός πίνακας των οικονομικών επιστημών

Η προστασία του περιβάλλοντος είναι άρρηκτα δεμένη με την οικονομική πρόοδο. Η προστασία του πλούτου και της ομορφιάς του βιο-περιβάλλοντος, η εξασφάλιση της υγείας του πληθυσμού της Γης και οι ίσες εκπαιδευτικές ευκαιρίες, για κάθε χώρα του κόσμου, μπορούν να γίνουν η πηγή ουσιαστικού κέρδους, τόσο χρηματικού, όσο και κοινωνικού.

Η επιστήμη της οικονομίας θα πρέπει να αρχίσει να συμπεριλαμβάνει τα στοιχεία αυτά, ώστε να ξεφύγουμε πλέον από τα σημερινά στερεότυπα της πολυδιάσπασης των επιστημών και από την άρνηση της κάθε επιστήμης να συσχετισθεί με άλλες. Η μελέτη των πολύπλοκων σχέσεων ανάμεσα στην οικονομία και τις διάφορες εκδηλώσεις της φυσικής και πνευματικής μας κληρονομιάς, μπορεί να προσφέρει τα στοιχεία που λείπουν για να ολοκληρώσουμε την κατανόηση των οικονομικών φαινομένων. Θα δημιουργήσουμε έτσι τον Περιοδικό Πίνακα των Οικονομικών

Επιστημών, που θα έχει τη μορφή του περιοδικού πίνακα των στοιχείων της ύλης, που ο Ρώσος χημικός D.J. Mendeleev θεμελίωσε πριν περισσότερο από έναν αιώνα.

Θεμελιώνοντας τον περιοδικό πίνακα, ο Mendeleev συνέλαβε την τάξη του σύμπαντος. Όχι μόνο μπόρεσε να ταξινομήσει τα γνωστά σ' αυτόν στοιχεία και να περιγράψει τις ιδιότητές τους με λεπτομέρεια, αλλά μπόρεσε να προβλέψει με ακρίβεια τις ιδιότητες στοιχείων που ανακαλύφθηκαν πολλά χρόνια αργότερα. Παρ' όλο ότι ο περιοδικός πίνακας δημιουργήθηκε εδώ και περισσότερο από έναν αιώνα, παραμένει ακόμη ένα από τα πιο σημαντικά επιστημονικά επιτεύγματα, που μας επιτρέπει να γνωρίσουμε την τεράστια διαφοροποίηση και ποικιλία της φύσης.

Η διαχρονική ιδιότητα του περιοδικού πίνακα, είναι ιδιαίτερα σημαντική. Αν κι εμείς αντιμετωπίσουμε το μέλλον σαν έναν περιοδικό πίνακα, τότε μπορούμε να αναζητήσουμε τρόπους εμπλουτισμού, συμπληρώνοντας τα κενά τμήματά του με νέες αξίες. Προτυποποιώντας την περιοδικότητα των χημικών ιδιοτήτων με μια κατακόρυφη και οριζόντια κατάταξη, ανακαλύπτουμε την απεριόριστη τάξη και ακρίβεια της επιστήμης. Μια κατακόρυφη και οριζόντια ταξινόμηση των ιδιοτήτων της κοινωνίας αποκαλύπτει την αλληλεξάρτησή τους και μπορεί να οδηγήσει σε ένα αρμονικό μέλλον.

Η κατανομή των ηλεκτρονίων, η οποία αποτελεί τη βάση του περιοδικού πίνακα, αντιπροσωπεύει τις αρχές της ενέργειας και του δυναμικού. Με τον ίδιο τρόπο, οι ιδιότητες της κοινωνίας πρέπει να ταξινομηθούν ανάλογα με τη συνεισφορά τους στην ανύψωση του ανθρώπινου δυναμικού, ώστε η κοινωνία να κατανοήσει καλύτερα τον πολιτιστικό της πλούτο και να αντλήσει δύναμη και σθένος για την αντιμετώπιση μελλοντικών προκλήσεων. Τα κύματα ενέργειας και φωτός τα κύματα της επικοινωνίας, μπορούν να μας φέρουν πιο κοντά, ως παγκόσμια κοινότητα, για να βαδίσουμε σε ένα κοινό δρόμο για το μέλλον. Νέα ήθη πρέπει να ορίζουν τη σκέψη μας και τη δράση μας, ώστε να αξιοποιήσουμε πλήρως τα θετικά στοιχεία της οικονομικής ανάπτυξης και να εκμηδενίσουμε τα αρνητικά.

Σήμερα, γνωρίζουμε πώς να ελέγχουμε την οικονομική πρόοδο και θα πρέπει να αξιοποιήσουμε τη γνώση μας αυτή σε όλη της την έκταση. Μπορούμε να επωφεληθούμε από την πείρα του παρελθόντος για να βελτιώσουμε την ποιότητα ζωής στον κόσμο που κληροδοτούμε στην επόμενη γενιά. Μπορούμε να συμπληρώσουμε όλα τα κενά του δικού μας περιοδικού πίνακα με την ομορφιά και τον πλούτο της φυσικής, πολιτιστικής και ιστορικής μας κληρονομιάς και να χτίσουμε ένα θετικό πλαίσιο για τις μελλοντικές μας δραστηριότητες. Όταν η οικονομική επιστήμη κατανοήσει την επείγουσα ανάγκη να επαναξιολογήσει το ρόλο της, σε σχέση με μία μακροπόθεση, παγκόσμια οικονομική πολιτική, θα αποκτήσει τη δυνατότητα να ανταποκριθεί στις προκλήσεις της επόμενης χιλιετίας. Επί πλέον όταν οι επιχειρηματικοί ηγέτες γνωρίσουν πόσο επιτακτική είναι η ανάγκη να προστα-

τεύσουμε το βίο, θα ικανοποιήσουν με μεγαλύτερη επιτυχία τις ανάγκες των επιχειρήσεων, της κοινωνίας, του κράτους και του κόσμου ολόκληρου.

Μια τρισδιάστατη προσέγγιση της οικονομίας

Οι παραδοσιακές οικονομικές προσεγγίσεις είναι γενικά περιορισμένες σε καρτεσιανές αναπαραστάσεις των τάσεων ανάπτυξης και ύφεσης, ιστογράμματα νομισματικών μονάδων ή αναλύσεις των τάσεων του χρηματιστηρίου. Αν και αυτές οι διδιάστατες προσεγγίσεις ήταν συνήθως επαρκείς στο παρελθόν, σήμερα χρειάζονται αναθεώρηση και εκσυγχρονισμό.

	Βιο-Περιβάλλον
Ποιότητα Ζωής	• Υγεία-Ασφάλεια-Δικαιοσύνη-Ευτυχία-Συνύπαρξη με όλες τις μορφές Ζωής. Εσωτερικός και Εξωτερικός Πλούτος - Μικρο - και Μακρο - Περιβάλλον.
Ηθικές Αξίες	• Διαχρονικές Αξίες για την Κοινωνία - Νέα Κριτήρια για Επιχειρήσεις και Συμβατές με την Ιδέα της Ποιότητας Ζωής.
Νομοθεσία	• Εθνικά και Διεθνή Δικαιώματα του Βίου-Βιο-Ποικιλία-Φαινόμενο του Θερμοκηπίου - Καταστροφή του Όζοντος Υπερπληθυσμός - Ένδεια - Στέρηση.
Μακρο- και Μικροοικονομία	• Κλίμακα Χώρου και Χρόνου - Ιστορική Προοπτική - Χιλιετής Προσέγγιση - Καθαρότερη Παραγωγή.
Διεθνές Εμπόριο	• Σταθερή Ανάπτυξη - Οι Δυσμενείς Επιπτώσεις στο Περιβάλλον Υπόθεση κάθε Επιχείρησης - Προστασία του Καταναλωτή.
Διοίκηση	• Νέα Πρότυπα Συμμετοχικής Δημοκρατίας - Διεθνές Δημοψήφισμα - Άμυνα για τον Βίο.
Εκπαίδευση	• Βιοκεντρικό Πρόγραμμα Σπουδών στα Οικονομικά - Επικοινωνίες και Εκπαίδευση..
Ενέργεια	• Προστασία Φυσικών Πόρων - Μελέτη Προτύπων του Βίου.
Απασχόληση	• Νέες Ευκαιρίες Απασχόλησης σε Τομείς Προστασίας του Βιο-Περιβάλλοντος - Πράσινος Μισθός για Ανέργους.
Πολιτισμός	• Τέχνες, Πολιτισμικές Αξίες, Παραδόσεις.

Δεν μπορούμε να μεταφέρουμε τις μεθόδους του 19ου αιώνα στην τρίτη χιλιετία.

Η αποσπασματική και περιοριστική εικόνα των οικονομικών θεωριών, πρέπει να αντικατασταθεί από μία τρισδιάστατη προσέγγιση, όπου η αξία του πολιτισμού, του ανθρώπινου κεφαλαίου, της εκπαίδευσης, των φυσικών αποθεμάτων και της βιοποικιλότητας, θα επηρεάζουν κάθε εξίσωση και διάγραμμα.

Τα φτωχά, με οικονομικούς όρους, έθνη μπορεί να είναι πλούσια σε πολιτιστικές αξίες, τέχνη, παράδοση ή βιοποικιλότητα. Αυτά τα στοιχεία μπορούν να εμπλουτίσουν ολόκληρο τον πλανήτη και δεν πρέπει να αγνοούνται από τους οικονομολόγους. Οι αξιολογήσεις του Α.Ε.Π. και οι δυνατότητες της αγοράς θα πρέπει να αναπτυχθούν, ώστε να περιλαμβάνουν τις προαναφερθείσες παραμέτρους και να δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στον επείγοντα στόχο της προστασίας του βίου και του βιο-περιβάλλοντος. Η πολιτική της οικονομικής ανάπτυξης και της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, σε παγκόσμιο επίπεδο, πρέπει να δομηθεί με βάση αυτές τις νέες αρχές, ώστε να είναι πιο αποτελεσματική στην αντιμετώπιση της ένδειας, των εθνικών χρεών, της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της άνισης ανάπτυξης της αγοράς.

3. Επενδύοντας στο βιο-περιβάλλον - Ένα νέο πεδίο επιχειρηματικών δραστηριοτήτων

Η ραγδαία ανάπτυξη της πληροφορικής ανοίγει νέα μονοπάτια στη γνώση και επεκτείνει τα όρια της ανθρώπινης σκέψης. Όμως, η σημερινή περιβαλλοντική κρίση κλονίζει τα θεμέλια της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής μας. Οι ηθικές αξίες, η κοινωνική δομή και τα εθνικά και διεθνή θέματα πρέπει να επανεξετασθούν, με βάση τις νέες προοπτικές της σύγχρονης κοινωνίας. Το βιο-περιβάλλον μπορεί έτσι να γίνει σημείο, όπου θα εστιασθεί η αναθεώρηση των προτεραιοτήτων της κοινωνίας και η ανάπτυξη νέων προτύπων και νέου τρόπου σκέψης για το μέλλον.

Μέχρι τώρα, μόνο λίγοι προνομιούχοι είχαν την ευκαιρία να κάνουν τις απόψεις και τις ιδέες τους γνωστές σε ευρεία κλίμακα και αξιόλογες συνεισφορές λιγότερο επιφανών πολιτών χάθηκαν για πάντα. Η ανθρωπότητα έχει καταγράψει τις εμπειρίες ιστορικών φυσιογνωμιών, πολιτικών και πνευματικών ηγετών, επιστημόνων και διανοουμένων, αλλά η σοφία του ευρύτερου κοινού δεν έγινε γνωστή. Γνωρίζουμε το μέσο τρόπο σκέψης της αρχαιότητας; Γνωρίζουμε τους κοινωνικούς κανόνες του Μεσαίωνα; Επιστήμονες έχουν καταγράψει κάποιες γενικές τάσεις, σε ορισμένες γεωγραφικές περιοχές, αλλά δεν έχουμε μία συγκεκριμένη καταγραφή, που να αφορά όλον τον πλανήτη, για το τι ήταν αποδεκτό από τους απλούς πολίτες, ή τι θεωρούσαν αυτοί σημαντικό.

Η Β.Ι.Ο. προωθεί, από το 1985, τη δημιουργία μιας ηλεκτρονικής Τράπεζας Ιδεών, στην οποία όλοι οι ενδιαφερόμενοι θα μπορούν να καταθέτουν τις σκέψεις τους, ώστε να δημιουργηθεί μία πλούσια πηγή πληροφοριών και ιδεών. Αυτό το αρχείο θα αποτελέσει θησαυρό για τις ερχόμενες γενιές και την αυριανή κοινωνία. Επιπλέον η Τράπεζα Ιδεών θα αντικατοπτρίζει την εξέλιξη στις σκέψεις και στα ήθη, που συνεχώς λαμβάνει χώρα σε ολόκληρο τον κόσμο.

Στο παρελθόν, τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν ήταν καν γνωστά και πολύ περισσότερο δεν αντιμετωπιζόνταν σοβαρά. Με τη σημερινή περιβαλλοντική κρίση, έχουμε γίνει μάρτυρες μιας μεταβολής της κοινής γνώμης, καθώς και μιας αυξημένης κατανόησης της σοβαρότητας της κατάστασης και της επείγουσας ανάγκης να ληφθεί δράση απέναντι στις καταστροφικές τάσεις. Αυτή η αλλαγή καταδεικνύει μια εξέλιξη στην ικανότητά μας να αντιλαμβανόμαστε και να καθορίζουμε τις προτεραιότητες της κοινωνίας, σε σχέση με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουμε. Η τροχιά της εξέλιξης, από την άγνοια στην επαγρύπνηση, στην ευαισθητοποίηση και τελικά στην ενεργό συμμετοχή, δείχνει την πρόοδο της κοινωνίας και μπορεί να βοηθήσει τις προσπάθειες να σταματήσουμε την κακοποίηση του περιβάλλοντος, σε παγκόσμιο επίπεδο. Με τη δημιουργία της Τράπεζας Ιδεών αποκτούμε μια συγκεκριμένη καταγραφή αυτής της τροχιάς και έτσι μπορούμε να καθορίσουμε όλες τις παραμέτρους της αλλαγής, και να κάνουμε τη διαδικασία ανάληψης δράσης ευκολότερη και αποτελεσματικότερη.

Η εξέλιξη της ανθρώπινης σκέψης είναι μία δυναμική διαδικασία. Η δυναμική της βασίζεται στη συνεχιζόμενη εμφάνιση νέων παραμέτρων. Ο καθορισμός των σταθερών και των μεταβαλλόμενων στοιχείων, μπορεί να οδηγήσει στην κατανόηση των νέων προτεραιοτήτων της κοινωνίας καθώς και σε κριτική αξιολόγηση του μέλλοντος. Μια ενεργός Τράπεζα Ιδεών μπορεί να γίνει το αρχείο της εξέλιξης και της μεταβολής της ανθρώπινης σκέψης για τις σημερινές και τις μελλοντικές γενιές. Η τεχνολογία της πληροφορικής και οι ταχύτερες επικοινωνίες θα ενισχύσουν την πρόοδο του πολιτισμού στην τρίτη χιλιετία. Είναι σημαντικό, να εφαρμόσουμε αυτήν την τεχνολογία για να συλλάβουμε τη σοφία της ανθρωπότητας και να την κάνουμε προσιτή σε όλον τον κόσμο.

Η ανθρωπότητα χάνει χρόνο. Για να ξεφύγουμε από ανελαστικές διαδικασίες σκέψης, οι οποίες έχουν οδηγήσει σε καταστροφικές καταστάσεις, πρέπει να λάβουμε αμέσως δράση. Η λύση των περιβαλλοντικών προβλημάτων απαιτεί μία δυναμική προσέγγιση, που θα συνδυάζει την εμπειρία του παρελθόντος και τις παρούσες ευκαιρίες για να δημιουργήσει νέα πρότυπα για το μέλλον. Η πρόκληση είναι να διευρύνουμε την ανάπτυξη με βάση βιοκεντρικές παραμέτρους και να επεκτείνουμε το όραμά μας για την ερχόμενη χιλιετία. Ζούμε σε ένα μικρό και εύθραυστο πλανήτη.

Η εξασφάλιση της συνέχισης της αλυσίδας της ζωής στον πλανήτη μας είναι ο πιο σημαντικός στόχος.

4. Ο ρόλος των τηλεπικοινωνιών

Η τεχνολογία της πληροφορικής προσφέρει, χωρίς αμφιβολία τεράστιες επιχειρηματικές δυνατότητες για το μέλλον και επιπλέον έχει μεγάλη κοινωνική επιρροή. Από τους πολλούς παράγοντες, που είναι υπεύθυνοι για τη διαμόρφωση της σύγχρονης κοινωνίας, τα Μαζικά Μέσα Ενημέρωσης και οι Επικοινωνίες είναι ίσως ο πιο ισχυρός. Ως αποτέλεσμα, η τεχνολογία των επικοινωνιών μπορεί να εμπλουτίσει την κοινωνία με νέο βιοκεντρικό τρόπο σκέψης και να βοηθήσει στην ανταλλαγή πληροφοριών ανάμεσα στους διάφορους επιστημονικούς κλάδους παγκοσμίως, ώστε να δούμε το βιο-περιβάλλον, ως το βασικό συστατικό κάθε ανθρώπινου επιτεύγματος.

Οδεύουμε προς έναν πραγματικά αλληλοεξαρτώμενο κόσμο, όπου η επικοινωνία έχει ζωτική σημασία για την ανάπτυξη. Η τεχνολογία των πληροφοριών μπορεί να φέρει τον κόσμο πιο κοντά. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης έχουν τη δυνατότητα να επηρεάσουν και να εκπαιδεύσουν και θα πρέπει να τη χρησιμοποιήσουν κατάλληλα, ώστε να προωθήσουν την ειρήνη και την παγκόσμια συνεργασία, μειώνοντας την απομόνωση και τη διαίρεση. Έχουν, επίσης, τη δυνατότητα, να ενημερώσουν το κοινό παγκοσμίως, για το πόσο επείγουσα είναι η ανάγκη για δράση, απέναντι στην καταστροφή του βιο-περιβάλλοντος. Ένας τρόπος αξιοποίησης αυτών των δυνατοτήτων είναι χρήση των δορυφόρων και του Internet για την προώθηση της διεθνούς βιο-εκπαίδευσης, ώστε οι νέοι πολίτες του κόσμου να είναι σωστά ενημερωμένοι σε θέματα περιβάλλοντος. Τέτοια προγράμματα, παράλληλα με την άμεση ανταλλαγή πληροφοριών, μπορούν να βοηθήσουν στην παγκόσμια ταυτόχρονη συμμετοχή στην προσπάθεια για την προστασία του βίου του πλανήτη μας. Παράλληλα, ως ένα πιο άμεσο σχέδιο δράσης, η Β.Ι.Ο. έχει προτείνει την εισαγωγή ενημερωτικού δελτίου για το βιο-περιβάλλον, ως τακτικό θέμα στα δελτία ειδήσεων, όπως συμβαίνει σήμερα με τις αναφορές στον καιρό ή το χρηματιστήριο.

Οι νέες δυνατότητες που προσφέρει το Internet μπορούν να αξιοποιηθούν κατά τρόπο ώστε ο πολίτης να πάψει να είναι απλά παθητικός δέκτης μηνυμάτων και πληροφοριών. Αντίθετα, ο πολίτης μπορεί να είναι πλέον ο ίδιος πομπός ιδεών και πληροφοριών, συνεισφέροντας κατά τον τρόπο αυτό στην προστασία του βιο-περιβάλλοντος και αποκτώντας ένα αίσθημα ενεργούς συμμετοχής στις εξελίξεις της κοινωνίας.

5. Νέες τάσεις στη χρήση ενέργειας

Όπως είναι γνωστό από τη μελέτη ποικίλων φυσικών και κοινωνικών συστημάτων, η ανεξέλεγκτη ανάπτυξη ενός απομονωμένου συστήματος οδηγεί στη μεγιστοποίηση της εντροπίας, της τάσης δηλαδή προς αταξία. Η έλλειψη ισορροπίας στην κοινωνία, που προκαλείται από τις ανεξέλεγκτες εφαρμογές της τεχνολογίας, οδηγεί στην καταστροφή του βιο-περιβάλλοντος, στην εξάντληση των φυσικών πόρων και στα εκρηκτικά οικονομικά προβλήματα των αναπτυσσόμενων χωρών. Για να αποτραπεί αυτή η πορεία, η παγκόσμια κοινότητα πρέπει να δημιουργήσει σταθεροποιητικούς μηχανισμούς, που θα βασίζονται όχι μόνο σε μέτρα καθαρά οικονομικής φύσης, αλλά κυρίως σε νέες αξίες και κανόνες, τόσο στις επιχειρήσεις, όσο και στην κοινωνία. Μία μακροπρόθεσμη πολιτική προώθησης του βιο-περιβάλλοντος μπορεί να συνεισφέρει στην απότληση των ανισοτήτων και να αποδειχθεί επικερδής σε κάθε τομέα.

Η φιλική προς το περιβάλλον παραγωγή, μπορεί να ενισχυθεί με τη θέσπιση φόρων για τη ρύπανση και τη χρήση των αποθεμάτων και με άλλες πρωτοβουλίες για καθαρότερη παραγωγή. Πρέπει να γίνουν προσπάθειες για να κατανοήσουν οι επιχειρηματίες, ότι η προστασία του περιβάλλοντος είναι προς το δικό τους συμφέρον, καθώς η επιβίωσή τους και τα μακροπρόθεσμα κέρδη τους εξαρτώνται από την προστασία του περιβάλλοντος. Ήδη από τη δεκαετία του '80, έγιναν σημαντικά βήματα προς αυτήν την κατεύθυνση, καθώς η πετρελαϊκή κρίση ξεπεράστηκε, με την εισαγωγή μεθόδων μικρότερης κατανάλωσης πετρελαίου στη βιομηχανία.

Ένας από τους βασικούς στόχους της Β.Ι.Ο. είναι η ευαισθητοποίηση των ειδικών σε θέματα ενέργειας, στην ανάγκη να αναπτύξουν εναλλακτικά ενεργειακά συστήματα και να ανατρέψουν την εξάρτηση από μη-ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, προωθώντας την έρευνα και ανάπτυξη ανανεώσιμων και καθαρών ενεργειακών πηγών. Ανανεώσιμη ενέργεια σημαίνει επίσης και λιγότερη ρύπανση του περιβάλλοντος. Η οικονομική ανάπτυξη θα πρέπει να βασιστεί στη χρήση τεχνικών της βιο-ενεργητικής. Η βιο-ενεργητική βασίζεται στην αντικατάσταση μη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (πετρέλαιο, κάρβουνο) από καύσιμα (αιθανόλη, υδρογόνο, βιο-μεθάνιο, ακετόνη, βουτανόλη), που παράγονται από κύτταρα μικροβίων. Αυτό θα οδηγήσει στην πρόληψη τόσο της εξάντλησης των αποθεμάτων, όσο και της περιβαλλοντικής ρύπανσης. Μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν άλλες εναλλακτικές πηγές ενέργειας όπως η ηλιακή και η αιολική ενέργεια ενώ οι υπάρχουσες τεχνικές μετατροπής της ενέργειας θα πρέπει να γίνουν πιο αποτελεσματικές.

Η επερχόμενη αλλαγή στο σύστημα αξιών της βιομηχανίας, στην ουσία συνίσταται στην αντικατάσταση των σημερινών μεθόδων ελέγχου της ρύπανσης με μία νέα στρατηγική μείωση της ρύπανσης στην πηγή. Ως αποτέλεσμα η αρχή «ρυπαίνω και αποζημιώνω» γίνεται πλέον «δεν ρυπαίνω». Το Περιβαλλοντικό Πρόγραμμα του ΟΗΕ (UNEP) καθορίζει την καθαρότερη παραγωγή ως «τη νέα θεωρητική και διαδικαστική προσέγγιση της παραγωγής, που απαιτεί την εξέταση όλων των φάσεων του κύκλου ζωής των προϊόντων και της παραγωγής, με αντικειμενικό σκοπό την πρόληψη και μείωση των βραχυχρόνιων και μακροχρόνιων περιβαλλοντικών κινδύνων». Η προσέγγιση αυτή έρχεται σε αντίθεση με τη λεγόμενη «λύση ελέγχου εκροών» (end of pipe, EOP).

Όπως έγινε φανερό από τη μέχρι τώρα εμπειρία στην εφαρμογή προγραμμάτων καθαρότερης παραγωγής, η διαδικασία αυτή έχει ως αποτέλεσμα, εκτός από την ελάττωση του περιβαλλοντικού φόρτου, τη μείωση του κόστους διαχείρισης των αποβλήτων και του κόστους παραγωγής των προϊόντων και συνεπώς την έμμεση αύξηση των κερδών. Σε πολλές χώρες του κόσμου τίθεται πλέον ως στόχος, η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ανάκτηση και επαναχρησιμοποίηση των πρώτων υλών, ώστε να ελαχιστοποιηθεί η κατανάλωση νέων φυσικών αποθεμάτων. Η ανακύκλωση αποτελεί τη σημαντικότερη διέξοδο προς αυτήν την κατεύθυνση. Για την πραγματοποίησή της, απαιτούνται μία σειρά από αλλαγές όπως:

- Αναζήτηση νέων τεχνολογιών. Χρειάζεται να στρέψουμε την προσοχή μας στην εφαρμογή βιολογικών διεργασιών στις υπάρχουσες μεθόδους παραγωγής και να μειώσουμε τις απαιτήσεις των δαπανηρών χημικών διεργασιών.
- Ενημέρωση του κοινού για τα προγράμματα ανακύκλωσης. Για να είναι αποτελεσματικά αυτά τα προγράμματα, έχει σημασία να γίνει η ανακύκλωση αποδεκτή ως κοινωνική αξία από την κοινωνία. Όμως θα πρέπει επίσης να προσφέρουμε τεχνικές πληροφορίες ώστε οι ενθουσιώδεις καταναλωτές να ανακυκλώνουν σωστά, αλλιώς είναι δυνατό να επηρεάσουν αρνητικά τα προγράμματα.
- Για να κλείσει ο κύκλος της ανακύκλωσης, οι πολίτες θα πρέπει συνειδητά να αγοράζουν προϊόντα που προέρχονται από ανακυκλωμένη πρώτη ύλη. Η Διεθνής Οργάνωση Βιοπολιτικής προτείνει, ως προϋπόθεση, ένα νέο κώδικα ηθικής, που θα σχετίζεται με την καθιέρωση νέων πνευματικών αξιών στην κοινωνία. Τα μέσα ενημέρωσης μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο προς την κατεύθυνση αυτή.

6. Πράσινο μισθός - νέες επαγγελματικές ευκαιρίες

Σήμερα οι δείκτες ανεργίας αυξάνονται και οι κυβερνήσεις δίνουν ένα μεγάλο τμήμα του κρατικού προϋπολογισμού για την κάλυψη των επιδομάτων ανεργίας.

Είναι λοιπόν η κατάλληλη στιγμή να σκεφθούμε σοβαρά, βιώσιμες εναλλακτικές λύσεις για να αντιμετωπίσουμε την κατάσταση. Η Β.Ι.Ο. προωθεί την εισαγωγή του Πράσινου Μισθού για τους ανέργους, που θα δεσμευθούν να εργασθούν για την προστασία του βιο-περιβάλλοντος.

Τα προγράμματα μπορούν να περιλαμβάνουν δενδροφυτεύσεις, καθαρισμό των πόλεων, ανακύκλωση, προστασία των πλουτοπαραγωγικών πηγών και πολλές άλλες παρόμοιες εποικοδομητικές δραστηριότητες. Ο Πράσινος Μισθός θα βοηθήσει να αναπτυχθεί ένα θετικό συναίσθημα στους ανέργους, παράλληλα με τις νέες επαγγελματικές ευκαιρίες που θα ανοίγονται γι' αυτούς, ώστε τελικά να μειωθούν οι δείκτες ανεργίας. Επιπλέον οι επιχειρήσεις θα έχουν ειδικές φορολογικές ελαφρύνσεις, όταν θα προσφέρουν ευκαιρίες στους ανέργους να εργασθούν σε περιβαλλοντικά προγράμματα.

7. Βιο-εκπαίδευση ως παγκόσμια ευθύνη

Η ολοκληρωμένη βιο-κεντρική παιδεία η οποία θα εξασφαλίζει ισόβια περιβαλλοντική παιδεία για κάθε πολίτη της Γης, θεωρείται απαραίτητο στοιχείο για την αναζήτηση νέων προτύπων και νέων οραμάτων για το μέλλον και για την επιτυχή προώθηση μιας διεθνούς εκτίμησης του αγαθού του βίου. Τονίζοντας ότι τα πανεπιστήμια θα πρέπει να είναι εξ ορισμού «πανεπιστημιακά», η Διεθνής Οργάνωση Βιοπολιτικής ίδρυσε, το 1990, το Διεθνές Πανεπιστήμιο για το Βιο-Περιβάλλον (I.U.B.E.) με στόχο να προωθήσει ένα πρότυπο βιο-εκπαίδευσης, με την εισαγωγή εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων σε όλους τους επιστημονικούς κλάδους, σε παγκόσμια κλίμακα. Τα επιτεύγματα της τεχνολογίας των πληροφοριών, όπως είναι η επικοινωνία μέσω δορυφόρων και το Internet θεωρούνται από τα πιο σημαντικά εργαλεία για την ταχεία πραγματοποίηση αυτού του προγράμματος.

Πρόσφατα το I.U.B.E. απέκτησε κτιριακές εγκαταστάσεις στο πάρκο Ροδίσι στο νησί της Ρόδου. Δίδεται έτσι η δυνατότητα δυναμικής προώθησης των στόχων της Β.Ι.Ο. και επιτάχυνσης του ρυθμού εισαγωγής βιοκεντρικών αξιών και βιοκεντρικού τρόπου σκέψης στα υπάρχοντα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Ο στόχος είναι οι νέες εγκαταστάσεις του Διεθνούς Πανεπιστημίου για το Βιο-Περιβάλλον στο Ροδίσι να γίνουν ένα κέντρο που θα καθοδηγεί την ανάπτυξη, με βάση τις διεπιστημονικές περιβαλλοντικές αρχές, πέρα από τους περιορισμούς των συμβατικών περιβαλλοντικών επιστημών και θα οδηγήσει στην αναθεώρηση του εκπαιδευτικού συστήματος ολόκληρου του πλανήτη. Οι κύριοι στόχοι του I.U.B.E. περιλαμβάνουν:

- καθιέρωση διεθνών εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων και προώθησης μίας αποτελεσματικής παγκόσμιας βιο-εκπαίδευσης, μέσω του Internet και με τη βοήθεια των δορυφόρων και άλλων δικτύων επικοινωνίας

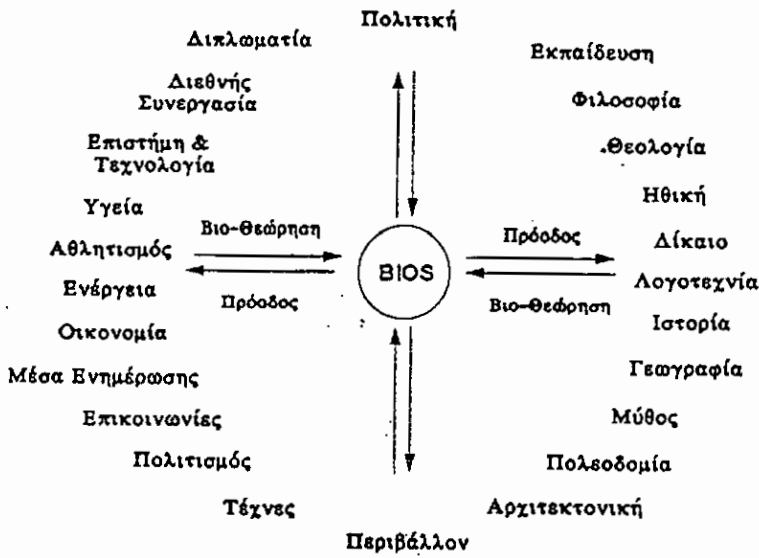
- εγκαθίδρυση διεθνούς συνεργασίας για την προστασία του βιο-περιβάλλοντος που θα οδηγήσει στη νέα εποχή της βιο-διπλωματίας.
- αναθεώρηση του βασικού πυρήνα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και ενσωμάτωση σ' αυτά διεπιστημονικών στοιχείων, με την ελπίδα να αποτελέσει η βιο-περιβαλλοντική εκπαίδευση ισχυρό κρίκο που θα συνδέει όλες τις επιστήμες και όλα τα έθνη.
- προώθηση της διεθνούς νομοθεσίας για τα δικαιώματα του βίου
- εμπλουτισμός της οικονομίας και της διοίκησης παγκοσμίως, με αρχές που υποστηρίζουν το βίο και δημιουργία ενός δικτύου για Νέες Οικονομικές Στρατηγικές, συμβατού με την προστασία του περιβάλλοντος
- προσφορά κινήτρων στους επιχειρηματικούς ηγέτες, πολιτικούς αλλά και το κοινό να επεξεργαστεί νέα στρατηγική, συμβατή με τα συμφέροντα, τις ανάγκες και τις αξίες του βιο-περιβάλλοντος
- οργάνωση μίας διεθνούς εκστρατείας για τους Ολυμπιακούς του Περιβάλλοντος και την απονομή των Βραβείων του Βίου «στα άτομα και τους οργανισμούς που συνεισέφεραν στην κατανόηση και την προστασία του βιο-περιβάλλοντος»
- ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης για την πρόοδο της βιολογικής επιστήμης
- προώθηση μίας διεθνούς βιο-θεώρησης της τεχνολογίας, ώστε να εξασφαλίσουμε τέτοια τεχνολογική και οικονομική πρόοδο, που θα υποστηρίζει το βιο-περιβάλλον.

8. Η βιο-θεώρηση της τεχνολογίας

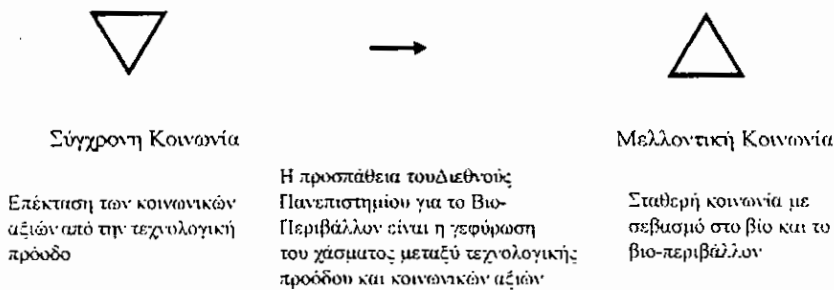
Η σύγχρονη κοινωνία μοιάζει με μία αντεστραμμένη πυραμίδα, στην οποία τα ανθρώπινα δικαιώματα βρίσκονται στην κορυφή, ενώ η τεχνολογία επεκτείνει διαρκώς την μετέωρη βάση της πυραμίδας. Η ισορροπία θα αποκατασταθεί αν αντιστρέψουμε την πυραμίδα, θέτοντας στην πλατιά βάση της τα δικαιώματα του βίου. Τότε τα ανθρώπινα δικαιώματα θα καταλαμβάνουν την σταθερή πλέον κορυφή της πυραμίδας.

Η διεθνής βιο-θεώρηση της τεχνολογίας μπορεί να συνεισφέρει στη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ τεχνολογικής προόδου και κοινωνικών αξιών. Πρέπει να εξετάσουμε την πρόοδο υπό το πρίσμα του Βίου στην Επόμενη Χιλιετία και να συγκρατούμε τα στοιχεία εκείνα της τεχνολογίας που συνεισφέρουν στην προστασία του βιο-περιβάλλοντος. Σε μία διαλεκτική ανταλλαγή απόψεων, ηγετικοί εκπρόσωποι κάθε ειδικότητας, μπορούν να παρουσιάζουν τη θέση και την αντίθεση, για να καταλήξουν στη σύνθεση των αξιών, που θα οδηγήσουν στο βιο-πολιτισμό, μέσω μιας αρμονικής παγκόσμιας κοινότητας.

Ο ΒΙΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΟΜΕΝΗ ΧΙΛΙΕΤΙΑ

Η Ελλάδα προτείνεται ως ιδανικός τόπος συνάντησης ειδικών κάθε τομέα. Κάθε γωνιά της Ελλάδας, ανάλογα με την πολιτιστική της προσφορά στην ανθρωπότητα μπορεί να χρησιμεύσει ως κέντρο αναζήτησης των νέων αξιών. Οι Δελφοί ως κέντρο των φιλοσόφων, η Πάτμος, το νησί του Ευαγγελιστή Ιωάννη, θα είναι το κέντρο για τους θεολόγους, οι οποίοι θα διερευνούν τις επιπτώσεις της τεχνολογίας στις θρησκευτικές αντιλήψεις, η Ολυμπία θα είναι χώρος αναζήτησης των αξιών του αθλητισμού και της ευγενούς άμιλλας, η Ικαρία θα είναι τόπος συνάντησης για τους αεροναυπηγούς και η Ρόδος κέντρο διεθνούς τουρισμού. Η μυθολογία, η ιστορία και η παράδοση, συνδυαζόμενες με την τεχνολογική πρόοδο, μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για τις αξίες του μέλλοντος, όπου θα επικρατεί η ελπίδα και ο σεβασμός προς τη δημιουργία.

9. Νέοι δρόμοι προς τη δημοκρατία

Καθώς η ανθρωπότητα εισέρχεται στη νέα χιλιετία, τα θέματα του βίου γίνονται πολυπλοκότερα. Πέρα από το σεβασμό προς το αγαθό του βίου η ανθρωπότητα θα πρέπει να λάβει θέση και απέναντι σε άλλα διλήμματα όπως ηθικά, νομικά, πολιτικά,

που συνυφαίνονται με την τεχνολογική πρόοδο. Η τεχνολογία έχει δύο πρόσωπα. Μπορεί να λειτουργήσει, ως εφελτήριο βελτίωσης της ποιότητας ζωής ή ως μέσο καταστροφής, αναλόγως της δικής μας ικανότητας να κατανοήσουμε τις πολυποίκιλες εφαρμογές της και να διαφυλάξουμε κάθε στιγμή το κοινό καλό. Επείγει η ενημέρωση του κοινού σχετικά με τα θέματα αυτά, ώστε να είναι και πνευματικά προετοιμασμένο, για το αβέβαιο μέλλον που μας περιμένει.

Η κρισιμότητα των θεμάτων αυτών υπαγορεύει τη συμμετοχή όλων. Μέχρι σήμερα, ακόμα και στα δημοκρατικά καθεστώτα, δεν ήταν δυνατή η καθολική έκφραση των πολιτών. Η εξέλιξη, όμως, των τηλεπικοινωνιών και της πληροφορικής προσφέρει τη δυνατότητα, να εκφράζουν όλοι άμεσα την άποψή τους σε θέματα που αφορούν στην καθημερινή ζωή, ακόμα και υπό τη μορφή ψήφου, με τη βοήθεια δικτύων υπολογιστών ή άλλων δικτύων επικοινωνιών. Εφαρμογή αυτής της σκέψης θα μπορούσε να είναι η διεξαγωγή ταυτόχρονου παγκόσμιου δημοψηφίσματος, για να δηλωθεί κατηγορηματικά η πρόθεση όλων, να διαφυλάξουν το αγαθό του βίου. Αυτές οι διαστάσεις ανοίγουν νέα μονοπάτια συμμετοχικής δημοκρατίας, όπου οι απόψεις θα εκφράζονται άμεσα από τους πολίτες και οι πολιτικοί δεν θα είναι πλέον άμοιροι των ευθυνών τους.

Για να μην καταντήσουμε να ζούμε σε μία κοινωνία αποτελούμενη από ρομπότ, πρέπει να κατευθύνουμε την ανθρώπινη δημιουργικότητα, προς μία εμπνευσμένη και δημιουργική «αναγέννηση». Η τεχνολογία σε συνδυασμό με ένα σταθερό σύστημα αξιών, θα προσφέρει αρκετές ευκαιρίες ανάπτυξης και θα οδηγήσει στην άνθηση του ανθρώπινου πνεύματος. Καθώς βαδίζουμε προς μία ηλεκτρονική εποχή, οι τηλεπικοινωνίες θα πρέπει αναπόφευκτα να διαμορφώσουν το μέλλον της κοινωνίας μας. Είναι λοιπόν απαραίτητο να αξιοποιήσουμε όλο το δυναμικό αυτών των νέων εργαλείων, για να εγγυηθούμε, ότι η μελλοντική κοινωνία θα αποτελείται από υπεύθυνους και ευαίσθητους πολίτες.

Η ΗΘΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ - ΒΙΟΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ

Καίτη Κυριακοπούλου

Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου

Βωξίται Παρνασσού Α.Ε.

Ελλάς

1. Κέρδος, Ηθική και Βιο-Περιβάλλον

Ο Πλάτων αναφέρεται στην ηθική ως την αποτελεσματική αρμονία του συνόλου. Πολλοί φιλόσοφοι ανά τους αιώνες διαμόρφωσαν θεωρίες σχετικά με το τι είναι ηθική και σχεδόν όλοι έφθασαν στο συμπέρασμα, ότι ηθικό είναι «ό,τι είναι καλό για το σύνολο». Πιστεύω, ότι η φιλοσοφία της βιοπολιτικής είναι ακριβώς αυτό: η υπεράσπιση του καλού σε παγκόσμιο επίπεδο, η συνειδητοποίηση της σημασίας του αγαθού της ζωής σε κάθε μορφή παρουσίας της στη γη και ο σεβασμός για το πολύτιμο αγαθό του βίου. Παρ' όλα αυτά είμαστε εδώ, για να εξετάσουμε κατά πόσο είναι συμβατές οι διαστάσεις Κέρδος και βιο-περιβάλλον. Πιστεύω, ότι με την ως άνω ηθική φιλοσοφία κέρδος και βιο-περιβάλλον είναι συμβατές έννοιες. Χρειαζόμαστε όμως το κέρδος; Πιστεύω απόλυτα πως ναι. Είναι το κύριο κίνητρο σε κάθε ανθρώπινη προσπάθεια. Είναι ο μοχλός για την ανάπτυξη του κόσμου.

Παρ' όλα αυτά το κέρδος απαιτεί την εκμετάλλευση των πρώτων υλών και η εκμετάλλευση διαταράσσει την ισορροπία του περιβάλλοντος. Πώς λοιπόν μπορούν αυτές οι έννοιες να είναι συμβατές; Μπορούν, μόνο αν βασιστούμε στις ηθικές αξίες. Τα παγκόσμια αποθέματα, αν χρησιμοποιηθούν με υπευθυνότητα, μπορούν σε μεγάλο βαθμό να ανανεωθούν. Η τεχνολογία, αν χρησιμοποιηθεί σωστά, είναι ένα πολύτιμο εργαλείο και μπορεί να συνδράμει σ' αυτές τις προσπάθειες. Αλλά και πάλι είναι ένα θέμα ηθικών αξιών. Πώς όμως αποκτά κανείς ηθικές αξίες; Αυτό είναι το κλειδί.

Μοιραζόμαστε όλοι τον ίδιο πλανήτη. Έτσι κύρια προσπάθειά μας πρέπει να είναι να κάνουμε αυτόν τον πλανήτη ένα καλύτερο τόπο διαβίωσης για όλους. Απαιτείται ευρεία αντίληψη του κόσμου γύρω μας. Η τεχνολογία στον αιώνα μας έχει φθάσει σε δυσθεώρητα ύψη, αλλά δυστυχώς η διανοητική καλλιέργεια αυτή η οποία προσδίδει αληθινό νόημα στη ζωή, δεν έλαβε την προτεραιότητα που θα έπρεπε στην εκπαίδευση. Οφείλουμε λοιπόν να δώσουμε, περισσότερο από ποτέ, έμφαση στην ανθρωπιστική παιδεία, ώστε να αποφύγουμε την καταστροφή του κόσμου μας εξ αιτίας της τεχνολογικής γνώσης, σαν το παιδί που παίζει με τη φωτιά. Χρειαζόμαστε ισορροπία!

Από τη στιγμή που η Δρ. Αγνή Βλαβιανού-Αρβανίτη μου εξήγησε τη φιλοσοφία της, πείσθηκα ότι η βιοπολιτική καλύπτει αυτές τις απαιτήσεις και πρέπει να γίνει ένα ολοκληρωμένο τμήμα της εκπαίδευσής μας. Θα ήθελα με αυτήν την ευκαιρία να την ευχαριστήσω δημόσια και να τη συγχαρώ για τη σημαντική προσφορά της.

Συμπερασματικά, πιστεύω ότι οι ηθικές αξίες που αποκτούνται μέσω μίας ευρείας ανθρωπιστικής παιδείας, είναι οι θεμελιώδεις αρχές που οδηγούν στην συνύπαρξη κέρδους και περιβάλλοντος.

2. Κέρδος και Ηθική της Επιβίωσης

Καθηγητής Dusan Kanazir

π. Πρόεδρος

Ακαδημία Επιστημών της Σερβίας

Γιουγκοσλαβία

Το μέλλον του ανθρώπινου είδους και η ζωή στον πλανήτη γενικά φαίνεται πως κινδυνεύουν, εξ αιτίας της ρύπανσης του αέρα, του νερού και του εδάφους. Αυτή οφείλεται στην τεράστια υποβάθμιση και καταστροφή του περιβάλλοντος, των οικοσυστημάτων και της ζωής. Είναι επίσης απόρροια της δημογραφικής έκρηξης και της πείνας, της συσσώρευσης καταστροφικών μεταβολών, γενετικών μεταλλάξεων και βλαβών στον ανθρώπινο πληθυσμό και σε άλλους ζωντανούς οργανισμούς, που επηρεάζουν τη σωματική και πνευματική υγεία των ανθρώπων.

Τα ηθικά προβλήματα και το ζήτημα της απόδοσης ευθυνών εγείρονται μόνο κατά την εφαρμογή νέων τεχνολογιών, είτε με τη συσσώρευση νέων γνώσεων, είτε κατά τη λήψη αποφάσεων. Έτσι η ευθύνη των πολυεθνικών εταιρειών και των επιστημόνων και οι απρόβλεπτες επιπτώσεις των επιστημονικών εφαρμογών και της τεχνολογίας, που έχουν καταλήξει να είναι μαθητευόμενοι μάγοι της εποχής μας, είναι ένα από τα μεγαλύτερα ζητήματα του πολιτισμού μας. Το κυνήγι του κέρδους είναι ο παράγοντας, που κυρίως ευθύνεται για την αλλαγή του κόσμου, την καταστροφή του περιβάλλοντος, του οικοσυστήματος και της ανθρώπινης ψυχής.

Ένα από τα πιο σημαντικά εμπόδια στην πορεία για περαιτέρω ανάπτυξη του σημερινού πολιτισμού, των ηθικών αξιών και του ανθρωπισμού, είναι η διαίρεση του σημερινού κόσμου σε δύο αδιάλλακτα στρατόπεδα: το ένα εκπροσωπείται από τα ραγδαία τεχνολογικά και πολιτιστικά αναπτυσσόμενα έθνη και το άλλο από τα υποανάπτυκτα και μη-ανεπτυγμένα, που ζουν σε επιστημονική, τεχνολογική και πολιτιστική οπισθοδρόμηση, σε οικονομική και κοινωνική μιζέρια. Η υδρόγειος είναι ανομοιογενής, περισσότερο από το 50% του ανθρώπινου πληθυσμού πεινά, λιμοκτονεί και παραμένει αναλφάβητο. Ο κόσμος ως σύνολο αντιμετωπίζει οξύτατα

προβλήματα, όπως οι κοινωνικές διαμάχες, η ρύπανση του περιβάλλοντος, η κατασπατάληση των φυσικών αποθεμάτων, η ύφεση, οι πολιτικές και στρατιωτικές απειλές, οι τοπικοί πόλεμοι, το οργανωμένο έγκλημα και η τρομοκρατία. Το δράμα του σύγχρονου πολιτισμού είναι το αποτέλεσμα της βαθιάς ηθικής κρίσης, των θρησκευτικών και ιδεολογικών διαφορών, της κατάχρησης της δύναμης, της γνώσης και της τεχνολογίας.

• Βιο-περιβάλλον και οικονομία

Το βιο-περιβάλλον καλύπτει τις βιοφυσικές ανάγκες της ζωής, κυρίως τη διατροφή, τα θρεπτικά συστατικά, τον αέρα, το νερό. Το οικοσύστημα είναι το λειτουργικό τμήμα του περιβάλλοντος, όπου το περιβάλλον, οι οργανισμοί, οι διαδικασίες και οι πηγές πρώτων υλών αλληλεπιδρούν για να καλύψουν τις φυσικές τους ανάγκες. Το ανανεώσιμο φυσικό κεφάλαιο γεννάται από τις συνεχείς αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στους οργανισμούς, τους πληθυσμούς, τις κοινωνίες και το φυσικό τους περιβάλλον. Τα ζωικά και φυτικά είδη είναι τμήματα του οικοσυστήματος και συνεισφέρουν στην παραγωγή και διατήρηση του ανανεώσιμου φυσικού κεφαλαίου. Για να διατηρηθεί κάθε τύπος του ανανεώσιμου φυσικού κεφαλαίου απαιτείται ένας ελάχιστος αριθμός ειδών, που θα αναπτύξουν κυκλικές σχέσεις ανάμεσα στους παραγωγούς, τους καταναλωτές και τους αποικοδομητές. Αυτές οι κυκλικές σχέσεις σε συνεργασία με τις περιβαλλοντικές συνθήκες αναπτύσσουν και εξελίσσουν συνεχώς τη δομή του οικοσυστήματος. Η δομή και οι διαδικασίες πρέπει να παραμείνουν άθικτες και εν λειτουργία, ώστε το οικοσύστημα να μπορέσει να εκπληρώσει το σκοπό του, ως ανανεώσιμο φυσικό κεφάλαιο.

Η υποστήριξη του βίου από το οικοσύστημα είναι η βασική αξία του περιβάλλοντος και τα βιολογικά είδη αποτελούν κρίσιμο παράγοντα σ' αυτό. Οι ανανεώσιμες πηγές και οι οικολογικές υπηρεσίες είναι δευτερεύουσες αξίες και εξ ορισμού, δεν υπάρχουν χωρίς τις πρωτεύουσες αξίες του περιβάλλοντος. Καθώς ο άνθρωπος και η κοινωνία μας είναι υποσυστήματα της βιόσφαιρας, στηρίζονται κυρίως στις πρωτεύουσες αρχές του οικοσυστήματος. Όμως, η αξιολόγηση του περιβάλλοντος έχει, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, βασιστεί στις δευτερεύουσες αξίες και μάλιστα σε ένα μικρό μόνο τμήμα αυτών των αξιών. Επιπροσθέτως οι δευτερεύουσες αξίες συχνά αποσπώνται από τον περίγυρό τους στο περιβαλλοντικό-οικονομικό σύστημα.

Οι οικονομολόγοι του περιβάλλοντος μιλούν για το φυσικό κεφάλαιο, το ανθρωπινό ή το πολιτιστικό κεφάλαιο και το τεχνητό κεφάλαιο, όταν δημιουργούν κατηγορίες των διαφόρων ειδών αποθεμάτων, που παράγουν την κλίμακα των οικονομικών και οικολογικών αγαθών και υπηρεσιών και χρησιμοποιούνται από την ανθρώπινη οικονομία. Οι επιστήμονες του περιβάλλοντος αντιλέγουν, ότι το

φυσικό και το ανθρωπογενές κεφάλαιο είναι κατά μεγάλο μέρος συμπληρωματικά, και όχι υποκατάστατα το ένα του άλλου και ότι το φυσικό κεφάλαιο γίνεται πλέον ο περιοριστικός παράγοντας για περαιτέρω ανάπτυξη. Έτσι, για να διατηρήσουμε σταθερά τα εισοδήματα, πρέπει να διατηρήσουμε σταθερό το απόθεμα του φυσικού κεφαλαίου. Η τεχνολογική πρόοδος θα πρέπει να βελτιώνει την αποδοτικότητα. Η πρόσληψη αγαθών από ανανεώσιμες πηγές δεν θα πρέπει να υπερβαίνει τη δυνατότητά τους για ανανέωση, ούτε οι απορρίψεις αποβλήτων να υπερβαίνουν την ικανότητα του περιβάλλοντος να τα απορροφά. Οι μη ανανεώσιμες πηγές θα μπορούν να χρησιμοποιούνται, αλλά σε ποσοστό ίσο με το αντίστοιχο της αναδημιουργίας των ανανεώσιμων ουσιών.

Στο ζήτημα της διατήρησης του βίου και της ανθρώπινης ευημερίας, μέγιστη πρόκληση είναι να διατηρηθεί η βιοποικιλότητα σε βαθμό τέτοιο ώστε να εξασφαλιστεί η ικανότητα του οικοσυστήματος να επανέρχεται στην αρχική του κατάσταση ύστερα από την επίδραση αρνητικών εξωτερικών δυνάμεων και, με αυτόν τον τρόπο, η ροή των κρίσιμων ανανεώσιμων πηγών και των περιβαλλοντικών υπηρεσιών στις ανθρώπινες κοινωνίες. Αυτό δε σημαίνει, ότι είναι ασήμαντες οι ηθικές ανησυχίες για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας, ή οι προτιμήσεις των ανθρώπων για συγκεκριμένα είδη, χωρίς ιδιαίτερη πληροφόρηση για το ρόλο τους στο σύστημα. Αντίθετα, η ιεραρχία αξιών πρέπει να δώσει έμφαση σε συζητήσεις στο θέμα της διατήρησης της βιοποικιλότητας και της βιώσιμης ανάπτυξης.

• Βιο-ηθικά θέματα

Η τραγωδία της ανθρωπότητας είναι ότι δε γνωρίζει το μακροπρόθεσμο μέλλον της, το πώς θα είναι ο κόσμος των παιδιών και των εγγονιών της, ποια είναι η μοίρα της και η διάρκειά της.

Ο πολιτισμός μας προχώρησε στοχεύοντας σε βραχυπρόθεσμους στόχους, στις καθημερινές απαιτήσεις για υψηλότερα κέρδη, αλλά η ικανοποίησή τους, ιδιαίτερα στην εποχή μας εγείρει πολλά ουσιώδη ερωτήματα: Μπορεί ο σημερινός τρόπος ζωής να συνεχιστεί; Ποιος λαμβάνει τις αποφάσεις εκ μέρους της ανθρωπότητας, μήπως τα θεσμικά όργανα των Ηνωμένων Εθνών; Ποιος φροντίζει το βίο, τη βιοποικιλότητα και τους οικολογικούς ζωτικούς χώρους; Γνωρίζουμε τι κόσμο θέλουμε και με ποιο τρόπο θα χτίσουμε ένα καλύτερο πολιτισμό; Το κρίσιμο ερώτημα είναι αν «η οικονομία της αγοράς» των ημερών μας είναι η καλύτερη, καθώς διακατέχεται από βραχυπρόθεσμη αντιμετώπιση της γνώσης και της τεχνολογίας. Για να εξασφαλίσουμε την επιβίωση χρειαζόμαστε βιολογικό ρεαλισμό, παγκόσμια οικονομική πολιτική, μακροπρόθεσμη παγκόσμια πολιτική στη σκέψη και στο σχεδιασμό της περαιτέρω οικονομικής εξέλιξης του πολιτισμού μας, ώστε

να μην οδηγηθούμε στην καταστροφή από λανθασμένα οικονομικά συμπεράσματα και ενέργειες.

Η μακροπρόθεσμη σκέψη και το παγκόσμιο όραμα του μέλλοντός μας θα βοηθήσει να θεραπεύσουμε και να ξεπεράσουμε τις συνέπειες των βραχυχρόνιων δράσεων που καταστρέφουν το βιο-περιβάλλον. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε είναι περίπλοκα και για μερικά από αυτά δεν υπάρχει λύση. Υπάρχει περισσότερη φτώχεια τώρα, από ποτέ άλλοτε, ακόμη και στις πλούσιες χώρες.

Η επιβίωση της ανθρωπότητας και η διατήρηση και εξέλιξη του βιο-περιβάλλοντος απαιτούν την εφαρμογή νέων ευρηματικών τεχνικών με στόχο να θεραπευθούν οι ανθρωπογενείς περιβαλλοντικές αλλοιώσεις του περιβάλλοντος. Διαθέτουμε τεχνολογικές λύσεις για το φαινόμενο του θερμοκηπίου, τη συσσώρευση του διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα; Γνωρίζουμε πώς να ελέγξουμε την αύξηση του ανθρώπινου πληθυσμού; Σύντομα θα αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα της μετάβασης από τα μη-ανανεώσιμα καύσιμα στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Είμαστε έτοιμοι γι' αυτό; Αυτό θα σημαίνει μία ριζική αλλαγή στον πολιτισμό μας. Είμαστε έτοιμοι να λύσουμε όλα αυτά τα παγκόσμια προβλήματα; Σίγουρα όχι τώρα, αφού η λύση των προβλημάτων απαιτεί παγκόσμια συνεργασία και βιο-πολιτική. Σ' αυτόν τον τομέα υστερούμε.

Η επιβίωση του πλανήτη μας, στον οποίο όλοι οι φυσικοί νόμοι του βίου απορρυθμίζονται εξαιτίας της ρύπανσης, απαιτεί έντονη και επιστημονικά τεκμηριωμένη μέριμνα, παγκόσμια μέριμνα, αντιμετώπιση που δεν θα περιορίζει το οικονομικό σύστημα. Χρειαζόμαστε την ανάπτυξη ενός συστήματος βιο-ηθικής, που να βασίζεται σε νέες επιστημονικές γνώσεις και ηθικές αρχές αποδεκτές από όλες τις εθνικές, θρησκευτικές και πολιτιστικές ομάδες. Μπορεί ολόκληρος ο κόσμος, με το σημερινό επίπεδο πολιτισμού των διαφόρων εθνών, να συμφωνήσει ως προς το σημαντικό αυτό στόχο;

Οι απαντήσεις στα προηγούμενα ερωτήματα θα καθορίσουν τη στρατηγική για το μέλλον της ανθρωπότητας. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος πρέπει οι διάφορες εθνικές, θρησκευτικές και πολιτιστικές ομάδες να είναι ανεκτικές, συνεργάσιμες, αλτρουιστικές και έτοιμες ακόμη και να αλλάξουν τον τρόπο ζωής τους.

Έχω την αίσθηση, ότι αυτός ο παγκόσμιος στόχος είναι, όπως οι Δέκα Εντολές, αντιβιολογικός και ανεπίφευκτος, εξ αιτίας της γενετικής προδιάθεσης των ανθρώπων. Ο εχθρός είναι μέσα μας. Πιστεύω, ότι η πραγματική παγκόσμια κατάσταση δείχνει τάσεις εξολόθρευσης και ομαδικής αυτοκτονίας. Πρέπει να σχεδιάσουμε τρόπους αποφυγής τους. Η επιβίωση είναι ηθικό πρόβλημα: τι πρέπει να κάνουμε για να την εξασφαλίσουμε;

Οφείλουμε να έχουμε διαρκώς στο μυαλό μας τα προβλήματα που προκύπτουν, όταν θέλουμε να εφαρμόσουμε τις επιστήμες του βίου στην οικονομική πολιτική.

Είναι επικίνδυνο να χρησιμοποιούμε την ανάλυση κόστους/ωφέλους, χωρίς την παραμικρή γνώση των θεμάτων βιοποικιλότητας και γενετικής. Δεν μπορούμε να αναλύσουμε με αυτόν τον τρόπο τις λειτουργίες του οικο-συστήματος, ούτε να τις διαπραγματευθούμε στην αγορά ως εμπορεύματα. Η υποεκτίμηση της σημασίας τους μπορεί να έχει καταστροφικές συνέπειες και ηθικό αντίκτυπο. Η βιοποικιλότητα και η διατήρηση του βίου είναι σημαντικά ηθικά προβλήματα του πολιτισμού μας. Η διατήρηση του βίου και η σωτηρία της Γης σημαίνουν, πως το ανθρώπινο είδος θα καταφέρει να επιβιώσει. Πρέπει να καταφύγουμε σε νέες μεθόδους αξιολόγησης.

Τα προβλήματα της απόδοσης οικονομικής αξίας στη βιοποικιλότητα είναι πολλά και η αξιολόγησή τους βασίζεται σε συγκυριακές μεθόδους. Υπάρχουν σοβαρά προβλήματα που προκύπτουν από τις περιορισμένες γνώσεις μας, από τις δυσκολίες στην παρατήρηση και τη στάθμιση ιδιοτήτων, καθώς και επειδή τα διάφορα χαρακτηριστικά του συστήματος είναι ασύμβατα. Είναι λοιπόν δύσκολο να καθορίσουμε όλα τα χαρακτηριστικά των προϊόντων και την οικονομική τους αξία.

Είναι ίσως πολύ χρήσιμο να δώσουμε οικονομική αξία στη βιοποικιλότητα. αλλά πρέπει συνεχώς να έχουμε στο μυαλό μας τους περιορισμούς της. Θέτουμε όλων των ειδών τις ηθικές δεσμεύσεις στη ζωή μας, που δεν έχουν μεγάλη οικονομική χρησιμότητα και εμείς στη βιολογία και το βιο-περιβάλλον διαρκώς αναρωτιόμαστε πως η «οικονομία της αγοράς» διαγράφει τη μοίρα του πολιτισμού μας και της επιβίωσης της ανθρωπότητας.

Όλα τα δεδομένα, μέχρι σήμερα, δείχνουν καθαρά, ότι δεν έχουμε επαρκή στοιχεία για τον καθορισμό της οικονομικής αξίας των διεργασιών των οικο-συστημάτων ή των ειδών που βρίσκονται σε κίνδυνο. Αυτό σημαίνει μόνο, ότι απαιτείται μεγαλύτερη υποστήριξη των ερευνητικών προγραμμάτων που αφορούν το βιο-περιβάλλον. Τα επόμενα είκοσι χρόνια αναμένεται να εμφανιστούν νέες προσεγγίσεις της προστασίας του περιβάλλοντος, βασισμένες στα καινούργια βιολογικά δεδομένα και στις νέες τεχνολογίες.

• Θεραπεία του περιβάλλοντος

Πρώτα απ' όλα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε νέα γνώση και ευρηματικές μεθόδους, ώστε να θεραπεύσουμε τις αλλοιώσεις που προκάλεσαν οι άνθρωποι στο περιβάλλον. Πρόσφατα, εμφανίζονται νέες προοπτικές στη θεραπεία των προβλημάτων του εδάφους. Σημαντικές τάσεις στην επιστημονική σκέψη είναι:

- διατήρηση των βασικών συστημάτων και οικοσυστημάτων που υποστηρίζουν τη ζωή,
- διεύρυνση των επιλογών στη διαχείριση των αποθεμάτων,
- βελτίωση των μεθόδων εκτίμησης του κινδύνου,

- συντονισμός των μεθόδων καταγραφής των περιβαλλοντικών αλλαγών,
- αυξημένες προσπάθειες για τον έλεγχο του περιβάλλοντος μέσω ολιστικών συστημάτων.

Η υγεία του εδάφους και των συνδεδεμένων με αυτό φυτών και ζώων και του οικοσυστήματος είναι βασική για την κατανόηση των αλληλεπιδράσεων που έχουν αντίκτυπο στην ικανότητα της Γης να υποστηρίξει την βιοποικιλότητα.

Ο χειρισμός των προβλημάτων των αποθεμάτων περνά σιγά-σιγά από τα προγράμματα που έχουν ένα μόνο στόχο, στα προγράμματα με πολλαπλούς στόχους, ιδιαίτερα όταν αφορούν τη διαχείριση νερού και εδάφους. Οι κίνδυνοι και τα κέρδη πρέπει να παρουσιάζονται στο κοινό πριν ληφθούν οι αποφάσεις και διαμορφωθεί η πολιτική. Σ' αυτές τις αποφάσεις συνήθως χρησιμοποιείται η ανάλυση κόστους/ωφέλους, αλλά η μακροπρόθεσμη επίδραση στη βιοποικιλότητα των οικοσυστημάτων και στην ποιότητα της ανθρώπινης ζωής υποεκτιμάται και παραβλέπεται. Η διάσταση δεν είναι πουθενά μεγαλύτερη, από ότι στο πεδίο των ενεργειακών θεμάτων όπου η εκτίμηση κινδύνου/ωφέλειας όταν συγκρίνουμε το κάρβουνο και την πυρηνική ενέργεια, δεν έχει μόνο διχάσει τους ειδικούς, αλλά έχει προκαλέσει και ισχυρές κοινωνικές αντιδράσεις. Σήμερα είναι φανερό, ότι οι μέθοδοι αξιολόγησης του κινδύνου και της ανάλυσης των δεδομένων και των αποτελεσμάτων θα πρέπει να βελτιωθούν σημαντικά και για να γίνει αυτό απαιτούνται ευρείας κλίμακας επιστημονικές έρευνες. Τα εσφαλμένα οικονομικά συμπεράσματα και οι αποφάσεις είναι η ρίζα όλου του κακού.

• Η γενετική μηχανική και ο ρόλος της

Η γενετική μηχανική, κατά τη γνώμη μου είναι σήμερα μία από τις καλύτερες μεθόδους για τη σωτηρία του περιβάλλοντος και την αύξηση της παγκόσμιας παραγωγής τροφίμων. Με τη γενετική μηχανική θα γίνει δυνατό να επιταχύνουμε την ανάπτυξη των φυτών και να τους προσδώσουμε χαρακτηριστικά, όπως αντίσταση στα έντομα, τους μύκητες, τα βακτήρια, τους ιούς και τα σκουλήκια. Το αποτέλεσμα θα είναι η ελάττωση της εξάρτησης της γεωργίας από χημικές ουσίες και η έμφαση στην πρόληψη των ασθενειών και την προστασία του βιο-περιβάλλοντος.

Η αύξηση της αντοχής των φυτών θα αυξήσει την παραγωγικότητα και θα επιτρέψει στα φτωχότερα εδάφη να καλλιεργηθούν για πρώτη φορά. Ο έλεγχος της πρωτεϊνικής σύνθεσης και του συστήματος αποθήκευσης ενός φυτού θα οδηγήσει στη βελτίωση της διατροφικής ποιότητας των καλλιεργήσιμων ειδών. Αυτό θα βοηθήσει σημαντικά τη διατροφή στις αναπτυσσόμενες χώρες. Ελέγχοντας τη λειτουργία των γονιδίων, που ρυθμίζουν την ανάπτυξη του φυτού, οι κύκλοι της

σποράς και της συγκομιδής θα αλλάξουν, δίνοντάς μας τη δυνατότητα να έχουμε περισσότερες από μία σοδειές τη χρονιά χωρίς τη χρήση χημικών λιπασμάτων. Επιλεγμένες διασταυρώσεις βασικών ειδών, όπως το σιτάρι, η σόγια, και το ρύζι θα μπορέσουν να δώσουν ισχυρά ιβρίδια, που θα αυξήσουν κατά πολύ την παγκόσμια παραγωγή.

Τελικά μέσω της γενετικής μηχανικής, τα φυτά θα μπορούσαν να παράγουν νέα υλικά για τη χημική βιομηχανία, όπως το λατέξ από τα κομμεόδενδρα, το λάδι από τα φοινικόδενδρα, το άμυλο από το καλαμπόκι και τα άλλα δημητριακά, η ζάχαρη από τα ζαχαροκάλαμα, η κυτταρίνη και λιγνίνη από τα δέντρα. Όλα αυτά τα βασικά χημικά συστατικά πηγάζουν από τη γεωργία. Είναι φανερό, ότι πολλά προβλήματα, συμπεριλαμβανομένων αυτών της βιοποικιλότητας, μπορούν να λυθούν, με τη δημιουργία μιας τράπεζας γονιδίων.

• Παγκόσμια φροντίδα για το περιβάλλον και παγκόσμια βιο-ηθική

Ο στόχος μας είναι ένας υγιής και ισορροπημένος πλανήτης, με σεβασμό στην οικονομία, την κατανάλωση και την αναπαραγωγή των πηγών. Αυτό υπονοεί ισορροπία στη βιόσφαιρα και ελεγχόμενο όγκο του ανθρώπινου πληθυσμού. Έχουμε μέτρα, λύσεις και οργάνωση για να λύσουμε σωστά όλα τα παγκόσμια προβλήματα του πολιτισμού μας.

Για να πετύχουμε αυτό το παγκόσμιο στόχο ο κόσμος χρειάζεται την ύπαρξη ενός οργανισμού ή ενός δικτύου οργανισμών, ένα Παγκόσμιο Συμβούλιο Περιβάλλοντος και Βιο-Ηθικής. Η πρότασή μου είναι, η Διεθνής Οργάνωση Βιοπολιτικής, επικεφαλής της οποίας είναι η Δρ. Αγνή Βλαβιανού-Αρβανίτη, πρόεδρος και ιδρύτρια της, να γίνει ο πυρήνας του προτεινόμενου αυτού οργανισμού. Γνωρίζοντας τον ενθουσιασμό της, τη δημιουργικότητα, την παραγωγικότητα και τις οργανωτικές της ικανότητες, νιώθω ότι η Δρ. Βλαβιανού-Αρβανίτη θα εκληρώσει αυτό το έργο με επιτυχία.

Ο προτεινόμενος Παγκόσμιος Οργανισμός θα πρέπει να προετοιμάσει και να αναπτύξει μία στρατηγική για τον κοινό σκοπό, την επιβίωση της ανθρωπότητας, ο οποίος σήμερα είναι τόσο επείγων. Η επιστήμη και οι νέες τεχνολογίες θα πρέπει να γίνουν η βάση αυτής της στρατηγικής, που θα στηρίζεται στην παγκόσμια βιο-ηθική και στις παγκόσμιες εφαρμογές. Είναι καιρός να αναζητήσουμε την παγκόσμια φιλοσοφία και την παγκόσμια βιο-ηθική που θα οδηγήσουν στην περαιτέρω εξέλιξη του πλανήτη. Ο στόχος αυτού του συνεδρίου θα πρέπει να είναι η υποστήριξη όλων των προσπαθειών, που θα μας βοηθήσουν να φτάσουμε σε αυτό το σημείο.

3. Σύνδεση του Κέρδους με τη Βιοποικιλότητα

Καθηγητής Max Oelschlaeger
Κέντρο Περιβαλλοντικής Φιλοσοφίας
Πανεπιστήμιο Βορείου Τέξας
ΗΠΑ

Θα κάνω μία σύντομη πρόταση που συμβιβάζει το κέρδος με τη βιοποικιλότητα. Τα προγνωστικά είναι συντριπτικά ενάντια σε μία τέτοια προσπάθεια, αν όχι για άλλο λόγο, εξαιτίας της τροχιάς της ιστορίας, η οποία ως τώρα καθορίζει τα ανθρώπινα επιτεύγματα σαν να βρίσκονται έξω από τις βιογεωφυσικές διαδικασίες, που υποστηρίζουν τη ζωή στον πλανήτη. Η υπόθεση αυτή επιβεβαιώνεται και από τη σημερινή συμβατική μέθοδο μέτρησης του κέρδους, καθώς η κατασπατάληση του φυσικού κεφαλαίου (ένας όρος που αναφέρεται γενικά στις βιογεωφυσικές διαδικασίες και τα οικοσυστήματα, όπως είναι τα λιβάδια και τα δάση) δεν εμφανίζεται πουθενά στα λογιστικά συστήματα αποτίμησης του κέρδους. Επιπλέον, παρά την ουσιαστική συνεισφορά της Διεθνούς Οργάνωσης Βιοπολιτικής στη δημιουργία συναίνεσης ανάμεσα σε διάφορες επιστημονικές κοινότητες, όπως είναι τα στελέχη επιχειρήσεων, οι πολιτικοί και οι βιολόγοι, καθώς και τα αναλυτικά εργαλεία που αναπτύχθηκαν από θεωρητικούς όπως ο καθηγητής Simonis, ο πολιτισμός προχωρεί άθελά του προς μία μαζική εξαφάνιση των ειδών, που ο άνθρωπος θα έχει προκαλέσει.

Δε βλέπω το λόγο, να ασχοληθούμε με τα συνήθη επιχειρήματα των διανοουμένων. Δεν έχουμε να κερδίσουμε πολλά από τα περαιτέρω επιχειρήματα σχετικά με το πώς οι στόχοι της οικονομίας της αγοράς, όπως είναι η μεγιστοποίηση του κέρδους, είτε άμεσα είτε έμμεσα βοηθούν την υποβάθμιση του ζωτικού χώρου, την καταστροφή των λειτουργιών του βιοσυστήματος και την εξαφάνιση των ειδών. Αντίθετα, σκοπεύω να αποστασιοποιηθώ και να αναφερθώ στη συζήτηση, που έχει περιοδικά αγγίζει το θέμα του συμβιβασμού του κέρδους με την βιοποικιλότητα, ιδιαίτερα κατά την εφαρμογή στρατηγικών - για τις βιώσιμες παραγωγικές διαδικασίες, τους φόρους άνθρακα και τα παρόμοια - όπως αυτές που προτάθηκαν από τους καθηγητές Wilson, Simonis και άλλους. Ενδιαφέρομαι ιδιαίτερα για τον ανθρώπινο παράγοντα, για τη δύναμη των ανθρώπων, όταν ενεργούν συλλογικά, οργανωμένοι σε επιστημονικές κοινότητες, και ατομικά, για να προωθήσουν τις αλλαγές μέσω των προθέσεων μας είμαστε το πρωτογενές απόθεμα. Έχοντας υπ' όψιν, ότι μία απλή ομιλία μπορεί απλώς και μόνο να στοχεύσει προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση, προς την οποία θα μπορούσαν να ενταθούν οι προσπάθειες για τη δημιουργία μίας βιώσιμης παγκόσμιας κοινωνίας και ότι η πολυπλοκότητα των θεμάτων απαιτεί ευρεία αντιμετώπιση, ξεκινώ με τρία σημεία, που αποτελούν το αναγκαίο θεωρητικό υπόστρωμα.

Πρώτον, είναι σχεδόν βέβαιο, ότι το ανθρώπινο είδος, με την αναπαραγωγική επιτυχία του, τα τεχνολογικά επιτεύγματα και τις υλικές απαιτήσεις, έδωσε έναυσμα στην μαζική εξαφάνιση των ειδών. Είναι ξεκάθαρο, ότι η εξέλιξη της θεωρίας της πολιτικής οικονομίας οδηγήθηκε από μία βιο-υλική δυναμική: την αύξηση του πληθυσμού. Λαμπροί επιστήμονες, όπως ο E.O. Wilson και ο Michael Soul, προσφέρουν τρομακτικές αποδείξεις για την πραγματικότητα αυτού του κινδύνου. Το ανθρώπινο είδος, ισχυρίζεται ο καθηγητής Wilson είναι ένα οικολογικό παράδοξο: ποτέ ένα μόνο είδος αυτού του μεγέθους δεν έχει πλησιάσει τους αριθμούς μας (ο ανθρώπινος πληθυσμός είναι τουλάχιστον εκατό φορές μεγαλύτερος) και ποτέ δεν έχει ένα μόνο είδος χρησιμοποιήσει τόσα πολλά από τα βιογεωφυσικά προϊόντα της Γης για τον εαυτό του. Καταναλώνουμε σχεδόν το 45% των υπαρχόντων αποθεμάτων της Γης για να συντηρηθούμε.

Αποφεύγοντας τις ευγένειες της ηθικής ανάλυσης, όπως είναι η σύγκριση των ισχυρά ανθρωποκεντρικών θέσεων με τις βιοκεντρικές, μία ενδιαφέρουσα πλευρά της μαζικής εξαφάνισης των ειδών είναι η ακόλουθη: οι προηγούμενες πέντε δεν άφησαν στη Γη πλάσματα μεγέθους μεγαλύτερου από τα σκαθάρια. Δημιουργείται πραγματικά ζήτημα σχετικά με την πιθανότητα επιβίωσης του Homo sapiens σε έναν κόσμο που έχει βιολογικά πτωχύνει - ο βίος καταστρέφεται μέχρι το σημείο της μαζικής εξαφάνισης των ειδών. Έχοντας επιπλέον το δεδομένο ότι το 99,9% όλων των ειδών των θηλαστικών που υπήρξαν, έχουν ήδη εξαφανιστεί - οι περιβαλλοντικές απαιτήσεις που ξεπερνούν τις δυνατότητες της φύσης να ανανεώνεται, με κάνουν να αναρωτιέμαι γιατί τα οικονομικά, αντί της εξελεγκτικής βιολογίας, έχουν ονομαστεί «η ζοφερή επιστήμη» - έχουμε λόγους να ανησυχούμε για τις μακροπρόθεσμες ανθρώπινες προοπτικές. Όμως, η μανία μας με τις εξαιρέσεις, η άποψη ότι εμείς, στην ιδιαίτερη κατάστασή μας, είμαστε κατά κάποιον τρόπο ελεύθεροι από τους φυσικούς περιορισμούς, προσπαθεί με τη λογική να διώξει αυτές τις ανησυχίες.

Δεύτερον, όποιες και αν είναι οι φιλοδοξίες μας, δεν υπάρχει κανένα σχέδιο, που να συμβιβάζει τις ανάγκες των οικονομικά αδυνάτων του πλανήτη, δηλαδή του ενός τρίτου ή ενός δευτέρου περίπου όλων των ανθρώπων, οι οποίοι ζουν στην φτώχεια, με την πρόληψη της μαζικής εξαφάνισης των ειδών. Αν και η αναφορά της Επιτροπής Brundtland (η Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, που ιδρύθηκε από τον ΟΗΕ το 1983) το Κοινό Μας Μέλλον (1987), είναι αξιέπαινη, καθώς έγινε ο καταλύτης της συζήτησης που αφορά τη βιώσιμη ανάπτυξη - που μπορεί αδρά να περιγραφεί, ως η οικονομική ανάπτυξη που μειώνει την φτώχεια χωρίς να ελαττώνει τη δυνατότητα των μελλοντικών γενιών να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους - είναι περισσότερο μία παρουσίαση προβλημάτων που ζητούν λύση, όπως ο καθορισμός του ορίου του ανθρώπινου πληθυσμού που μπορεί να δεχτεί η

Γη και το ανώτερο επίπεδο κατανάλωσης αγαθών χωρίς αρνητικές συνέπειες στην βιοποικιλότητα, παρά σαν οδηγός συγκεκριμένων πολιτικών και δράσεων. Το Κοινό Μας Μέλλον επιστημονικά βασίζεται στην υπόθεση, ότι δεν υπάρχουν όρια στην ανάπτυξη.

Ακόμη και η Agenda 21 (1992), το καταληκτικό κείμενο της Διάσκεψης Κορυφής του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, δέχεται διαρκώς αυξανόμενη κριτική. Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι παρά τους χαμηλούς της τόνους, η προληπτική αρχή της (Αρχή 15) είναι ένα βήμα προς τη σωστή κατεύθυνση. Αλλά, γι' αυτούς που την επικρίνουν, η Agenda 21 είναι για πολλούς λόγους μια αποτυχία. (i) Για να αναφέρουμε έναν από αυτούς, δεν έχει την ισχύ διεθνούς νόμου και έτσι τελικά καταλήγει να είναι κάτι παραπάνω από μία προτροπή για πίστη στις ηθικές αξίες. (ii) Επιπλέον, τα βασικά φιλοσοφικά της θεμέλια είναι αυστηρά ανθρωποκεντρικά. Έτσι, στο βαθμό που η καταστροφή του πλανήτη είναι αποτέλεσμα της αχαλίνωτης οικονομικής επέκτασης, η Agenda 21 δεν κάνει τίποτα για να ελέγξει αυτήν την διαδικασία. Η Αρχή 1 της διακήρυξης του Ρίο δηλώνει σαφώς, ότι: «Οι άνθρωποι είναι στο επίκεντρο της φροντίδας μας για βιώσιμη ανάπτυξη. Δικαιούνται μία υγιή και παραγωγική ζωή σε αρμονία με τη φύση». Παρά τις πρόσθετες αρχές, όπως είναι η 4, η οποία καθορίζει την προστασία του περιβάλλοντος, ως ένα ολοκληρωμένο τμήμα της ανάπτυξης, η Αρχή 1 είναι επιστημονικά σαθρή και ηθικά ύποπτη. Πουθενά στην Agenda 21 δεν βρίσκουμε την παραμικρή νύξη, ότι η δημιουργία, σε όλη της την ποικιλία και το μυστήριο, έχει αξία γι' αυτήν την ίδια (εσωτερική αξία) πέρα από τις λειτουργικές αξίες, δηλαδή την ικανοποίηση των ανθρωπίνων αναγκών. (iii) Και τελικά, η πρόταση της Agenda 21, πως η οικονομική ανάπτυξη θα πρέπει να εξυπηρετεί το διαρκώς αυξανόμενο ανθρώπινο πληθυσμό, είναι ασύμβατη με την πραγματικότητα της επιβίωσής μας σε ένα μικρό πλανήτη. Ακόμη και αν αγνοήσουμε τις παθογόνες για το περιβάλλον συνέπειες του σημερινού τρόπου ζωής, στις βιομηχανικές δημοκρατίες της Δύσης, θα απαιτηθεί ένας εξαπλασιασμός των οικονομικών αποτελεσμάτων, για να βρεθούν όλοι οι κάτοικοι της Γης στο καθορισμένο επίπεδο το έτος 2100.

Το *τρίτο* συμπέρασμα είναι το εξής: χωρίς την παραγωγή και διανομή των μέσων επιβίωσης που κατασκευάζει ο βιομηχανικός καπιταλισμός, μεγάλος αριθμός ανθρώπων, ο μισός ίσως πληθυσμός θα πεθάνει από την πείνα μέσα σε μερικές εβδομάδες. Ο πραγματισμός μας υποχρεώνει να αναγνωρίσουμε, ότι όποιες δράσεις αναλάβει το ανθρώπινο είδος για να αποφύγει την έκτη μαζική καταστροφή της ζωής, αυτές οι δράσεις, στο προβλεπόμενο μέλλον θα λάβουν χώρα μέσα στα πλαίσια του βιομηχανικού καπιταλισμού και όχι έξω από αυτά: αγνοούμε τα κίνητρα για το κέρδος με κίνδυνο να καταλήξει η ανάλυσή μας σε ανώφελα στοιχεία.

Συμπερασματικά, οι πολλές μελέτες και προτάσεις, όπως του Stephan Schmid-

heiny: Αλλαγή Πορείας: Μία Παγκόσμια Προοπτική των Επιχειρήσεων για την Ανάπτυξη και το Περιβάλλον (MIT, 1992) και του Paul Hawken Η Οικολογία του Εμπορίου: Μία Διακήρυξη της Βιωσιμότητας (Harper Business, 1993), δηλαδή όλες οι εργασίες που θεωρούν το βιομηχανικό καπιταλισμό ως το πλαίσιο μέσα στο οποίο εξετάζονται τα δίδυμα προβλήματα της οικονομικής ένδειας και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, έχουν μικρή σημασία. Γιατί, όποιες και αν είναι οι ελλείψεις τους, είναι πραγματικά ρεαλιστικές, αντί για «δυστοπικές ή ουτοπικές». Χρειαζόμαστε περισσότερες από αυτές τις προσπάθειες, ιδιαίτερα συνδυασμένες προσπάθειες κεφαλαιοκρατών, πολιτικών, οικονομολόγων της οικολογίας καθώς και ενός αριθμού «περιβαλλοντολόγων», όπως είναι οι βιολόγοι, που ασχολούνται με τη διατήρηση της βιοποικιλότητας και οι μελετητές των οικοσυστημάτων.

Για να ανακεφαλαιώσουμε: υποστηρίζω, πως η έκτη μαζική καταστροφή του βίου έρχεται, πως το ανθρώπινο είδος δε διαθέτει ένα ρεαλιστικό σχέδιο για να χειριστεί το πρόβλημα και πως μία μεγάλη μερίδα του ανθρώπινου πληθυσμού είναι σχεδόν ολοκληρωτικά εξαρτημένα από το βιομηχανικό καπιταλισμό, για να της παρέχει τα υλικά μέσα για να επιβιώσει. Αν λοιπόν ο Homo sapiens θέλει να αποτρέψει την επερχόμενη καταστροφή θα πρέπει να ξεκινήσει από τη σημερινή πραγματικότητα του βιομηχανικού καπιταλισμού.

• Ο ρόλος των διανοούμενων

Παρ' όλον ότι βρίσκω πολύ λίγα πραγματικά εποικοδομητικά στοιχεία, είτε στη Μαρξιστική, είτε στη νέο-Μαρξιστική ανάλυση (αυτό είναι με την ευκαιρία ένας παγκόσμιος προβληματισμός), η παρατήρηση του Μαρξ στη Μελέτη στον Φοϋερμπαχ, ότι οι διανοούμενοι έχουν επί μακρόν συζητήσει για τον κόσμο χωρίς να καταφέρουν να τον αλλάξουν, είναι σχετική με το θέμα μας. Σε σχέση με αυτά που περιέγραψα προηγουμένως, τα κυρίαρχα αναλυτικά (διανοητικά) πλαίσια, που εξετάζουν το βιομηχανικό καπιταλισμό σε συσχέτιση με τη μείωση της φτώχειας και την προστασία της βιοποικιλότητας αποτελούν περισσότερο προβλήματα παρά λύσεις. Με πολύ αδρές πινελιές, θα ήθελα να σκιαγραφήσω τα τέσσερα είδη θεωριών - αγνοώντας τις ιδιαίτερες τάσεις μέσα σε κάθε είδος - που ασχολούνται με αυτά τα θέματα: αυτές είναι η κριτική θεωρία, η αναπτυξιακή θεωρία, η λειτουργική θεωρία και η ηθικοθεολογική θεωρία.

Οι οπαδοί της κριτικής θεωρίας υποστηρίζουν, ότι οι παράγοντες της αγοράς εξαντλούν τη γη και το εργατικό δυναμικό (το λαό). Από αυτήν την προοπτική, οι αποφάσεις λαμβάνονται για να βελτιστοποιήσουν την απόδοση των επενδύσεων - το κίνητρο του κέρδους - και αναπόφευκτα υποβαθμίζουν το ζωτικό χώρο, τη γονιμότητα του εδάφους, την ποιότητα του νερού και ούτω καθ' εξής, με τρόπους

που απειλούν τη βιοποικιλότητα. Επιπλέον ισχυρίζονται, ότι οι εταιρείες και η εύπορη τάξη απολαμβάνουν δυσανάλογα μεγάλη πολιτική ισχύ, την οποία χρησιμοποιούν για να δημιουργούν θεσμούς, που θα υποστηρίζουν τους στόχους τους, εις βάρος των αναπτυσσόμενων χωρών, της παγκόσμιας οικολογίας και ακόμη και των μελλοντικών γενεών του ανθρώπινου είδους. Έτσι, η αυξανόμενη πολιτική και οικονομική δύναμη των πολυεθνικών εταιρειών - φαινομενική βελτιστοποίηση του κέρδους - επιβάλλει το συμπέρασμα, ότι η μαζική εξαφάνιση των ειδών είναι μία κοντινή βεβαιότητα, καθώς οι κρατικοί κανονισμοί, δηλαδή οι νομικοί περιορισμοί, που τίθενται στις πρακτικές, που στοχεύουν στη μεγιστοποίηση του κέρδους και υποβαθμίζουν το ζωτικό χώρο, την ποιότητα του νερού κ.λπ., θα γίνουν ολο και πιο αναποτελεσματικοί και οι νέοι κανονισμοί ανεφάρμοστοι. Επομένως για να ξεπεραστούν τα προβλήματα της φτώχειας και της οικολογικής δυσλειτουργίας, πρέπει να γίνει μία πραγματική και άμεση επανάσταση στην πολιτική οικονομία.

Μία τέτοια θέση είναι δυστοπική και άρα μάταια, καθώς αυτοί που θα ηγούνταν της αναδιάρθρωσης της κοινωνίας, με βάση την κριτική επαγρύπνηση απέναντι στις ανεπάρκειες της είναι, παραδόξως, διανοητικά ηττημένοι εκ των προτέρων. Με δεδομένο το σενάριο της κριτικής θεωρίας, ότι η δημιουργία του αύριο βασίζεται στην εξάλειψη της σημερινής πραγματικότητας, μία τέτοια στρατηγική είναι αδύνατη. Όποιοι και αν είναι οι δηλωμένοι κίνδυνοι του παρόντος μπορούμε μόνο να προχωρήσουμε προς ένα εναλλακτικό μέλλον, ξεκινώντας από το σημείο στο οποίο βρισκόμαστε τώρα.

Οι οπαδοί της αναπτυξιακής θεωρίας ισχυρίζονται, ότι οι θεσμοί της αγοράς είναι απαραίτητο να εξαλείψουν τη φτώχεια και να προστατεύσουν την ευημερία του πλανήτη. Τα πολιτικά εργαλεία από μόνα τους, όπως είναι οι φόροι στη ρύπανση και οι εξαγορές αδειών ρύπανσης, θεωρούνται ικανοποιητικές λύσεις για περιβαλλοντικά προβλήματα, όπως είναι η υποβάθμιση του ζωτικού χώρου και άλλοι παράγοντες που βρίσκονται έξω από την οικονομία. Τέτοιες θεωρίες αποφεύγουν κάθε επίκληση σε παγκόσμια επανάσταση στην πολιτική οικονομία, παραμένοντας συνεπείς στην ηγεμονία των εθνικών κρατών, την ατομική ιδιοκτησία και τις πολυεθνικές επιχειρήσεις. Οι ίδιοι ισχυρίζονται επίσης, ότι η φτώχεια από μόνη της οδηγεί στην περιβαλλοντική ερείπωση, καθώς οι άποροι, λογικά, θα ενεργήσουν σκεπτόμενοι βραχυπρόθεσμα, για να προστατεύσουν τη ζωή του ακόμη και αν τέτοιες πράξεις εμπεριέχουν μακροπρόθεσμη υποβάθμιση των περιβαλλοντικών αποθεμάτων. Επομένως, η δημιουργία παγκόσμιων αγορών είναι εκ των ου άνευ του βιώσιμου παγκόσμιου πολιτισμού.

Με αυτή τη σκέψη, η περιορισμένη ουτοπική θέση εξασφαλίζει επικερδώς, πως το κεφάλαιο επενδύεται μέσω των παγκόσμιων αγορών, εκεί όπου η απόδοση των

επενδύσεων είναι η μέγιστη και άρα εγγυάται την οικονομική αποτελεσματικότητα. Οι επενδύσεις, που καθοδηγούνται από την αγορά, θεωρούνται η μόνη βιώσιμη μακροπρόθεσμη στρατηγική για την αποτελεσματική αντιμετώπιση της ένδειας στον πλανήτη. Το επιχείρημα είναι, ότι, χωρίς τις επενδύσεις, οι οποίες ελκύονται από την υπόσχεση του κέρδους, η εκβιομηχάνιση των φτωχών κρατών είναι αδύνατη και χωρίς την εκβιομηχάνιση αυτά τα έθνη θα παραμείνουν δεμένα στα πλοκάμια της ένδειας και των ατέλειωτων κύκλων της διαιώνισης του είδους και του υπερπληθυσμού (δείκτες γονιμότητας πολύ πάνω από το όριο της αναπλήρωσης του πληθυσμού) και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος θα συνεχιστεί. Η Agenda 21 είναι η πιο γνωστή από αυτές τις θεωρίες, όμως η πραγματική ροή των γεγονότων, είναι διαφορετική από το πρόγραμμα για τη βιώσιμη ανάπτυξη, ενώ αν αναλύσουμε την ιδέα θα δούμε, ότι θεωρητικά οδηγεί σε αντιφάσεις.

Οι οπαδοί της λειτουργικής θεωρίας στέκονται κάπου ανάμεσα στους οπαδούς της κριτικής θεωρίας και της αναπτυξιακής θεωρίας. Καθώς οι πρώτοι δεν ελπίζουν, πως ένα καλύτερο αύριο μπορεί να δημιουργηθεί με τους σημερινούς θεσμούς, (δυστοπική θέση) και οι δεύτεροι έχουν εναποθέσει τις ελπίδες τους στην παγκοσμιοποίηση του βιομηχανικού καπιταλισμού (ουτοπική θέση), οι οπαδοί της λειτουργικής θεωρίας υποστηρίζουν, ότι για να υπερνικηθούν οι εσωτερικοί περιορισμοί της αγοράς, απαιτούνται στρατηγικές που είναι αντίθετες με τις αρχές της οικονομίας της αγοράς. Για παράδειγμα διατείνονται, ότι η ελεύθερη αγορά αποφεύγει τις επενδύσεις σε εξαθλιωμένα κράτη, λόγω της πολιτικής αστάθειας. Εκεί θα μπορούσαν να επέμβουν οργανισμοί, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, για να προσφέρουν τα απαιτούμενα κεφάλαια για τη δημιουργία της βιομηχανικής υποδομής. Ή, για να πάρουμε ένα άλλο παράδειγμα, θα ήταν δυνατή η προώθηση της ανταλλαγής των χρεών με την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, δημιουργώντας ένα πρόγραμμα από το οποίο όλοι θα βγουν κερδισμένοι. Θα μπορούσαν δηλαδή, οι πολύ φτωχές χώρες, που έχουν τεράστια εξωτερικά χρέη και σημαντική βιοποικιλότητα, να ζητήσουν τη διαγραφή των χρεών, με αντάλλαγμα το οικονομικό όφελος, που θα προκύψει να χρησιμοποιηθεί για την προστασία του βιο-περιβάλλοντος.

Παρ' ότι αποφεύγει τους κινδύνους της δυστοπικής και ουτοπικής ανάλυσης, ακόμη και η λειτουργική θεωρία φαίνεται, πως έχει τελματωθεί. Παρά τις προσπάθειες της Διεθνούς Τράπεζας (ή ίσως εξαιτίας αυτών, όπως καταγγέλλουν ορισμένοι), το χάσμα ανάμεσα στα πλούσια και στα φτωχά έθνη του κόσμου διευρύνεται. Για περισσότερο από 15 χρόνια μεταφέρεται κεφάλαιο από τις αναπτυσσόμενες χώρες στις ανεπτυγμένες (η καθαρή ετήσια μεταφορά στη δεκαετία του '90 ήταν 40 με 50 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ για τα έτη ανάμεσα στο 1984 με 1990, η συνολική μεταφορά ήταν περίπου 200 δισεκατομμύρια δολάρια). Η

ανταλλαγή χρεών με φυσικό περιβάλλον δεν έχει μειώσει σημαντικά την υπερχρέωση του Τρίτου Κόσμου, ούτε έχει προστατεύσει μεγάλες βιολογικά ευαίσθητες περιοχές από την καταπάτηση και την περιβαλλοντική υποβάθμιση για οικονομικούς λόγους. Και, ακόμα χειρότερα, μερικά από αυτά τα προγράμματα είχαν αντίθετα αποτελέσματα στις ιθαγενείς αυτοσυντηρούμενες φυλές, που είχαν ζήσει αρμονικά με τη φύση που τους περιέβαλε για αιώνες, ίσως και χιλιετίες.

Τέλος, η ηθικοθεολογική θεωρία ισχυρίζεται, ότι οι θεσμοί της αγοράς πρέπει να καθοριστούν μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο αξιών και εννοιών, που προχωρούν πέρα από όλους τους υπολογισμούς της οργανικής αξίας. Καθώς αυτές οι θεωρίες συχνά αναγνωρίζουν τη νομιμότητα του κέρδους, οι υλιστικές αξίες χρησιμοποιούνται όταν είναι απαραίτητο, με ταυτόχρονη έκκληση σε υψηλότερες αξίες, όπως είναι το δίκαιο, το ωραίο και το ιερό. Η ακόμη η αγάπη για τη ζωή, η βιοφιλία. Με τον τρόπο αυτό μπορούμε να εισάγουμε μία οργανική αξία, όπως είναι το κέρδος, σε περίπτωση όπου, για παράδειγμα, κινδυνεύει ζωτικός χώρος, που είναι σημαντικός για την επιβίωση κάποιων απειλούμενων ειδών. Όμως η ηθικοθεολογική θεωρία συχνά βρίσκεται σε πολύ λεπτή θέση, όταν τα οικονομικά συμφέροντα των απόρων - θέματα κοινωνικής δικαιοσύνης - έρχονται σε αντίθεση με θέματα ζωτικού χώρου και επιβίωσης. Η όταν τα δικαιώματα της ιδιωτικής περιουσίας αντιβαίνουν στις προσπάθειες προστασίας και διατήρησης του βιο-περιβάλλοντος. Γενικότερα, αυτή η θεωρία συχνά είναι λίγο περισσότερο από μία πίστη στον κόσμο, όπως θα έπρεπε να είναι και δεν μπορεί να ξεπεράσει τη δυνητική πολιτική ισχύ και οικονομική δύναμη του κόσμου, όπως είναι σήμερα.

• Εθόνες της επιχειρηματικής κοινότητας

Μπορούν αυτές οι θεωρίες να συνδέσουν το κέρδος με τη βιοποικιλότητα, να φέρουν το βιομηχανικό καπιταλισμό σε μία κατάσταση σχετικής ισορροπίας με τη βιοποικιλότητα; Πιστεύω πως όχι, τουλάχιστον όχι μόνες τους. Από τότε που ο πεσσιμισμός, (η δυστοπική ανάλυση) είναι μία θεωρία που αυτοεπιβεβαιώνεται και ο οπτιμισμός (η ουτοπική ανάλυση) μία θεωρία που αυτοεξαπατάται (ευσεβείς πόθοι), ο ρεαλισμός αναγκάζεται να προσπαθήσει να βρει τη μέση οδό: πραγματιστική βελτιστοποίηση. Οι οπαδοί της λειτουργικής και της ηθικοθεολογικής θεωρίας μπορεί να βρουν την επιβεβαίωσή τους. Η πραγματιστική βελτιστοποίηση έχει δύο τουλάχιστον αρετές.

Πρώτον αναγνωρίζει, ότι η γνώση έχει κοινωνική αφετηρία και ρίζα της τον προβληματισμό, ώστε έχει τη δυνατότητα να συλλέξει από πολλά διαφορετικά θεωρητικά πλαίσια ή αναφορές. Είναι ξεκάθαρο, ότι αυτά τα πλαίσια ανάλυσης είναι σημαντικές πηγές έτοιμες για χρήση. Για παράδειγμα, από την κριτική θεωρία η πραγματιστική βελτιστοποίηση μπορεί να αναγνωρίσει τη διακήρυξη της

ανεπάρκειας των σημερινών παραδειγμάτων, χωρίς να πέσει στην παγίδα της δυστοπικής ανάλυσης. Από την αναπτυξιακή θεωρία μπορεί να αγνωρίσει την ανάγκη να ασχοληθεί άμεσα με θέματα, όπως η βιοποικιλότητα και η ένδεια και πως ούτε τα παγκόσμια κοινά αποθέματα, ούτε το τοπικό περιβάλλον είναι ασφαλή όταν η μεσαία τάξη του 20% περίπου του παγκόσμιου πληθυσμού, απολαμβάνει το 90% των αποθεμάτων της Γης. Από τη λειτουργική θεωρία η πραγματιστική βελτιστοποίηση μπορεί να πάρει την ιδέα, ότι η πρόοδος της βιωσιμότητας μπορεί να γίνει μέσω μιας πλειάδας διορθώσεων στην αγορά, π.χ. την επιβολή φόρου άνθρακα, που θα βοηθούσε τον παγκόσμιο πολιτισμό να ξεφύγει από τους υδρογανάνθρακες και να χρησιμοποιήσει την ηλιακή ενέργεια, στην ιδανική περίπτωση, ενώ παράλληλα θα προσφέρει το απαιτούμενο κεφάλαιο για την ανάπτυξη του Τρίτου Κόσμου. Η ηθικοθεολογική θεωρία μπορεί να αρχίσει να κινείται προς ένα εναλλακτικό ορισμό του Homo economicus, που περιορίζει την απαίτηση για άμεση ικανοποίηση και μεγιστοποίηση του κέρδους, προς χάριν του μακροπρόθεσμου κέρδους της κοινωνικής δικαιοσύνης, της οικονομικής επάρκειας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Δεύτερον και πιο σημαντικό, η πραγματιστική βελτιστοποίηση προϋποθέτει, στην πραγματικότητα απαιτεί, ηγετική δράση της επιχειρηματικής κοινότητας, δηλαδή των προσώπων που συλλογικά αποτελούν την ελίτ, που οδηγεί τη μηχανή του βιομηχανικού καπιταλισμού. Μία τέτοια αναγνώριση αυτού του τεράστιου ανθρώπινου αποθέματος, στην πραγματικότητα υπονοείται στην ανάλυση της κριτικής, της αναπτυξιακής, της λειτουργικής και της ηθικοθεολογικής θεωρίας. Πολλοί άλλοι παρατηρητές, όπως το Επιχειρηματικό Συμβούλιο για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (που μέλη του είναι 48 πρόεδροι διοικητικών συμβουλίων και επικεφαλείς εθνικών και πολυεθνικών εταιρειών από όλες τις περιοχές του κόσμου), έχουν αναγνωρίσει τη σημασία της ηγεσίας. Παρά τις αδυναμίες του Συμβουλίου, όπως είναι η μικρή μόνο αναγνώριση της σημασίας της βιοποικιλότητας και η αμείλικτη ανθρωποκεντρική του προοπτική, στην επίσημη αναφορά του Αλλαγής Πορείας δηλώνει σαφώς, και είναι προς τιμήν των μελών του, ότι η επιχειρηματική κοινότητα έχει την ευθύνη να αναλάβει την ηγεσία, για να δημιουργήσει έναν κόσμο, που θα ξεπεράσει την ένδεια και την περιβαλλοντική υποβάθμιση. «Γενικά, κατά τελευταία 20 χρόνια, οι επιχειρήσεις είχαν την τάση να είναι υπερπροφυλακτικές και συντηρητικές στην προσέγγιση της περιβαλλοντικής πρόκλησης. Η κοινωνία δεν μπορεί πλέον να το δεχτεί αυτό. Είναι καιρός να αναλάβουν την πρωτοβουλία οι επιχειρήσεις. Αν σταθούν στο ύψος των ευθυνών τους οι επιχειρήσεις θα μπορέσουν να διαμορφώσουν ένα λογικό και κατάλληλο δρόμο προς τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Επιτρέψτε μου να θέσω την πρόκληση στους επιχειρηματίες, τα άτομα που εργάζονται ως ελεγκτές και μηχανικοί, αντιπρόεδροι υπεύθυνοι για το μάρκετινγκ,

στελέχη εταιρειών και ούτω καθεξής, με ένα διαφορετικό τρόπο: έχετε ιδεατά την ισχύ των θεών (και θα πρέπει να είστε πολύ νευρικοί γι' αυτό). Η επιχειρηματική ελίτ έχει μία απεριόριστη δυνατότητα λήψεως αποφάσεων, που η ανθρωπότητα δεν είχε ποτέ στο παρελθόν, μία δυνατότητα να αποφασίζει για το τι είναι πρακτικά καλό, η οποία επηρεάζει ένα ανυπολόγιστο αριθμό μορφών ζωής σ' αυτόν τον πλανήτη, καθώς και τις ζωές σχεδόν 500 τρισεκατομμυρίων ανθρώπων. Μελετήστε την παρακάτω ανάλυση:

- Το ανθρώπινο είδος, με τα μεγέθη του, με την τεχνολογία του και με το επίπεδο οικονομικών απαιτήσεων που έχει την τοπική εθνική και παγκόσμια βιογεωφυσική διαδικασία έχει επιταχύνει την κρίση της εξαφάνισης των ειδών, τη μείωση της βιοποικιλότητας και αναμένεται, ότι η μαζική εξαφάνιση των ειδών θα σημάνει την εξαφάνιση από τον πλανήτη περισσότερων από το 50% των ειδών του γύρω στο έτος 2100.
- Παρ' ότι η εξαφάνιση κάθε είδους είναι αναντιστρεπτή, η εξελικτική διαδικασία μπορεί, μετά από κάποια χρονική περίοδο, η οποία υπολογίζεται σε 5 εκατομμύρια χρόνια, να αναγεννήσει την ποικιλία μέσω ειδών αντικαταστατών.
- Άρα, αν οι σημερινές αποφάσεις δε λαμβάνονται έχοντας υπ' όψιν την προοπτική της επόμενης δεκαετίας -ο χρόνος είναι η ουσία!- για να ελέγξουν την εξαφάνιση που έχουμε ήδη θέσει σε κίνηση, η βιόσφαιρα θα φτωχύνει για τις επόμενες 200.000 ανθρώπινες γενιές (υπολογίζουμε μια γενιά ως 25 χρόνια).
- Ποτέ δεν είχαν τόσο λίγοι την ισχύ να επηρεάσουν τόσους πολλούς για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα και ποτέ δεν είχαν τόσο λίγοι την ισχύ να κάνουν μία τόσο σοβαρή επιλογή.

Κατά τη γνώμη μου η κοινωνία, της οποίας η ελίτ, όσο κοινωνικά δικαιολογημένα και να είναι τα κίνητρά της και όσο και αν αυτο-εκπληρώνονται οι εγωιστικές συνειδήσεις της, έχει χάσει την αίσθηση της πραγματικότητας της ίδιας της ισχύος της και της ευθύνης άσκησής της, είναι μία κοινωνία, που οδηγείται σε ένα ταχύτατο τέλος. Μπορώ μόνο να τους πιέσω να δουν το ζήτημα από αυτήν την άποψη: Επανάσυνδεση του κέρδους με τη βιοποικιλότητα. Η πραγματιστική βελτιστοποίηση δεν περιλαμβάνει την επανάσταση ενάντια στην κυρίαρχη πολιτική οικονομία, αλλά μάλλον τη σταδιακή μεταβολή από τη σημερινή κατάσταση, με στόχο να ξεφύγουμε από την υπό-αισιοδοξία, η οποία είναι εγγενής στη λήψη αποφάσεων από μία επιχειρηματική ελίτ ανίκανη να συλλάβει τη νέα έννοια του κέρδους, με ευρύτερο, όχι μόνο οικονομικό, περιεχόμενο. Το κίνητρο του κέρδους, όπως καθορίζεται μέσα σε μήνες, έτη, ακόμη και δεκαετίες, εκτός εάν εμπλουτισθεί μέσα στην ευρύτερη βιογεωφυσική πραγματικότητα της ίδιας της ζωής, θα είναι μία βραχυπρόθεσμη ικανοποίηση, που θα οδηγήσει σε ένα ιδιαίτερα επικίνδυνο και αβέβαιο μέλλον.

ΥΓΕΙΑ, ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

Καθηγητής Nicholas Ashford

Τεχνολογία και Πολιτική

Massachusetts Institute of Technology

ΗΠΑ

Καθώς πλησιάζουμε το έτος 2000, βρισκόμαστε σε ένα σημαντικό σταυροδρόμι, όπου η οικονομία και οι περιβαλλοντικές ανησυχίες γίνονται πραγματικά παγκόσμιες. Η διάσκεψη του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στη Βραζιλία κατέληξε στο συμπέρασμα, ότι οι στόχοι της ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος δεν είναι απαραίτητα ξένοι μεταξύ τους, υπό την προϋπόθεση, ότι οι θεσμοί και τα άτομα δεσμεύονται για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η βιομηχανία, οι κυβερνήσεις, οι εμπορικές ενώσεις, οι περιβαλλοντικοί οργανισμοί και οι πολίτες πρέπει να υποστηρίξουν τη μετάβαση στη βιωσιμότητα, αλλά κανένας δεν μπορεί να αρνηθεί τον κεντρικό ρόλο, που πρέπει να παίζουν οι εμπορικές εταιρείες, που δημιουργούν τον οικονομικό πλούτο και έχουν την ικανότητα να μετριάζουν, να ελαχιστοποιούν και να εκμηδενίζουν τα αρνητικά αποτελέσματα της τεχνολογίας στην υγεία, την ασφάλεια και το περιβάλλον. Αυτό δε μειώνει την παράλληλη σημασία των κυβερνήσεων στην εξασφάλιση του κατάλληλου πολιτικού περιβάλλοντος και του ρυθμιστικού συστήματος, που θα καθοδηγεί τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η παρούσα εργασία θα εστιάσει στο ρόλο των εμπορικών επιχειρήσεων.

Θα πρέπει να θεωρήσουμε ευρύτερα την έννοια της βιωσιμότητας. Καθώς οι επιχειρήσεις συνδέονται με το σύνολο της κοινωνίας και το επηρεάζουν, η συζήτηση γύρω από τη βιώσιμη επιχείρηση πρέπει να περιλάβει θέματα, που σχετίζονται με τη βιώσιμη παραγωγή, κατανάλωση, απασχόληση, όλα όσα δημιουργούν αγοραστική δύναμη και πολιτισμό. Για να το θέσουμε διαφορετικά, οι ανησυχίες για την υγεία, την ασφάλεια και το περιβάλλον πρέπει να διευρυνθούν, για να συμπεριλάβουν και τη φυσική και την οικονομική εξασφάλιση. Επιπλέον, καθώς η συζήτηση τείνει να επικεντρώνεται στη βιομηχανική παραγωγή, την ενέργεια και τις υπηρεσίες, είναι σημαντικό να γνωρίσουμε, ότι η βιωσιμότητα αναφέρεται επίσης στη βιομηχανία εξόρυξης, την αγροτική παραγωγή, τις μεταφορές και τα πληροφορικά συστήματα. Τέλος η κοινωνικό-οικονομική επίδραση των «βιομηχανικών» δραστηριοτήτων, που εδώ έχει πολύ ευρεία έννοια και συμπεριλαμβάνει όλες τις δραστηριότητες, που στόχο έχουν την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών, θα πρέπει επίσης να επεκταθεί, ώστε να περιλάβει τα οικολογικά συστήματα, τη βιοποικιλότητα και την περιβαλλοντική δικαιοσύνη.

Κατά μία έννοια, οριοθετώντας τη λύση με την απλή επίκληση σε πιο πράσινες επιχειρήσεις δημιουργούμε την εντύπωση ότι πρόκειται για έναν εύκολο στόχο. Μία μεταβολή στη βιομηχανία, μπορεί να απαιτεί την αντικατάσταση των παλιών τεχνολογιών, εργοστασίων και θεσμών με νέους γιατί για να επιτύχουμε την αλλαγή, οι οργανισμοί αυτοί δεν θα πρέπει μόνο να έχουν τη θέληση και την ευκαιρία να αλλάξουν, αλλά πρέπει επίσης να έχουν και την ικανότητα να αλλάξουν. Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ), μπορεί να γίνουν ιδιαίτερα σημαντικές, ως πηγές της νέας βιώσιμης τεχνολογίας. Η βιωσιμότητα, με την ευρύτερη έννοιά της, ίσως απαιτήσει την αύξηση μάλλον, παρά τη μείωση της έντασης της εργασίας των βιομηχανικών και αγροτικών συστημάτων και ίσως απαιτήσει την ανατροπή της τάσης προς τις μεγάλες «μέγα-εταιρείες».

Ένας τρόπος να μετατρέψουμε τις κοινωνικές «απαιτήσεις» σε επιχειρηματική συνείδηση, ίσως είναι το “άνοιγμα” των επιχειρήσεων στους εργαζόμενους και την κοινωνία, αλλά οι θεμελιώδεις δυνάμεις του ανταγωνισμού και η βραχυπρόθεσμη ή άμεση ανάγκη για μείωση του κόστους είναι οι ισχυροί παράγοντες, που καθορίζουν προς ποια κατεύθυνση θα κινηθεί η επιχείρηση. Μένει να δούμε, αν η επιχείρηση μπορεί να μετατραπεί μόνη της, αρκετά και εγκαίρως, ώστε να αποφύγει τις μελλοντικές καταστροφές, τα κοινωνικά προβλήματα, που προκαλεί η μετακίνηση του εργατικού δυναμικού και την οικονομική δυσπραγία. Είναι ανάγκη η καθαρή παραγωγή, όπως σχεδιάζεται από μία εταιρεία, να σημαίνει παράλληλα μικρότερη παραγωγή και λιγότερες θέσεις εργασίας; Η εμφάνιση μίας κατώτερης τάξης στις ανεπτυγμένες χώρες, δημιουργεί πραγματικές ανησυχίες. Η έννοια του Βορρά και του Νότου, ως υπαρκτά και διακεκριμένα εθνικά σύνορα δεν ισχύει πλέον. Η διεθνοποίηση της οικονομίας χρωματίζει διαφορετικά την εικόνα. Η βιωσιμότητα και οι βιώσιμες επιχειρήσεις πρέπει να εξετασθούν με τελείως διαφορετικό τρόπο, από ότι πριν μία δεκαετία. Η επισήμανση των μελλοντικών πραγματικών αναγκών, αντί των σημερινών, και η ενθάρρυνση του μετασχηματισμού της βιομηχανίας προς την ικανοποίηση αυτών των μελλοντικών αναγκών, είναι μία πρόκληση, πολύ διαφορετική από την απλή εστίαση σε τρόπους να κάνουμε το υπάρχον σύστημα πιο αποτελεσματικό ή πιο πράσινο. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τα ακόλουθα σημεία:

- ενσωμάτωση της φροντίδας για την υγεία, την ασφάλεια και το περιβάλλον στα λογιστικά των επιχειρήσεων.
- δίκτυα, διάλογο με τους ενδιαφερόμενους και πράσινη εκπαίδευση
- καθαρότερη παραγωγή, σχεδίαση για το περιβάλλον και ολοκληρωμένος σχεδιασμός των εγκαταστάσεων
- η δυνατότητα της βιομηχανίας να αναλάβει μακροπρόθεσμες μελέτες και
- ενθάρρυνση της μετάβασης στη βιωσιμότητα.

1. Ενσωμάτωση των ανησυχιών για την υγεία, την ασφάλεια και το περιβάλλον στα λογιστικά των επιχειρήσεων

Το κεντρικό ζήτημα για τη βιωσιμότητα είναι ο καθορισμός, η μέτρηση και η καταγραφή των σχετικών με το περιβάλλον δεδομένων, που αφορούν στη λειτουργία της εταιρείας. Ξεκινώντας την προσπάθεια σχεδίασης και λειτουργίας μίας βιώσιμης επιχείρησης, πρέπει να δώσουμε απαντήσεις σε μερικές ερωτήσεις, όπως: τι κάνουμε μια εταιρεία αντίθετη με τις αρχές της βιωσιμότητας, με ποιο ρυθμό και προς ποια κατεύθυνση κινείται αυτή και ποιες αλλαγές πρέπει να γίνουν; Πρέπει να μελετηθούν, τόσο οι περιβαλλοντικές συνέπειες των δραστηριοτήτων μίας εταιρείας, που περιλαμβάνουν την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων, τη δημόσια υγεία και τις περιβαλλοντικές επιδράσεις, όσο και η περιβαλλοντική της δραστηριότητα, π.χ. η έκταση και η αποτελεσματικότητα των ενεργειών που γίνονται για να μειωθούν οι περιβαλλοντικές συνέπειες.

Ένα σημείο εκκίνησης για τις περιβαλλοντικά συνειδητοποιημένες επιχειρήσεις είναι η χρήση εργαλείων ανάλυσης των αποφάσεων που μπορεί να επηρεάσουν την επιλογή του εναλλακτικού σχεδιασμού προϊόντων και την κατανομή των κεφαλαίων. Η Ανάλυση των Κύκλων Ζωής η οποία αξιολογεί τις επιδράσεις της τεχνολογικής δραστηριότητας «από τη γέννηση ως το θάνατο» ενός προϊόντος είναι ένα τυπικό εργαλείο διαρκούς αξιολόγησης της παραγωγικής διαδικασίας. Όμως, οι επικριτές του ισχυρίζονται, ότι αυτό το εργαλείο συχνά είναι πολύ ευαίσθητο σε αποκλίνουσες ερμηνείες και εκμετάλλευση για πολιτικούς σκοπούς. Η έλλειψη ορίων «περιβαλλοντομετρίας» η ασυνέχεια ανάμεσα στα κοινωνικά και τα επιχειρηματικά μέτρα και σταθμά και τα αντικρουόμενα κοινωνικά συμφέροντα έχουν οδηγήσει, από τη μία στην εξάπλωση της χρήσης της ανάλυσης κύκλων ζωής στις δημόσιες συζητήσεις και από την άλλη σε υποθέσεις, που έχουν πολύ αμφισβητούμενη ακρίβεια και αξία. Η ανάλυση κύκλων ζωής είναι όμηρος των διαφορετικών απόψεων των δημιουργών της. Ισχυρίζονται, ότι σήμερα είναι πιο χρήσιμη μέσα στα επιχειρηματικά πλαίσια (π.χ. μέσα σε ένα δίκτυο οργανισμών) και ενσωματώνεται καλύτερα σε ένα ευρύτερο σύστημα περιβαλλοντικής διαχείρισης.

Πολλοί έχουν επικρίνει το παραδοσιακό λογιστικό σύστημα και τις τεχνικές κατανομής των κεφαλαίων για χρονική και συστηματική υποεκτίμηση των μελλοντικών απέναντι στις παρούσες συνέπειες και των μη νομισματικών απέναντι στα νομισματικά και ανθρώπινα αποτελέσματα. Υπάρχει συναίνεση, πάνω στο ότι τέτοια εργαλεία και συστήματα πρέπει τουλάχιστον να ενσωματώσουν προσεγγίσεις Λογιστικών Συνολικού Κόστους (ή Λογιστικών Πλήρους Κόστους), πράγμα που κατά βάση σημαίνει, ότι πρέπει να περιλάβουν όχι μόνο συμβατικούς οικονομικούς υπολογισμούς, αλλά επίσης και τα σχετικά στοιχεία που θα προκύψουν από την

Εκτός από αυτά τα εργαλεία, που προσφέρονται για να επηρεάσουν τις σχετικές αποφάσεις, ο «πράσινος έλεγχος» μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την εκτίμηση του επιχειρηματικού οργανισμού ως σύνολο, από τους επενδυτές και τους ελεγκτές. Η βασική ιδέα του πράσινου ελέγχου είναι, να διεξάγει ένα πλήρη έλεγχο των επιλεγμένων περιβαλλοντομετρικών στοιχείων σε τακτά διαστήματα και να συγκρίνει τα δεδομένα με το παρελθόν, το προϋπολογισμένο, το αναμενόμενο για το μέλλον και, αν είναι δυνατό, με τα βιομηχανικά ή εσωτερικά όρια. Ο πράσινος έλεγχος μπορεί να διεξαχθεί από εσωτερικούς ή εξωτερικούς πιστοποιημένους ελεγκτές. Μπορεί να είναι υποχρεωτικός, ή εθελοντικός. Τα αποτελέσματα μπορούν να είναι απόρρητα ή να δημοσιοποιούνται. Μπορούν να είναι συγκρίσιμα ανάμεσα σε εταιρείες και βιομηχανίες ή να αφορούν την κάθε εταιρεία χωριστά και η σύγκριση να είναι μόνο εσωτερική. Υπάρχουν διάφορες μεθοδολογίες.

Η ανάπτυξη τυποποιημένων μετρήσεων και πρακτικών αναφοράς τόσο των περιβαλλοντικών συνεπειών όσο και της λειτουργίας μπορεί να συνεισφέρει στην αναγνώριση των στρατηγικών δυνατοτήτων περιβαλλοντικής διαχείρισης και να κάνει πραγματικότητα την ύπαρξη επιχειρήσεων, που είναι ταυτόχρονα ανταγωνιστικές και φιλικές προς το περιβάλλον.

2. Δίκτυα, διάλογος με τους ενδιαφερόμενους για πράσινη εκπαίδευση

Η ικανότητα των οργανισμών να μαθαίνουν από τα δίκτυα επηρεάζει τη διαχείριση και την ανάπτυξη της «φιλικής προς το περιβάλλον τεχνολογίας». Τα δίκτυα μπορούν να υπάρξουν μέσα στον οργανισμό (προγραμματισμός, παραγωγή και καινοτομίες), ανάμεσα σε οργανισμούς που λειτουργούν στην ίδια παραγωγική αλυσίδα (προμηθευτές, μεταφορείς, καταναλωτές/πελάτες) και ανάμεσα σε διαφορετικούς οργανισμούς (οργανισμούς δημοσίου συμφέροντος, κοινωνικές ομάδες, ανταγωνιστές). Αυτά τα δίκτυα λειτουργούν μέσα στους οργανισμούς, ανάμεσά τους και πάνω από αυτούς. Τα δίκτυα μπορούν να εξυπηρετήσουν έναν αριθμό στόχων:

1. προσφέρουν εσωτερικές πηγές τεχνικών ιδεών και πληροφοριών
2. προσφέρουν τεχνικές ιδέες και πληροφορίες από εξωτερικές προς την εταιρεία πηγές
3. δημιουργούν λειτουργικές απαιτήσεις/περιορισμούς ή προσφέρουν πληροφορίες για τις απαιτήσεις και τις ευκαιρίες της αγοράς.
4. προσφέρουν ένα μέσο για να αναβαθμιστεί η συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων παραγόντων που είναι εκτός εταιρείας.

Ο πρώτος στόχος εξυπηρετείται με εσωτερικά δίκτυα, ο δεύτερος και ο τρίτος τόσο με αυτά που λειτουργούν ανάμεσα, όσο και με αυτά που λειτουργούν σε επίπεδο ανώτερο των οργανισμών, ενώ ο τέταρτος εξυπηρετείται κυρίως από τους πελάτες, τους εργαζόμενους και τις κοινωνικές ομάδες. Οι τελευταίοι αποκαλούνται «μη επιχειρηματικοί ενδιαφερόμενοι» αν και με μία έννοια οι εργαζόμενοι θα μπορούσαν επίσης να θεωρηθούν, ότι ανήκουν σ' αυτήν την κατηγορία, καθώς δεν συμμετέχουν στη λήψη επιχειρηματικών αποφάσεων ή αποφάσεων για τις τεχνικές επιλογές της εταιρείας.

Ένα επιπλέον είδος δικτύου είναι τα δίκτυα κοινωνίας-εργαζομένων, π.χ. οι περιβαλλοντικοί -εργατικοί σύνδεσμοι, που πέζουν ζητώντας καλύτερα και πιο συντονισμένα περιβαλλοντικά και λειτουργικά προγράμματα για την υγεία και την ασφάλεια, πολιτική και νόμους και οι σύνδεσμοι που υποστηρίζουν το δικαίωμα στην πληροφόρηση, που ζητούν πληροφόρηση για τα τοξικά στους χώρους εργασίας και στο περιβάλλον. Αυτά τα δίκτυα μπορούν να βελτιώσουν την υγιεινή και την ασφάλεια στους χώρους εργασίας, αλλά και τα συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης, μέσω της κοινωνικής πίεσης και των πληροφοριών που προσφέρουν οι εργαζόμενοι ως σιωπηλοί συνέταιροι.

Ένας σημαντικός παράγοντας, άξιος αναφοράς όχι μόνο για τη σχέση του με τα δίκτυα καθ' αυτά, αλλά για τη σημασία του μέσα στο εσωτερικό δίκτυο, είναι ο ρόλος της προάσπισης των νέων ιδεών μέσα στην εταιρεία. Ορισμένοι αναλυτές τονίζουν το σημαντικό ρόλο ορισμένων συγκεκριμένων παραγόντων της εταιρείας. Εμφανίζονται συχνά ως ιδιοκτήτες ή διευθυντές με μία εξασφαλισμένη και εξέχουσα θέση στην εταιρεία. Έχουν ονομαστεί «πρωταθλητές» στη σχετική βιβλιογραφία ενώ στην Έρευνα και Ανάπτυξη «φύλακες των θυρών». Οι επιχειρηματικοί ηγέτες, που η κατανόησή τους, για τη σχέση μεταξύ ανθρωπότητας και φύσης έχει αλλάξει και που καταλήγουν σε νέες απόψεις για την περιβαλλοντική στρατηγική των επιχειρήσεων, έχουν εξέχουσα θέση στην τρέχουσα βιβλιογραφία της περιβαλλοντικής διαχείρισης. Οι πρωταθλητές της διαχείρισης βρίσκουν καινούργιους τρόπους να αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις, να υιοθετούν νέες προσωπικές αξίες και να γίνονται οι χορηγοί της εθελοντικής αλλαγής μέσα στους οργανισμούς ξεπερνώντας πολλούς περιορισμούς και ανασταλτικούς παράγοντες. Πρέπει κατά καιρούς να υπενθυμίζουμε στους εαυτούς μας, ότι παρά τις υποχρεωτικές και στενά συσχετιζόμενες αποφάσεις των ενδιαφερομένων, δικτύων, οργανισμών και των κοινωνικών ομάδων, που ασχολούνται με περιβαλλοντικά θέματα, τα άτομα παίζουν κεντρικό ρόλο και είναι τελικά οι πραγματικοί «δράστες» στην κοινωνία.

Η διαδικασία μετατροπής μιας εταιρείας σε πράσινη, αποτελεί πρότυπο των ενδεδειγμένων αλλαγών. Στοιχεία για αυτές τις αλλαγές θα πρέπει να αναζητηθούν

στην νοοτροπία της εταιρείας, ιδιαίτερα στο επίπεδο των υποκειμενικών συμπερασμάτων. Η αλλαγή γίνεται πιο φανερή κυρίως σε περιπτώσεις, που οι περιβαλλοντικές ανησυχίες γίνονται «εσωτερικός στρατηγικός παράγοντας» στη διαχειριστική διαδικασία. Άλλα στοιχεία, όπως η πολιτική, η μετατροπή των προϊόντων και των διαδικασιών και η δημόσια ανακοίνωση των περιβαλλοντικών πληροφοριών δείχνουν μία βαθύτερη αλλαγή σε βασικά θέματα.

Οι εταιρείες μπορούν να αποκτήσουν σημαντικές νέες γνώσεις και ικανότητες συνεργαζόμενες με τους ενδιαφερόμενους. Είναι σημαντικό να μαθαίνουν από τους ενδιαφερόμενους, ώστε να αναπτύξουν την ικανότητα να ανακαλύπτουν στρατηγικές, που εστιάζουν σε λύσεις περιβαλλοντικά προσανατολισμένες, γιατί έτσι μεταβάλλουν τη δομή των αξιών στην εταιρεία, καθώς πρέπει να αναπτύξουν διαφορετικές ικανότητες και συμπεριφορά. Η εταιρεία θα χρειαστεί να αλλάξει από την εμπορική πρακτική μηχανιστική προσέγγιση, σε ένα πιο εκλογικευμένο, ανοιχτό μαθησιακό προσανατολισμό. Μία εμβριθής αναθεώρηση της τρέχουσας κατανόησης και πρακτικής διαλόγου, ανάμεσα στους ενδιαφερόμενους είναι απαραίτητη. Ο διάλογος θα πρέπει να θεωρηθεί ως μία ανοιχτή διαδικασία μάθησης, παρά ως μία διαδικασία διαπραγματεύσεων με σκοπό την ανάπτυξη και το κέρδος. Η αμοιβαία εμπιστοσύνη είναι απαραίτητη όταν εμπλέκονται μη επιχειρηματικοί ενδιαφερόμενοι σε μία προσπάθεια για συνεργασία. Η κοινή προοπτική και η προσπάθεια χειραγώγησης αυτού του είδους των ενδιαφερομένων είναι δραστηριότητες ασύμβατες μεταξύ τους.

Η μάθηση εμπεριέχει όχι μόνο τα γεγονότα και τα τεχνικά αποκτήματα, αλλά και τη «γνώση για τη γνώση». Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο μπορούν να βρεθούν νέες τεχνικές και οργανωτικές λύσεις, για να εξασφαλίσουν τη συμβατή με το περιβάλλον λειτουργία της εταιρείας στο μέλλον. Οι στρατηγικές που προσανατολίζονται στην εξεύρεση λύσεων μπορούν να προσφέρουν τριών ειδών ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα:

- παίζουν το παιχνίδι καλύτερα με το να γίνουν «πράσινοι» και έτσι να αυξήσουν το μέγεθός τους
- αλλάζουν τους κανόνες του παιχνιδιού σε σχέση με τα πλεονεκτήματα της επιχείρησης, οδηγώντας έτσι στην ανάπτυξη και στη στρατηγική επιρροή
- δημιουργούν ένα τελείως νέο παιχνίδι (επαν-εφεύρεση των εταιρειών), οδηγώντας σε μία ανανέωση του επιχειρηματικού πυρήνα.

Τρία διαφορετικά πρότυπα συμπεριφοράς χαρακτηρίζουν την ανταπόκριση των εταιρειών στις περιβαλλοντικές προκλήσεις: ενδοτισμός, πρόληψη της ρύπανσης και επιχειρηματική ανάπτυξη βασισμένη στις απαιτήσεις της αγοράς. Οι εταιρείες με την τελευταία αντιμετώπιση τείνουν να γίνονται πιο καινοτόμες, αναζητούν

λύσεις και βασίζονται στις ανάγκες των ενδιαφερομένων. Επίσης μαθαίνουν, πώς να προβλέπουν και να οδηγούν την αγορά.

Αντίθετα με τους καταναλωτές, τα μέλη κοινωνικών ομάδων (τμήμα του δικτύου που βρίσκεται πάνω από τους οργανισμούς) είναι οι μη επιχειρηματικοί ενδιαφερόμενοι. Όμως, οι ομάδες δημοσίου συμφέροντος που βασίζονται στην κοινωνία, είναι δυνητικά σημαντικοί συνεργάτες στη μετάβαση της εταιρείας προς τη συμβατή με το περιβάλλον λειτουργία, αν και η εμπειρία μέχρι σήμερα δεν είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντική. Αυτή η εμπειρία περιλαμβάνει:

- ενημέρωση από την εταιρεία σχετικά με τον κίνδυνο που αντιπροσωπεύουν οι εγκαταστάσεις της στην περιβάλλουσα κοινότητα
- συμβουλευτικά πάνελ πολιτών που δημιουργεί η βιομηχανία ή η κυβέρνηση
- επιτροπές που συγκροτεί η κυβέρνηση και ασχολούνται με τον προληπτικό σχεδιασμό για περιπτώσεις καταστροφών
- διαπραγματεύσεις για «συμφωνίες καλής γειτονίας» ανάμεσα στις εργοστασιακές εγκαταστάσεις και την κοινότητα.

Αντίθετα με τις επιχειρήσεις που τείνουν να μιλούν όλες με μία φωνή, υπάρχουν σημαντικές διαφορές και μερικές φορές, συγκρούσεις ανάμεσα στους διάφορους θεσμούς μέσα στην κοινωνία. Όχι μόνο γιατί υπάρχουν διαφορετικά συμφέροντα μέσα στην κοινωνία, αλλά γιατί και οι εργαζόμενοι που ζουν και εργάζονται μέσα σε μία βιομηχανική εγκατάσταση μπορεί να έχουν τις δικές τους ανησυχίες.

Οι καταναλωτές είναι σημαντικοί ενδιαφερόμενοι για τις εταιρείες και περιλαμβάνονται σε ένα τμήμα των δικτύων που αναπτύσσεται ανάμεσα στους οργανισμούς, που προαναφέρθηκαν. Οι πράσινοι καταναλωτές μπορεί να απασχολούνται με έναν αριθμό ιδιοτήτων των προϊόντων που παράγει μία συγκεκριμένη εταιρεία, όπως π.χ.:

- αν το προϊόν κατασκευάζεται με τρόπο συμβατό με το περιβάλλον
- αν με τη χρήση του εξοικονομείται ενέργεια
- αν μετά την απόρριψη του είναι αποδεκτό από το περιβάλλον
- αν η κατασκευή του ή η απόρριψή του είναι ασφαλής για τους εργαζόμενους.

Η άμεση εκτίμηση και η εξακρίβωση του κατά πόσο μία εταιρεία είναι φιλική προς το περιβάλλον και παράγει πράσινα προϊόντα, όπως και αν καθορίζονται αυτά, είναι δύσκολη για τους καταναλωτές. Είτε η κυβέρνηση, είτε οι καταναλωτές έχουν κάποιο ρόλο να παίξουν εδώ με τη συλλογή και ανάλυση των κατάλληλων πληροφοριών.

Τα δίκτυα, ο διάλογος με τους ενδιαφερόμενους και η γνώση μπορεί να διευκολυνθούν όλα με την εφαρμογή των κατάλληλων εκπαιδευτικών καινοτομιών.

Απαιτούνται εκπαιδευτικές προσπάθειες που στοχεύουν σε όλους τους ενδιαφερόμενους και που, προς το παρόν, δεν έχουν λάβει επαρκή υποστήριξη.

3. Καθαρότερη παραγωγή, σχεδίαση για το περιβάλλον και ολοκληρωμένος σχεδιασμός των εγκαταστάσεων

Η ανταπόκριση της βιομηχανικής οικονομίας τα τελευταία τριάντα χρόνια στη ρύπανση και στην περιβαλλοντική υποβάθμιση εξελίχθηκε ως εξής:

- *έλλειψη ανησυχίας*, που συνεπάγεται ανεξέλεγκτες εκπομπές/εκροές και απουσία διαχειρίσεις αποβλήτων
- *έλεγχος ρύπανσης*, διαχείριση αποβλήτων και «θεραπευτική» αντιμετώπιση των αποβλήτων μέσω προσεγγίσεων «στην έξοδο» της εγκατάστασης.
- *πρόληψη της ρύπανσης και των αποβλήτων στην πηγή* με τη χρήση της υπάρχουσας τεχνολογίας.
- *καινοτομίες στην πρόληψη της ρύπανσης και νέες προσεγγίσεις*, όπως είναι ο σχεδιασμός «από τη γέννηση ως το θάνατο» και η συνολική διαχείριση της αλυσίδας παραγωγής.

Τόσο οι ανεπτυγμένες, όσο και οι αναπτυσσόμενες χώρες έχουν εισάγει τεχνολογίες, χωρίς να κατανοούν πλήρως το οικονομικό κόστος του ελέγχου της ρύπανσης. Καθώς το κόστος του ελέγχου της ρύπανσης και της διαχείρισης αποβλήτων έχει γίνει γνωστό, πολλοί υποστηρίζουν, ότι πρέπει να προσπαθήσουμε να καταλήξουμε σε μία συμφωνία για ισορροπία ανάμεσα στις προσπάθειες για ανάπτυξη και τις προσπάθειες για προστασία του περιβάλλοντος. Όμως δεν είναι απαραίτητο να γίνει κάτι τέτοιο. Η καθαρότερη παραγωγή μπορεί να ελαχιστοποιήσει ή και να εκμηδενίσει την ανάγκη για τέτοιου είδους συμβιβασμούς ανάμεσα στην οικονομική ανάπτυξη και στο περιβάλλον ή ανάμεσα στην ασφάλεια των εργαζομένων και στην παραγωγικότητα ή ανάμεσα στην ασφάλεια των καταναλωτών και στον ανταγωνισμό στις διεθνείς αγορές. Η ταυτόχρονη βελτιστοποίηση των περιβαλλοντικών, οικονομικών και ενεργειακών στόχων, έχει σαν αποτέλεσμα να κερδίζουν όλοι από τη διαχείριση της εθνικής οικονομίας.

Η μελλοντική βιομηχανική ανάπτυξη έχει την ευκαιρία να κάνει προληπτικές και οικονομικά συμφέρουσες προσεγγίσεις στην εξελικτική διαδικασία, με την υιοθέτηση και την ανάπτυξη της καθαρότερης παραγωγής. Καθαρότερη παραγωγή σημαίνει τη συνεχή εφαρμογή μίας ολοκληρωμένης προληπτικής περιβαλλοντικής στρατηγικής, που θα εξετάζει τόσο τις διαδικασίες, όσο και τα προϊόντα, με στόχο τη μείωση των κινδύνων για τον άνθρωπο και το περιβάλλον, ενώ παράλληλα θα αυξάνεται η παραγωγικότητα και η ανταγωνιστικότητα. Όσον αφορά τη διαδικασία

παραγωγής, η καθαρότερη παραγωγή περιλαμβάνει την εξοικονόμηση πρώτων υλών και τη μείωση της ποσότητας και της τοξικότητας όλων των εκπομπών, εκροών και απορρίψεων, πριν αυτά την εγκαταλείψουν. Όσον αφορά τα προϊόντα, η καθαρότερη παραγωγή εστιάζει στη μείωση των επιδράσεων σε ολόκληρο τον κύκλο ζωής του προϊόντος, από τη στιγμή της απόκτησης, με οποιονδήποτε τρόπο, των πρώτων υλών, κατά τη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας, της χρήσης, έως την τελική του απόρριψη. Έτσι η καθαρότερη παραγωγή επιτυγχάνεται με την εφαρμογή τεχνολογίας για τη βελτίωση της υπάρχουσας παραγωγικής διαδικασίας, την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών, τη δημιουργία νέων προϊόντων καθώς και με την αλλαγή πολιτικής, διαδικασιών και θεσμών, ώστε να εξασφαλιστεί ότι τα άτομα θα αναπτύξουν πρωτοβουλίες και θα λάβουν επιβράβευση για την ανάληψη προληπτικών εργασιών. Αυτού του είδους η προσέγγιση μπορεί να εφαρμοστεί στην εξόρυξη πρώτων υλών, τη βιομηχανική παραγωγή, την αγροτική παραγωγή, τις μεταφορές, την ενέργεια, τα συστήματα πληροφορικής και την οργάνωση της εργασίας.

Ο ολοκληρωμένος σχεδιασμός είναι ιδιαίτερα σημαντικός και μπορεί να αποδώσει κάτι περισσότερο από τα άμεση οφέλη, που σχετίζονται με το περιβάλλον, το κόστος και τη συμμόρφωση με τους κανονισμούς. Μπορεί επίσης να κεντρίσει τη δημιουργικότητα, να αυξήσει τις εσωτερικές επικοινωνίες και να «ανοίξει τα συστήματα» στην πιθανότητα νέων λύσεων. Ένα σημαντικό συστατικό αυτού του είδους σχεδιασμού είναι η εισαγωγή ανάλυσης τεχνολογικών επιλογών, που σημαίνει την αναγνώριση των αλλαγών στην τεχνολογία παραγωγής, π.χ. στις πρώτες ύλες, στα τελικά προϊόντα και στις διαδικασίες, που μπορεί να εφαρμοστούν ή να αναπτυχθούν για να αντιμετωπιστούν οι περιβαλλοντικές προκλήσεις. Αυτή η ανάλυση πηγαίνει πιο πέρα από τον πράσινο έλεγχο, ή τη θεώρηση της υπάρχουσας παραγωγικής διαδικασίας. Η διερεύνηση από την εταιρεία της εφαρμογής ή ανάπτυξης μίας ανώτερης τεχνολογίας μπορεί να ξεκινήσει μία πολιτιστική αλλαγή.

4. Βιομηχανία και μακροπρόθεσμες μελέτες

Ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά των περιβαλλοντικών προβλημάτων, από την πλευρά της στρατηγικής μίας εταιρείας, είναι ότι οι περιορισμοί, όπως είναι τα όρια εκροών και εκπομπών, το κόστος διάθεσης, απορριμμάτων και το ενεργειακό κόστος, γίνονται όλο και πιο δεσμευτικοί, χωρίς να διαφαίνεται κάποια προοπτική χαλάρωσής τους. Στα περισσότερα κοινωνικά θέματα, που αποτέλεσαν πρόκληση τις επιχειρήσεις, όπως είναι οι νόμοι για την παιδική εργασία, την υγεία των εργαζομένων και οι κανονισμοί για την ασφάλεια, οι αλλαγές έγιναν ραγδαίες, ξεκίνησαν από κινήματα και ύστερα έγιναν αποδεκτές και ενσωματώθηκαν σε καινούρια πρότυπα και τελικά απετέλεσαν ένα μικρό βήμα προς τα εμπρός. Τέτοια

θέματα γίνονται αντικείμενα διαπραγματεύσεων και όταν η πλευρά που έχει τις απαιτήσεις ικανοποιείται κατά κάποιον τρόπο, η διαπραγμάτευση σταματά τουλάχιστον προς το παρόν. Επιπλέον, οι εταιρείες συμμετέχουν σ' αυτές τις διαπραγματεύσεις και έχουν πρόσβαση σε πληροφόρηση για τις απαιτήσεις της άλλης πλευράς, τις προσδοκίες και τους σκοπούς της.

Η κοινωνική αλλαγή σε θέματα που σχετίζονται με το περιβάλλον δεν μπορεί να γίνει με τον ίδιο τρόπο αντικείμενο διαπραγματεύσεων. Παρ' ότι η διεύθυνση μίας εταιρείας μπορεί να έλθει σε διαπραγματεύσεις με εκπροσώπους συνδικάτων, οι εργαζόμενοι τελικά θα επιλέξουν ποιες ανάγκες θα ικανοποιηθούν και, αν υποθέσουμε ότι οι ανάγκες αυτές είναι αρκετά πάνω από το επίπεδο της απλής επιβίωσης και συντήρησης, αυτή είναι μία κοινωνική διαπραγμάτευση. Αντίθετα, παρ' ότι πολλά θέματα που αφορούν το περιβάλλον και τις επιχειρήσεις, είναι τελικά κοινωνικά, η ολότητα, την οποία οι περιβαλλοντολόγοι εκπροσωπούν είναι η Φύση, και οι απαιτήσεις της (υγεία του οικοσυστήματος, βιοποικιλότητα, ανεκτά επίπεδα τοξικών ουσιών, αναγεννητική ικανότητα της φύσης κ.λπ.) δεν είναι κοινωνικές με την αυστηρή έννοια της λέξης. Δεν μπορεί να υπάρξει ανθρωποκεντρική διαπραγμάτευση με τους φανατικούς της βιολογίας και της οικολογίας. Και καθώς δεν γνωρίζουμε σήμερα ποια επίπεδα βιομηχανικής δραστηριότητας είναι ανεκτά, ούτε σε ποιο σημείο πριν ή ίσως και πέρα από τη δυνατότητα ανοχής της φύσης είμαστε τώρα, η μόνη βάση την οποία έχουμε για να προβλέψουμε το μέλλον είναι, το γεγονός ότι ο κατήφορος θα συνεχιστεί τουλάχιστον με τη σημερινή του κλίση, για κάποιο χρονικό διάστημα και ότι δεν θα μπορέσουμε να αναγνωρίσουμε χωρίς αμφιβολία, τότε θα έχουμε κάνει αρκετά.

Αυτός ο συνδυασμός κοινωνίας και περιβάλλοντος παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες για τις επιχειρηματικές προβλέψεις, που τον διαχωρίζουν από άλλες λιγότερο προβληματικές οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους, όπως είναι η αύξηση των πωλήσεων και η αλλαγή της τεχνολογίας παραγωγής. Όμως, εκτός από την εξ ορισμού δυσκολία του, προστίθεται το γεγονός, ότι οι απαιτήσεις από τις εταιρείες σε θέματα περιβάλλοντος αυξάνονται σημαντικά. Η ανάγκη να περιληφθούν στο σχεδιασμό για το μέλλον οι επενδύσεις σε νέα προϊόντα, διαδικασίες, διανομή και τεχνικές εγκαταστάσεις φιλικές προς το περιβάλλον, γίνεται ένα επείγον ζήτημα ανταγωνισμού σε πολλές βιομηχανίες.

Στην Ολλανδία, οι Karel Mulder και Philip Vergragt σημειώνουν, πως λίγες εταιρείες έχουν ήδη ενοποιήσει τις περιβαλλοντικές πρακτικές στις δραστηριότητές τους, που σχετίζονται με καινοτομίες και έχουν ορίσει μία πιο προχωρημένη προληπτική μορφή της διαχείρισης στρατηγικής περιβαλλοντικής τεχνολογίας, την Εκτίμηση Επιχειρηματικής Τεχνολογίας. Το εταιρικό ανάλογο της πιο συστηματικής τεχνολογικής εκτίμησης, όπως εφαρμόστηκε από κυβερνητικούς παράγοντες η

Εκτίμηση Επιχειρηματικής Τεχνολογίας είναι μία μη δομημένη, ανεπίσημη διαδικασία αναγνώρισης του επιχειρηματικού περιβάλλοντος της εταιρείας, που προβλέπει τις μελλοντικές τάσεις και τις συγκρίνει με τις δυνατότητες και τις προοπτικές της εταιρείας. Οι Ολλανδοί ερευνητές υπέδειξαν διάφορα κυβερνητικά τεχνολογικά προγράμματα και ισχυρίστηκαν, ότι αν και η σύντομη Εκτίμηση Επιχειρηματικής Τεχνολογίας είναι σχετικά άγνωστη στον επιχειρηματικό κόσμο, πολλές παρόμοιες δραστηριότητες μπορούν να αναγνωριστούν στην πράξη. Βλέποντας εκ των υστέρων μία τεχνική, που πρόσφατα εφαρμόστηκε για να εκτιμήσει τις επιπτώσεις του Ολλανδικού εικοσαετούς Σχεδίου Εθνικής Περιβαλλοντικής Πολιτικής, για τη χρήση των πλαστικών στις κατασκευές και τη συσκευασία, παρουσιάζεται μία νέα προσέγγιση στο μελλοντικό σχεδιασμό. Αρχίζοντας με μία περιγραφή των απαιτήσεων του περιβάλλοντος και της ασφάλειας από τα προϊόντα, που πρέπει να ικανοποιηθούν στο μέλλον, οι αναλυτές αναγνωρίζουν εναλλακτικές τεχνολογικές οδούς, τις οποίες μπορούμε να ακολουθήσουμε τώρα και αν το κάνουμε θα ικανοποιήσουμε τις απαιτήσεις αυτές. Αυτό πρέπει να είναι διαφορετικό από την πρόβλεψη των πιθανών μελλοντικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων της προγραμματισμένης τεχνολογίας και την πραγματοποίηση ενδιάμεσων διορθώσεων για την ελαχιστοποίηση των συνεπειών της.

5. Μετάβαση στη βιωσιμότητα

Για να εφαρμόσουμε πολιτική, που θα ενθαρρύνει τη μετάβαση στη βιωσιμότητα και θα εστιάσει στην τεχνολογία, πρέπει να βρούμε τις απαντήσεις σε πέντε σημαντικά ερωτήματα, έχοντας πάντα υπ' όψιν, ότι η τεχνολογία είναι κάτι περισσότερο από μηχανικό εξοπλισμό και η βιωσιμότητα είναι κάτι περισσότερο από πρόληψη της ρύπανσης.

- Σε ποια σημεία η τεχνολογία, στους τομείς της εξόρυξης, βιομηχανικής παραγωγής, υπηρεσιών, μεταφορών, αγροτικής παραγωγής, ενέργειας, διαχειρίσεις αποβλήτων κ.λπ. παρουσιάζει συγκεκριμένα προβλήματα, σε ό,τι αφορά τη βιωσιμότητα (δηλ. ποιοι είναι οι στόχοι);
- Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της τεχνολογίας που επιθυμούμε να έχουμε στο μέλλον και η οποία θα αντικαταστήσει τη σημερινή;
- Υπάρχει η κατάλληλη τεχνολογία ή ίσως μπορεί να προσαρμοστεί λιγότερο ή περισσότερο η υπάρχουσα ή θα πρέπει να αναπτύξουμε την κατάλληλη τεχνολογία από την αρχή;
- Σε ποιο τμήμα η εταιρεία είναι στην καλύτερη θέση να αναπτύξει την απαιτούμενη τεχνολογία;

- Ποια πολιτική, που θα βασίζεται σε κυβέρνηση, επιχειρήσεις, εργατικό δυναμικό και κοινωνία/καταναλωτές, πρέπει να εφαρμοστεί για να ενθαρρύνει την ανάπτυξη ή τη μεταφορά και εξάπλωση της επιθυμητής τεχνολογίας;

Οι απαντήσεις σ' αυτές τις ερωτήσεις εξαρτώνται από τον ορισμό που δίνουμε στη βιωσιμότητα, τη συγκεκριμένη βιομηχανία και το είδος των εταιρειών που εμπλέκονται με το πρόβλημα, τις τεχνολογικές δυνατότητες των όσων πιθανόν ανταποκριθούν στις προκλήσεις και το πρότυπο αρχών ή συμπεριφοράς του, πώς λαμβάνουν χώρα οι τεχνολογικές αλλαγές. Αλλά πρέπει να σκεφτούμε περισσότερο. Πρέπει να σχεδιάσουμε βραχυπρόθεσμες, μεσοπρόθεσμες ή μακροπρόθεσμες πολιτικές; Προτιμούμε ένα εξελεκτικό πρότυπο ή μία πιο ριζική αλλαγή; Πιστεύουμε στην καθοδηγητική παρέμβαση και στην πολιτική με συγκεκριμένους στόχους ή στην πολιτική που απλώς γκρεμίζει τα σύνορα και δημιουργεί το κατάλληλο περιβάλλον για επενδύσεις και τεχνολογικές καινοτομίες, χωρίς να δίνουμε ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα στη μία τεχνολογία απέναντι στην άλλη; Θέλουμε να προσφέρουμε μία δόση «θεραπείας σοκ» στην οικονομία και να ενθαρρύνουμε την ανάδυση νέων βιομηχανικών και τεχνολογιών και την αντικατάσταση των παλιών;

Η μετάβαση στην βιωσιμότητα θα περιλάβει απαραίτητα αλλαγές στην τεχνολογική βάση των εταιρικών δραστηριοτήτων. Η διαχείριση της τεχνολογίας περιλαμβάνει πολύ περισσότερο από την απλή διαχείριση της έρευνας και ανάπτυξης. Περιλαμβάνει, όχι μόνο την ενσωμάτωση των καθαρών τεχνολογιών στις επιχειρηματικές διαδικασίες, αλλά δομικές και πολιτιστικές αλλαγές και αλλαγές στις σχέσεις ανάμεσα στους διάφορους βιομηχανικούς παράγοντες. Η διαχείριση της τεχνολογικής αλλαγής θα είναι μία δραστηριότητα σε επίπεδο επιχείρησης. Επιπλέον η δραστηριότητα θα πρέπει να είναι ρητώς διαμορφωμένη. Η τεχνική αρμοδιότητα δεν είναι αρκετή, απαιτείται σύνδεση με την επιχειρηματική αρμοδιότητα, ώστε να αποκτήσει ο οργανισμός ικανότητα για μάθηση. Η «παραγωγική» αποστολή της επιχείρησης πρέπει να μετατραπεί σε αποστολή που ικανοποιεί κοινωνικές ανάγκες. Οι εταιρείες πρέπει να μάθουν να σκέφτονται και να λειτουργούν με βάση την αρχή της συνολικής θεώρησης του κύκλου ζωής του προϊόντος.

Υπάρχουν τουλάχιστον τέσσερις τύποι επιχειρήσεων, ο καθένας με διαφορετική αρμοδιότητα και με διαφορετική τροχιά μάθησης.

- μικρές επιχειρήσεις που δίνουν έμφαση στην τεχνολογία
- μικρές επιχειρήσεις που εφαρμόζουν τυχαία στην τεχνολογία
- μεγάλες επιχειρήσεις που βασίζονται στην επιστήμη
- μεγάλες επιχειρήσεις που βασίζονται στη μαζική παραγωγή.

Παραδείγματα της κάθε περίπτωσης είναι οι προμηθευτές εξειδικευμένων μηχανολογικών υλικών ή εξαρτημάτων, οι προμηθευτές και κατασκευαστές προϊόντων χαμηλής τεχνολογίας, όπως είναι τα ενδύματα και τα έπιπλα, η χημική και η ηλεκτρονική βιομηχανία και η βιομηχανία χάλυβα και αυτοκινήτων αντίστοιχα.

Η εξωτερική βοήθεια είναι επίσης σημαντική. Μόνο λίγες μικρομεσαίες επιχειρήσεις έχουν τη δυνατότητα για μεγάλες καινοτομίες, συνήθως οι επιχειρήσεις αυτές αυξάνουν σε μέγεθος, χωρίς όμως να έχουν εξωτερική υποστήριξη, π.χ. από κέντρα καθαρής τεχνολογίας. Οι επενδυτές επιχειρηματικού κεφαλαίου θα απαιτήσουν την ίδια σταθερότητα και απόδοση από τις φιλικές προς το περιβάλλον τεχνολογίες, που έχουν και οι συμβατικές τεχνολογίες. Τέλος δεν είναι ξεκάθαρο αν η τεχνολογία είναι πάντα ο δρόμος προς τη βιωσιμότητα. Τα τεχνολογικά στεγανά έχουν δημιουργήσει προβλήματα στο παρελθόν και θα είναι καλό να προσέχουμε. Ίσως να μην υπάρχει «φυσική τροχιά», που να οδηγεί στη βιωσιμότητα, ανεξάρτητα από άλλους παράγοντες. Οι επιχειρήσεις χρειάζονται τις κατάλληλες οργανωτικές δομές και τη σωστή πνευματική καλλιέργεια, για να προβλέψουν και να δημιουργήσουν ευκαιρίες και να τις συντονίσουμε με τις τεχνολογικές δυνατότητες.

Είναι σημαντικό να ενθαρρύνουμε τις αλλαγές μέσα στα τεχνολογικά συστήματα ή στα τεχνολογικά παραδείγματα ή πρότυπα, όπως αλλιώς αποκαλούνται, τα οποία αντιδρούν σε τέτοιες αλλαγές. Ένα τεχνολογικό σύστημα είναι μία συγκεκριμένη τεχνολογικά τροχιά, που περιλαμβάνει σχεδιαστικά δεδομένα, ερευνητικές δραστηριότητες και αναπτυξιακού σχεδιασμό. Μία παράλληλη διάκριση γίνεται ανάμεσα στην εξελικτική και την ραγδαία ή ασυνεχή αλλαγή.

Όταν καθιερωθεί ένα τεχνολογικό σύστημα δημιουργεί ένα «επιλεγμένο περιβάλλον», που τείνει να εξαπλώνει τη μάθηση στο εσωτερικό και αποκλείει τις εξωτερικές επιδράσεις, τουλάχιστον όσο η τεχνολογική ανάπτυξη ανταμείβεται από την αγορά. Όταν αυξάνεται η απόδοση με την υιοθέτηση του συστήματος, ίσως η κοινωνία να δεθεί σε μία τεχνολογία που δεν είναι αρκετά καλή. Η καθιέρωση δικτύων ανάμεσα στις εταιρείες, τους προμηθευτές, τους πελάτες και τα συνδικάτα μπορεί να διαδώσει την τεχνολογία.

Η αποτυχία ή το κόστος των παλαιών προσεγγίσεων στη λύση των υπαρχόντων ή αναμενόμενων προβλημάτων, αντικατοπτρίζει τα τεχνικά, θεωρητικά ή οικονομικά όρια και περιορισμούς. Και η ανάληψη του κινδύνου της επιχειρηματικής δραστηριότητας ωθεί την αλλαγή μέσα στα τεχνολογικά συστήματα. Αντίθετα από την εξελικτική πρόοδο, που τείνει να προστατεύει τους παίκτες στα καθιερωμένα δίκτυα, οι δραστικές αλλαγές θα προκαλέσουν διαταραχές δημιουργώντας νέους νικητές και ηττημένους. Καθώς οι κυβερνήσεις προκαταλαμβάνονται από τα υπάρχοντα συμφέροντα, οι δραστικές αλλαγές βρίσκουν αντιδράσεις και οι κυριαρχούσες τεχνολογίες προστατεύονται.

Η ιδέα, ότι η κυβέρνηση θα πρέπει να είναι ένας πιστός της νέας τεχνολογίας, της βιομηχανίας, των εταιρειών και σαν αποτέλεσμα των νέων δικτύων και άρα να τα υποστηρίζει ενεργά, είναι μία αρχή που δύσκολα θα εφαρμοστεί στην πράξη. Όταν υπάρχει αρκετή κοινωνική υποστήριξη για τις δραματικές αλλαγές, που οι υπάρχουσες τεχνολογίες δεν μπορούν να φέρουν, η κυβέρνηση μπορεί να θελήσει να θέσει περιορισμούς στις καθιερωμένες τεχνολογίες δημιουργώντας μία κατάσταση στην αγορά, που μπορεί να εμπνεύσει καινοτομίες.

Διατυπώνονται πολλές αντίθετες απόψεις για τη σχέση κανονισμών και βιομηχανίας. Οι νέοι κανονισμοί αντιμετωπίζουν την αντίδραση των εταιριών που ισχυρίζονται, ότι προκαλούν την «αντιπαραγωγική» παρέκκλιση των οικονομικών και ανθρώπινων πόρων, ενώ η είσοδος νέων ανταγωνιστικών δεδομένων αθόρυβα δίνει την ευκαιρία να εισχωρήσουν στις αγορές προϊόντα και διαδικασίες που φροντίζουν η λειτουργία τους να είναι σύμφωνη με τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος και της υγιεινής και ασφάλειας, θεωρώντας τους περιορισμούς μάλλον ως ευκαιρίες. Μερικές φορές βέβαια υπάρχει συνεργασία ανάμεσα σε παραδοσιακές εταιρείες και σ' αυτές που έχουν διαφορετική τεχνολογική βάση, οι καθιερωμένες εταιρείες ενώνονται με νέες ή τις αγοράζουν, όπως γίνεται με την απορρόφηση βιοτεχνολογικών εταιρειών από μεγάλες καθιερωμένες χημικές και φαρμακευτικές εταιρείες.

Αν η κυβέρνηση έχει τη θέληση να βοηθήσει άμεσα και να επιταχύνει τη νέα ανάπτυξη μέσω επιχορηγήσεων της έρευνας και της ανάπτυξης, υποστήριξης της απαιτούμενης δομής, φορολογικών ρυθμίσεων και ρυθμίσεων των πρακτικών προμηθειών, είναι ένα άλλο θέμα και απαιτεί η κυβέρνηση να λειτουργεί σύμφωνα με τους όρους της βιομηχανικής πολιτικής. Πέρα από την κυβέρνηση, οι απαιτήσεις των καταναλωτών/πελατών, ατόμων και βιομηχανιών, μπορεί να επιταχύνει τις αλλαγές μέσα στα τεχνολογικά συστήματα με τις εταιρείες να ασχολούνται με τη «διαχείριση στρατηγικής θέσης». Αντί να περιμένει να ωριμάσουν οι απαιτήσεις των καταναλωτών, η κυβέρνηση μπορεί να επιταχύνει αυτές τις απαιτήσεις πειραματιζόμενη πάνω σε πολιτική, που θα ενθαρρύνει τους καταναλωτές να χρησιμοποιήσουν τη νέα τεχνολογία και θα προσφέρει δεδομένα στους ερευνητές, που θα ενεργοποιήσουν σχεδιαστικές αλλαγές και να υποστηρίξει την αποδοχή από την αγορά, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται στην εξέλιξη των προτιμήσεων των καταναλωτών. Η δημιουργία καταναλωτικής πίεσης με αυτόν τον τρόπο είναι ίσως πιο αποτελεσματική σε συνδυασμό με κυβερνητικούς κανονισμούς στα δυσάρεστα θέματα που αφορούν την κυρίαρχη ανταγωνιστική τεχνολογία, αλλά τελικά είναι οι βιομηχανικές και οι εμπορικές εταιρείες, που πρέπει να αντιμετωπίσουν την πρόκληση και να ανταποκριθούν σ' αυτή.

6. *Εργαλεία Καταγραφής της Προόδου στον Τομέα του Περιβάλλοντος*

Δρ. Πέτρος Καλαντζής
Πρόεδρος
Lonza Ltd.
Ελβετία

Η προσπάθεια συνεχούς βελτίωσης των περιβαλλοντικών πρακτικών συνιστά στρατηγική πρωτοβουλία που απαιτεί την ενεργό στήριξη της ηγεσίας αλλά και σκληρά μέτρα, σε όλα τα κλιμάκια διοίκησης από την κορφή έως τη βάση. Γι' αυτό υποστηρίζω τη μέτρηση της συμβολής των εργαζομένων για την επίτευξη περιβαλλοντικών στόχων και στόχων ασφαλείας. Πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν αυτού του είδους οι συνεισφορές στα συστήματα καθορισμού αμοιβών βάσει συγκεκριμένων στόχων.

Στο γενικό πλαίσιο αυτής της συζήτησης θα ήθελα επίσης να αναφερθώ στο κρίσιμο ζήτημα της μέτρησης των περιβαλλοντικών επιδόσεων. Πραγματοποιήσαμε πρόοδο στον εντοπισμό συγκεκριμένων στοιχείων που αφορούν τις κατασκευαστικές διαδικασίες και διαθέτουμε δεδομένα αξιολόγησης των επιπτώσεων από την ανάληψη επιχειρηματικού ρίσκου. Επιπλέον καταλογίζουμε τις σχετικές περιβαλλοντικές δαπάνες στα συγκεκριμένα κέντρα κόστους ή στα προϊόντα, καθώς προκύπτουν στην πηγή. Όμως δεν διαθέτουμε ακόμη ένα ολοκληρωμένο οικολογικό σύστημα. Ο ολοκληρωτικός συγκερασμός των περιβαλλοντικών ζητημάτων σε μία διαδικασία στρατηγικού σχεδιασμού απαιτεί την ανάπτυξη μίας πρακτικής «πράσινης λογιστικής» και τη διασύνδεση με τα κλασικά όργανα ελέγχου. Θα πρέπει να είμαστε σε θέση να αναλύουμε τη διαδικασία προσθήκης αξίας σε σχέση με τα πραγματικά έξοδα ή το ευκαιριακό κόστος προκειμένου να ελαχιστοποιήσουμε τις επιπτώσεις περιβαλλοντικά ανεπιθυμητών και οικονομικά μη ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων. Εντούτοις, αρχίσαμε να κατατάσσουμε το επιχειρηματικό χαρτοφυλάκιο βάσει μίας μεθοδολογίας πίνακα οικοαποτελεσματικότητας που περιλαμβάνει και οικονομικά και περιβαλλοντικά κριτήρια. Η προσπάθεια αυτή είναι απαραίτητη ώστε να εξευρεθούν λύσεις για τους προβληματικούς τομείς και να προωθηθούν δυναμικά οι «πράσινοι» αστέρες.

Η χημική βιομηχανία συμβάλλει σημαντικότερα στην παγκόσμια ευημερία και είναι εκ των πραγμάτων συνυφασμένη με την καθημερινή μας ζωή. Όμως πολλές δημοσκοπήσεις καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι το κοινό καταλογίζει ευθύνες στον κλάδο αυτό για πολλά περιβαλλοντικά προβλήματα. Και τούτο παρά τη σημαντική πρόοδο που σημειώθηκε κατά την τελευταία δεκαετία. Γι' αυτό, οι συμμετοχοί της χημικής βιομηχανίας έχουν δώσει προτεραιότητα στη βελτίωση

της απόδοσης και τη διαφάνεια, όπως και σε μία καλύτερη σχέση με τις αρχές και το κοινό.

Το σκεπτικό για την περιβαλλοντική και οικονομική συμβατότητα στηρίζεται σε μία απλή ολιστική οπτική. Η καλύτερη περιβαλλοντική διαχείριση βοηθά στον περιορισμό - μέσω μίας πιο αποτελεσματικής αξιοποίησης των πόρων - ενός μεγάλου μέρους του κόστους παραγωγής (ας θυμηθούμε ότι η διορθωτική δράση επί της αιφνιδιαστικής αύξησης των τιμολογίων της πρωτογενούς ενεργείας ήταν και ταχύτατη και αποτελεσματικότερη). Η αυξανόμενη ζήτηση για περιβαλλοντικά συμβατά προϊόντα μας παρέχει σημαντικές ευκαιρίες ανάπτυξης. Οι βελτιωμένες περιβαλλοντικές επιδόσεις είναι επιβεβλημένες για να διατηρηθεί η αποδοχή του κοινού. Έχει επίσης ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε, ότι οι μεγάλοι μας πελάτες μας ζητούν, ολοένα και περισσότερο τη συμμόρφωση με τα περιβαλλοντικά τους πρότυπα, σαν πρόσθετη προϋπόθεση προκειμένου να μας αναθέτουν τις παραγγελίες τους. Πέραν όμως αυτών των προφανών παραγόντων επιρροής, υπάρχει και η αυξανόμενη επικέντρωση του χρηματοοικονομικού τομέα πάνω στον κλάδο μας. Οι χρηματοοικονομικοί αναλυτές περιλαμβάνουν πλέον και μία περιβαλλοντική σκιαγράφηση των εταιρειών, μέσα στα κριτήρια αξιολόγησης που χρησιμοποιούν. Μια και όλες οι μεγάλες χημικές εταιρείες εκδίδουν τακτικά περιβαλλοντικές εκθέσεις, η σύγκριση με κάποια κοινώς αποδεκτά πρότυπα έχει προφανώς ήδη αρχίσει και στον τομέα αυτόν. Το μήνυμα είναι ξεκάθαρο: «είτε επεμβαίνετε διορθωτικά στο σύστημα σας ή θα αντιμετωπίσετε μακροπρόθεσμα προβλήματα ανταγωνισμού.»

Η χημική βιομηχανία είναι πεπεισμένη, ότι η περιβαλλοντική διαδικασία εξυπηρετείται καλύτερα στο πλαίσιο των οικονομιών της αγοράς και με συλλογικές μαθησιακές διαδικασίες. Αυτό υπονοεί συνεπείς κανόνες και αντικειμενικούς στόχους με λύσεις εκλογικευμένες και αποδοτικές σε σχέση με το υπεισερχόμενο κόστος καθώς και εναρμόνιση σε διεθνές επίπεδο. Περαιτέρω, είμαστε απόλυτα πεπεισμένοι, ότι μία επιθετική τακτική ως προς την έρευνα και την καινοτομία συνιστά τον καλύτερο τρόπο για να υπάρξει πρόοδος στα περιβαλλοντικά θέματα. Για τη μεμονωμένη εταιρεία, η καινοτομία είναι το πιο αποτελεσματικό περιβαλλοντικό μέτρο και συγκεκριμένα σημαίνει:

- συνεπή προσανατολισμό σε προϊόντα και τεχνολογίες που παρέχουν τα μεγαλύτερα εχέγγυα για το μέλλον
- βελτίωση της απόδοσης των παραγωγικών διαδικασιών και της αξιοποίησης της ενέργειας
- ελάττωση των αποβλήτων στην πηγή αντί στο τέλος της διαδικασίας
- συνυπολογισμό των προβληματισμών, για την προστασία του περιβάλλοντος,

στα προϊόντα και τις διαδικασίες παραγωγής από τη φάση του σχεδιασμού

- στενή συνεργασία με προμηθευτές και πελάτες, με στόχο τη βελτίωση και τον εκσυγχρονισμό των αντίστοιχων δραστηριοτήτων μέσω ενός εκλογικευμένου οικονομικού, και περιβαλλοντικά αποδοτικού ανακαταμερισμού καθηκόντων.

Η ανταπόκριση της χημικής βιομηχανίας στην περιβαλλοντική πρόκληση συνίσταται στην υιοθέτηση ενός παγκόσμιου εθελοντικού προγράμματος αποκαλούμενου «Υπεύθυνη Φροντίδα.» Πρόκειται για μία πρωτοβουλία που σχεδιάστηκε για να συγκεράσει την ασφάλεια με το περιβάλλον στη διαχειριστική πρακτική, και ένα πρόγραμμα που αντιμετωπίζει τα προβλήματα, πέραν του επιπέδου μίας απλής συμμόρφωσης με κάποιους κανονισμούς. Σαράντα χώρες, μέσω των εταιρειών-μελών των αντίστοιχων συνδέσμων έχουν υιοθετήσει το πρόγραμμα. Οι εταιρείες έχουν αναλάβει δέσμευση - μέσω των Διοικητικών τους Συμβουλίων - σε όλους τους τομείς της ασφάλειας, της υγιεινής και της προστασίας του περιβάλλοντος, να επιδιώκουν τη συνεχή βελτίωση των επιδόσεών τους, να εκπαιδεύουν όλο τους το προσωπικό και να συνεργάζονται με τους πελάτες τους και τις τοπικές κοινότητες αναφορικά προς τη χρήση και τη λειτουργία των προϊόντων τους. Η πρωτοβουλία υλοποιείται συστηματικά μέσω έξι κωδικών πρακτικής, με πλήρεις διαδικασίες, τεκμηρίωσης,. Οι κώδικες αυτοί καλύπτουν:

- την ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινοτήτων και την ανταπόκρισή τους σε επείγουσες περιπτώσεις.
- τη διανομή και τη μεταφορά των προϊόντων
- την υγιεινή και την ασφάλεια των εργαζομένων
- την αποτροπή της ρύπανσης
- την ασφάλεια των διαδικασιών παραγωγής
- την ανάληψη ευθύνης για τα προϊόντα

Ο τελευταίος από τους κώδικες που αναφέρθηκαν (η ανάληψη ευθύνης για τα προϊόντα) απαιτεί από τις εταιρείες να αναλογιστούν τις πιθανές επιπτώσεις, ως προς την υγεία, την ασφάλεια και το περιβάλλον, νέων και υπαρχόντων προϊόντων και να προάγουν τη σόφρονα ανάπτυξη, κατασκευή, μεταφορά, χρήση και απόρριψη των χημικών προϊόντων. Ο κώδικας αυτός εμπλέκει σχεδόν κάθε τομέα της επιχείρησης, από την Έρευνα και Ανάπτυξη, έως τη διαχείριση υλικών, τη μεταποίηση και το μάρκετινγκ. Προκειμένου να εφαρμοστεί ο κώδικας, έχει σημασία η ευθύνη και η αρμοδιότητα για τα προϊόντα να ανατίθεται στους εκάστοτε διαχειριστές κάθε κατηγορίας ομάδας προϊόντων.

Η εφαρμογή των κωδικών «Υπεύθυνης Φροντίδας» συνιστά το κύριο σκέλος της προχωρημένης περιβαλλοντικής διαχειριστικής πρακτικής κάθε εταιρείας. Εκ πρώτης όμως μοιάζει να είναι ένα περίπλοκο, χρονοβόρο και δαπανηρό πρόγραμμα.

Πρέπει να παραδεχθούμε, ότι ένα τέτοιο σύστημα εμπεριέχει και το σχετικό κόστος της ανάληψης και διεξαγωγής επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Η υλοποίηση των κωδικών διαχειριστικών πρακτικών συνεχίζει να αποτελεί πρωτεύον καθήκον. Η ηγεσία έχει την ευθύνη να εξασφαλίζει όχι μόνο μέσω των καταλλήλων δηλώσεων πολιτικής αλλά και με δράσεις συνεχούς παρακολούθησης, την επιβίωση και της εταιρείας μεμονωμένα, και του κλάδου στο σύνολό του, κάτι που μόνο χάρη στη σοβαρή δέσμευση έναντι αμοτέρων, του πνεύματος και των λεπτομερειών της «Υπεύθυνης Φροντίδας» μπορεί να γίνει. Στην προσπάθεια να προστατεύσουμε το περιβάλλον, όχι μόνο να δαπανούμε αξιόλογα ποσά χρημάτων (στην περίπτωση της εταιρείας μου με πωλήσεις ανερχόμενες σε 1,8 δις δολάρια ΗΠΑ και κέρδη 10% προ φόρων, έχουμε σε ετήσια βάση εγγραφές 50 εκατομμυρίων δολλαρίων ΗΠΑ για δαπάνες σχετικές με το περιβάλλον). Το σημαντικότερο όμως είναι να εξασφαλίσουμε, μέσω μιας ευσυνείδητης «αντίληψης» το απαραίτητο καινοτόμο περιβαλλοντικό επιχειρηματικό κλίμα. Με το πνεύμα αυτό επίσης πρέπει να ανταποκρινόμαστε σε μία άλλη κατευθυντήρια αρχή της «Υπεύθυνης Φροντίδας» που προβλέπει την από κοινού χρήση της τεχνογνωσίας με άλλες εταιρείες και την παροχή αμοιβαίας βοήθειας. Η συνεργασία πραγματοποιείται σε όλα τα ιεραρχικά επίπεδα, σημαντικότερη όμως είναι η ανταλλαγή προσωπικού του τομέα περιβάλλοντος, διευθυντών εργοστασίων καθώς και του ειδικευμένου προσωπικού σε κάθε τομέα.

Θεωρώ, πως μία τακτική διαδικασία ελέγχου είναι ο αποτελεσματικότερος τρόπος για την παρακολούθηση της περιβαλλοντικής προόδου και για την εξασφάλιση του ανταποκρινόμεθα στα δικά μας πρότυπα λειτουργίας. Οι έλεγχοι αυτοί περιλαμβάνουν τη συλλογή πληροφοριών, την ανάλυση δεδομένων, τη διατύπωση κρίσεων σε ό,τι αφορά την κατάσταση, και την έκθεση των αποτελεσμάτων στα ανώτατα κλιμάκια της διοίκησης. Προκειμένου να είναι επιτυχής, μία τέτοια προσέγγιση ελέγχου απαιτεί:

- τη θετική και ανοιχτή στάση όλων των εμπλεκόμενων
- λεπτομερείς διαδικασίες συμπεριλαμβανομένης και της υλοποίησης των συστάσεων
- την παρακολούθηση των αποτελεσμάτων

Πέραν της μεθόδου αυτής του εσωτερικού ελέγχου για την εξασφάλιση της αποτελεσματικότητας της περιβαλλοντικής διαχείρισης μίας εταιρείας, πιστεύω πως οι εταιρείες πρέπει πλέον να προετοιμαστούν κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο για αναγκαστικούς ή εθελοντικούς ανεξάρτητους ελέγχους. Από τις τρέχουσες διαβουλεύσεις σε Ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο είναι προφανές, ότι οι αυτοεκτιμήσεις δεν θα επαρκέσουν και πως, εντέλει, θα χρειαστεί κάποιου είδους

πιστοποίηση από τρίτους, προκειμένου να ικανοποιούνται οι απαιτήσεις απολογισμού έναντι του δημοσίου και της κοινής γνώμης. Εννοιολογικά υπάρχουν διάφορες προσεγγίσεις για την πιστοποίηση των συστημάτων διαχείρισης. Το πρότυπο “ISO 14000”, που προβλέπεται να δοθεί σύνομα στη δημοσιότητα, μπορεί να παράσχει μία πλατφόρμα ομοιομορφίας. Οι εταιρείες θα πρέπει να υποβάλλονται σε παρόμοιες διαδικασίες πιστοποίησης με αυτές που ίσχυσαν για το πρότυπο ISO της σειράς 9000 για την εξασφάλιση ολικής ποιότητας. Τέτοιου είδους πιστοποίηση θα ήταν επίσης συμβατή με το “EMAS” (το Σχέδιο Οικο-Διαχείρισης και Ελέγχου») που αναπτύχθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Προσωπικά τάσσομαι υπέρ μίας τέτοιας εξέλιξης μια και θα αναγκάσει τις εταιρείες να εντατικοποιήσουν τις προσπάθειές τους. Μάλιστα θα είναι μεγάλη βελτίωση αν οι εταιρείες, που επιθυμούν να έχουν συναλλαγές στις διεθνείς αγορές, θα πρέπει επιτέλους να αποδεικνύουν, πως έχουν πιστοποιηθεί για τα συστήματα ασφαλείας και περιβαλλοντικής μέριμνας σύμφωνα με τα «πρότυπα ISO». Θα ήθελα να συνοψίσω ως ακολούθως:

1. Η αποστολή της εταιρείας μας όπως την καταγράφουμε, που προσδίδει την ίδια έμφαση στους οικονομικούς και τους περιβαλλοντικούς στόχους, αντικατοπτρίζει τη φιλοσοφία μας.
2. Οι εσωτερικοί κανονισμοί, διαδικασίες και εγχειρίδια προσδιορίζουν το πλαίσιο και τις δράσεις.
3. Η ευθύνη υλοποίησης της περιβαλλοντικής πολιτικής και της διαδικασίας απολογισμού είναι αποκεντρωμένη και συνιστά καθήκον της κατά τόπον διοίκησης και των διευθυντών παραγωγής.
4. Τα ερευνητικά προγράμματα που σχετίζονται με το περιβάλλον πρέπει να είναι ορατά, καθώς συνιστούν προϋπόθεση για το μέλλον της εταιρείας.
5. Η κατάρτιση, οι έλεγχοι, και οι αναφορές εξασφαλίζουν υψηλό επίπεδο εγρήγορης και συνεισφέρουν στη συντέλεση θετικών αλλαγών.
6. Τέλος, χωρίς τούτο να είναι λιγότερο σημαντικό, θέλω ξανά να επισημάνω πως η περιβαλλοντική διαχείριση δεν αποτελεί μία «αστυνομευτική» λειτουργία. Συνιστά ένα αναπόσπαστο σκέλος της συνολικής διαχειριστικής διαδικασίας.

Από την εμπειρία μου, ως διευθύνοντας συμβούλου πολυεθνικής χημικής εταιρείας, είμαι πεπεισμένος, πως έχουμε ήδη μπει σε μία εποχή, που χαρακτηρίζεται από οικολογική σωφροσύνη. Τα προγράμματα στις διάφορες εταιρείες είναι ισχυροί παράγοντες αλλαγής. Η επιχειρηματική ηγεσία μπορεί και οφείλει να συνεισφέρει στην αναζήτηση νέας πολιτικής παρέχοντας εφαρμόσιμες λύσεις. Θα πρέπει να δεχθούμε το γεγονός, ότι η καινοτομία, που συνιστά τόσο ουσιαστικό παράγοντα

για την επιτέλεση περιβαλλοντικής προόδου, απαιτεί υψηλού επιπέδου ενημέρωση και κατάρτιση, καθώς και ικανούς ιδιωτικούς πόρους, που μπορούν να χρηματοδοτηθούν μόνο από την υγιή κερδοφορία.

7. Στρατηγική των επιχειρήσεων για το περιβάλλον

Δημήτρης Μανιατάκης
Διευθύνων Σύμβουλος
ICAP A.E.
Ελλάς

Τα περιβαλλοντικά προβλήματα βρίσκονται από πολύ καιρό στο προσκήνιο της επικαιρότητας. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα η ευαισθησία του κοινού, των ειδικών επιστημόνων, των δημοσίων φορέων και των διεθνών οργανισμών έχει αυξηθεί. Το ζητούμενο είναι να προστατευθεί αποτελεσματικά το περιβάλλον, χωρίς όμως αυτό να έλθει σε σύγκρουση με την αναπτυξιακή διαδικασία. Αυτό είναι το βασικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η πολιτική της βιώσιμης ανάπτυξης.

Οι αποφάσεις που λαμβάνονται ή πρόκειται να ληφθούν, σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος, είναι ιδιαίτερα σημαντικές, τόσο για την παρούσα όσο και για τις μελλοντικές γενιές. Αν το περιβάλλον δεν προστατευθεί αποτελεσματικά και αν οι φυσικοί πόροι του πλανήτη εξαντληθούν, η ζωή στη Γη θα γίνει ανυπόφορη και η ίδια η υπόστασή της θα απειληθεί.

Για να ληφθούν όμως οι σημαντικές αυτές αποφάσεις υπεύθυνα, πρέπει οι αποφασίζοντες να έχουν υπ' όψιν τους όλα τα δεδομένα των προβλημάτων που ανακύπτουν. Αφ' ενός μεν τα στοιχεία και τις μελέτες που αναλύουν την τεχνολογική υφή των περιβαλλοντικών προβλημάτων, αφ' ετέρου δε τις οικονομικές τους συνιστώσες.

Είναι αναμφισβήτητο, ότι τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί ραγδαία πρόοδος, σε ό,τι αφορά στις γνώσεις μας σχετικά με την τεχνολογική διάσταση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Παραδείγματος χάριν, η επιστημονική κοινότητα γνωρίζει σήμερα πολύ περισσότερο για τις αιτίες, που επηρεάζουν τις κλιματολογικές συνθήκες του πλανήτη, απ' όσα προ εικοσαετίας. Τα υποδείγματα προσομοίωσης που έχουν αναπτυχθεί, έχουν συντελέσει στην πληρέστερη κατανόηση του φαινομένου του θερμοκηπίου. Στην κατανόηση αυτή σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η δημιουργία, εκτεταμένων και λεπτομερών στατιστικών βάσεων δεδομένων, που επέτρεψαν την κατασκευή ρεαλιστικών υποδειγμάτων. Δεν θα πρέπει να λησμονείται όμως, ότι το περιβαλλοντικό πρόβλημα είναι πολυσύνθετο και ότι η τεχνολογική συνιστώσα αποτελεί μία μόνο υφή του προβλήματος. Εξ ίσου σημαντική, εάν όχι σημαντικότερη, είναι η οικονομική του διάσταση.

Είναι γνωστό, ότι οι λεγόμενες εξωτερικές οικονομικές επιδράσεις (externalities), που είναι συνδεδεμένες με τη χρήση των πιο κοινών φυσικών πόρων, οδηγούν στη μη αποτελεσματική κατανομή τους και δημιουργούν διάσταση μεταξύ ιδιωτικού και κοινωνικού κόστους ή οφέλους. Η διάσταση αυτή έχει ως αποτέλεσμα, οι τιμές της αγοράς να μην αποτελούν αξιόπιστους δείκτες της αξίας, που η κοινωνία αποδίδει σε προϊόντα ή παραγωγικούς συντελεστές, η παραγωγή και χρήση των οποίων σχετίζεται με τις διαδικασίες που υποβαθμίζουν το περιβάλλον. Το γεγονός αυτό δημιουργεί την ανάγκη να αναθεωρηθούν ορισμένοι θεμελιώδεις δείκτες που αξιολογούν τις επιδόσεις μίας οικονομίας, όπως το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν ή το Κατά Κεφαλήν Εισόδημα. Δημιουργείται επίσης η ανάγκη να συγκεντρωθούν λεπτομερή στοιχεία για τις περιβαλλοντικές δαπάνες των διαφόρων φορέων.

Στη συνέχεια θα επικεντρωθώ στα οικονομικά στοιχεία για το περιβάλλον και ειδικότερα στις στατιστικές για τις περιβαλλοντικές δαπάνες των επιχειρήσεων. Η συλλογή τέτοιων στοιχείων δεν έχει αναπτυχθεί με τόσο ταχείς ρυθμούς όσο οι φυσικές στατιστικές για το περιβάλλον. Η διαπίστωση αυτή ισχύει τόσο για την συλλογή τέτοιων στοιχείων δεν έχει αναπτυχθεί με τόσο ταχείς ρυθμούς όσο οι φυσικές στατιστικές για το περιβάλλον. Η διαπίστωση αυτή ισχύει τόσο για την Ελλάδα όσο και για τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ICAP Ελλάς Α.Ε. ήδη από το 1992 έχει ενδιαφερθεί για το περιβαλλοντικό θέμα στη Βιομηχανία. Διεξήγαγε δειγματοληπτική έρευνα σε τυχαίο δείγμα 170 επιχειρήσεων με σκοπό την επισήμανση των ρυπογόνων κλάδων, τον εντοπισμό των δραστηριοτήτων που σχετίζονται με το περιβαλλοντικό πρόγραμμα των επιχειρήσεων και την καταγραφή των δαπανών για το περιβάλλον, καθώς και τη διερεύνηση των αιτιών που οδηγούν τις βιομηχανίες στην εφαρμογή μέτρων για το περιβάλλον. Από την έρευνα διαπιστώθηκε, ότι μικρό ποσοστό βιομηχανικών δραστηριοποιείται σε περιβαλλοντικά προγράμματα, παρ' ότι πολλές βιομηχανίες δέχτηκαν την ανάγκη ανάληψης δραστικών πρωτοβουλιών αυτές εν τούτοις αναστέλλονται, επειδή επιβαρύνουν το κόστος παραγωγής. Από τις απαντήσεις των επιχειρήσεων του δείγματος προέκυψε, ότι οι περιβαλλοντικές προτεραιότητες των επιχειρήσεων είναι η επεξεργασία των αποβλήτων (40,0%), η εκπαίδευση του προσωπικού (36,9%), η ανανέωση του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού (32,3%) η ανακύκλωση (25,2%) και η χρήση καθαρών τεχνολογιών (26,2%). Προέκυψε επίσης, ότι οι περιβαλλοντικές επενδυτικές δαπάνες αποτελούσαν το 1992 το 12,8% του συνόλου των επενδυτικών δαπανών.

Στα πλαίσια ενός ιδιαίτερα φιλόδοξου προγράμματος σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, η Eurostat έχει προτείνει ένα σύστημα περιοδικής συλλογής οικονομικών στοιχείων για το περιβάλλον, το λεγόμενο SERIEE (Ευρωπαϊκό Σύστημα για τη Συλλογή Οικονομικών Πληροφοριών για το Περιβάλλον, SERIEE στα γαλλικά). Το σύστημα αυτό επιδιώκει να καταγράψει τις περιβαλλοντικές δαπάνες των επιχειρήσεων, αλλά

και δημοσίων φορέων. Αποτελεί έναν από τους δορυφορικούς λογαριασμούς του ευρωπαϊκού συστήματος εθνικών λογαριασμών, οι οποίοι έχουν δημιουργηθεί με τελικό σκοπό την αναμόρφωση των εθνικών λογιστικών συστημάτων.

Πρωταρχικό αντικείμενο του SERIEE στην παρούσα φάση ανάπτυξής του, είναι η κατηγοριοποίηση των δαπανών, που σχετίζονται με τη διαχείριση και την προστασία του περιβάλλοντος, σύμφωνα με τον τύπο της περιβαλλοντικής δραστηριότητας, τον τύπο και το φορέα της δαπάνης και τη χρηματοδότησή της. Τα επόμενα στάδια προβλέπουν τη διασύνδεση φυσικών και οικονομικών μεγεθών και τη δημιουργία πινάκων εισροών-εκροών.

Στην Ελλάδα η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία δεν έχει αρχίσει ακόμη να ασχολείται με το SERIEE. Η Eurostat έχει όμως αναθέσει στο Τμήμα Περιβάλλοντος του Πανεπιστημίου Αιγαίου την εκπόνηση πιλοτικής στατιστικής έρευνας που σχετίζεται με την πρώτη φάση της ανάπτυξης του συστήματος. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Επίκουρο Καθηγητή Μιχάλη Σκούρτο, που έθεσε στη διάθεσή μου τα μέχρι στιγμής αποτελέσματα της έρευνας.

Η έρευνα αυτή αφορούσε στην καταγραφή των λειτουργικών και κεφαλαιουχικών περιβαλλοντικών δαπανών των βιομηχανικών επιχειρήσεων. Για τον σκοπό αυτό επελέγη δείγμα από τους σημαντικούς από περιβαλλοντικής άποψη κλάδους. Παρά τις δυσκολίες που συνάντησε η έρευνα, υπάρχουν ορισμένα ενδιαφέροντα συμπεράσματα, τα οποία συμβαδίζουν σε μεγάλο βαθμό με την έρευνα της ICAP που προανέφερα.

Κατ' αρχήν, το μεγαλύτερο μέρος των περιβαλλοντικών δαπανών κατά την πενταετία 1989-93 αφορούσε σε λειτουργικές δαπάνες και όχι σε επενδύσεις παγίου εξοπλισμού. Κατά μέσο όρο στην εν λόγω πενταετία, το μερίδιο των λειτουργικών δαπανών στο σύνολο των περιβαλλοντικών δαπανών των επιχειρήσεων του δείγματος ήταν 72,0%. Παρ' ότι το γεγονός αυτό οφείλεται εν πολλοίς και στην επενδυτική στασιμότητα που χαρακτήρισε την περίοδο αυτή, είναι εν τούτοις σημαντικό. Πιθανόν να υποδηλώνει έλλειψη ενδιαφέροντος για επενδύσεις προστασίας του περιβάλλοντος αλλά και έλλειψη καταλλήλου θεσμικού πλαισίου και κινήτρων. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το γεγονός, ότι από την ίδια έρευνα καταγράφηκε, ότι οι περισσότερες δαπάνες των βιομηχανιών αφορούν τις εκπομπές αερίων ρύπων. Ενδεικτικά αναφέρεται, ότι οι δαπάνες για το αέριο περιβάλλον αποτελούσαν το 65,8% των συνολικών περιβαλλοντικών δαπανών των επιχειρήσεων του δείγματος και οι δαπάνες για τα επιφανειακά ύδατα ποσοστά 23,3%.

Στην περίπτωση αυτή, λόγω της οξύτητας του προβλήματος και της ευαισθησίας του κοινού, το θεσμικό πλαίσιο είναι αρκετά αυστηρό και θέτει προδιαγραφές τόσο για τον τύπο του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού όσο και για τις εισροές που

χρησιμοποιούνται, π.χ. καύσιμα. Σε περιόδους μάλιστα αυξημένης παρουσίας ρύπων λαμβάνονται ακόμα και έκτακτα μέτρα όπως η διακοπή της λειτουργίας των εργοστασίων. Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι η βασική μεταλλουργία και η τσιμεντοβιομηχανία εμφανίζεται, ότι δαπάνησαν τα υψηλότερα ποσοστά για την προστασία του περιβάλλοντος τα τελευταία χρόνια. Παρόμοια σχόλια μπορούν να γίνουν και για την περίπτωση της ρύπανσης των επιφανειακών υδάτων, όπου η ισχύουσα νομοθεσία είναι αρκετά αυστηρή.

Στα πλαίσια των ειδικών επενδύσεων του Ν. 2234/94, έχουν εγκριθεί επενδυτικά προγράμματα οκτώ επιχειρήσεων, έξι από τα οποία αφορούν στην προστασία του περιβάλλοντος και δύο στην αποσυναρμολόγηση. Ειδικότερα η αξία των περιβαλλοντικών σχεδίων είναι 1,6 δις δρχ., ποσοστό 5,5% επί της συνολικής αξίας των ειδικών επενδυτικών σχεδίων. Οι επιχειρήσεις αυτές ανήκουν στους κλάδους μεταφορών, μεταλλουργίας, μη μεταλλικών ορυκτών, ξύλου και επίπλου και φαρμάκων. Η αξία των επενδυτικών σχεδίων που αφορούν στην αποσυναρμολόγηση είναι 650 εκ., ποσοστό 2,2% του συνόλου. Οι δύο επιχειρήσεις ανήκουν στους κλάδους πλαστικών και τεχνικών έργων.

Ένα ελπιδοφόρο μήνυμα έρχεται από τα κίνητρα που δημιουργεί η προοπτική ανακύκλωσης τελικών, αλλά και ενδιάμεσων προϊόντων. Φαίνεται, ότι οι δυνατότητες που υπάρχουν για ανακύκλωση στερεών αποβλήτων δίνουν σημαντικά κίνητρα σε βιομηχανίες να προβαίνουν σε επενδύσεις που επιτρέπουν την αξιοποίησή τους. Η έρευνα του Πανεπιστημίου Αιγαίου βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη. Περιμένουμε με ενδιαφέρον την ολοκλήρωσή της και τη δημοσιοποίηση των τελικών αποτελεσμάτων της. Τα προβλήματα που προς το παρόν φαίνεται να αντιμετωπίζει είναι τριών κατηγοριών. Ήταν προβλήματα που συναντήσαμε και εμείς στην ICAP στην έρευνα του 1992.

Πρώτον, ο εντοπισμός των ρυπογόνων κλάδων από δειγματοληπτική έρευνα είναι αρκετά δύσκολος. Συχνά στον ίδιο κλάδο υπάρχουν ρυπογόνες αλλά και καθαρές βιομηχανίες. Συνεπώς, σε μία τυχαία δειγματοληψία μπορεί να χαθούν πολύτιμες πληροφορίες επειδή στο δείγμα δεν περιέχεται ικανός αριθμός ρυπογόνων μονάδων.

Μία λύση στο πρόβλημα αυτό θα μπορούσε να είναι η εγκατάλειψη της δειγματοληπτικής προσέγγισης και η απογραφή των στατιστικών δεδομένων της βιομηχανίας για το περιβάλλον στο σύνολό τους. Ασφαλώς είναι μία λύση που κοστίζει, αλλά όπως φαίνεται, έχει δώσει ικανοποιητικά αποτελέσματα στη Γερμανία και τη Γαλλία.

Το *δεύτερο* πρόβλημα, που είναι ίσως το σημαντικότερο, έχει σχέση με τον προσδιορισμό του ύψους των επενδύσεων για το περιβάλλον. Η δυσκολία έγκειται στο γεγονός, ότι πολλές φορές ο αντιρρυπαντικός χαρακτήρας μίας επένδυσης είναι

ενσωματωμένος στον επιλεγέντα κεφαλαιουχικό χαρακτήρα μιας επένδυσης είναι ενσωματωμένος στον επιλεγέντα κεφαλαιουχικό εξοπλισμό, με τέτοιο τρόπο, που δεν επιτρέπει το διαχωρισμό του από το υπόλοιπο τμήμα της. Στις περιπτώσεις αυτές οι βιομηχανίες αδυνατούν να προσδιορίσουν το ύψος της περιβαλλοντικής επένδυσης, ακόμα και όταν είναι πρόθυμες να απαντήσουν. Ανάλογα προβλήματα υπάρχουν και με τις λειτουργικές δαπάνες για το περιβάλλον.

Δεν υπάρχει εύκολη λύση στο πρόβλημα αυτό. Φαίνεται ωστόσο, ότι η χρησιμοποίηση στοιχείων για τις λεγόμενες «τεχνολογίες αναφοράς» είναι δυνατόν να μετριάσει τη δυσκολία. Δηλαδή, εκτός από τα στοιχεία για το κόστος κεφαλαιουχικού εξοπλισμού με ενσωματωμένο περιβαλλοντικό χαρακτήρα, θα πρέπει να αναζητούνται στοιχεία για το κόστος παρόμοιων παγίων, τα οποία όμως δεν έχουν περιβαλλοντική συνιστώσα. Άρα η δαπάνη που αφορά αμιγώς στο περιβάλλον μπορεί να υπολογισθεί από τη διαφορά κόστους των δύο τύπων κεφαλαιουχικού εξοπλισμού. Αυτό είναι κάτι, που θα μπορούσαν να το κάνουν οι ίδιες οι επιχειρήσεις, εάν τους δοθούν τα κατάλληλα κίνητρα, π.χ. αυξημένες φοροαπαλλαγές για ένταξη κονδυλίων με περιβαλλοντική συνιστώσα σε ένα αναμορφωμένο λογιστικό σύστημα που θα προβλέπει τέτοια κονδύλια.

ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1. Τραπεζική Πολιτική και Βιώσιμη Ανάπτυξη

Παναγιώτης Πουλής

Πρόεδρος

Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος

Ελλάς

Οι σύγχρονοι επιχειρηματίες οφείλουν να σεβαστούν την τρέχουσα πραγματικότητα, στη διεθνή αλλά και στην τοπική αγορά, ιδίως με τις αλλαγές που έχουμε παρατηρήσει τα τελευταία πενήντα χρόνια σε ολόκληρο τον κόσμο. Σ' αυτό το πλαίσιο θα ήθελα να συγχαρώ τόσο το ΕΒΕΑ όσο και τη Διεθνή Οργάνωση Βιοπολιτικής, που ανέλαβαν αυτήν την πολύ σημαντική πρωτοβουλία. Οι χορηγοί βρίσκονται εδώ απλώς για να στηρίξουν την πρωτοβουλία.

Ίσως θα ήταν χρήσιμο να σας ενημερώσω λέγοντάς σας, ότι το 1994 περίπου 50 τράπεζες, συγκεντρωμένες σε έναν όμιλο, ανάμεσα τους και η Εμπορική Τράπεζα, εγκαθίδρυσαν τη Διεθνή Περιβαλλοντική Ένωση Τραπεζών. Πρόσφατα στο Λονδίνο συγκεντρώθηκε αυτός ο όμιλος και στη συνάντηση αυτή συγκροτήθηκε μία πάγια τραπεζική πολιτική, την οποία θα ακολουθήσουν στο μέλλον και οι τράπεζες απέναντι στο περιβάλλον.

Η επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος καθώς και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος αποτελούν τα χαρακτηριστικά της εποχής μας. Η τεχνολογική ανάπτυξη θεωρείται από ορισμένους ως η κύρια αιτία της περιβαλλοντικής καταστροφής, ενώ άλλοι θεωρούν, ότι αυτή είναι ο μόνος τρόπος για να την εμποδίσουμε.

Οι οικονομολόγοι θεωρούν ότι η υποβάθμιση του περιβάλλοντος δημιουργείται όταν οι οικονομικοί παράγοντες επιβάλλουν στην κοινωνία μας βεβαρημένο κόστος σε μορφή ρύπανσης. Το ζήτημα είναι, ότι πολλές οικονομικές δραστηριότητες χρησιμοποιούν τεχνολογία, αλλά και περιβαλλοντικά αγαθά και υπηρεσίες και με τον τρόπο αυτό διαταράσσεται η ισορροπία του περιβάλλοντος και εξαντλούνται τα φυσικά αποθέματα. Η συγκεκριμένη παρατήρηση αφορά κυρίως τον επιχειρηματικό κόσμο, ο οποίος θα πρέπει να συμβιβαστεί με την ιδέα της προστασίας του περιβάλλοντος και της αποτροπής της ρύπανσης, καθώς κατανοούμε όλοι, ότι τα περιβαλλοντικά αγαθά και οι υπηρεσίες δεν μας παρέχονται δωρεάν.

Στην πραγματικότητα έχουν μία θετική οικονομική αξία ακόμη και αν δεν την αποδέχονται οι δυνάμεις της αγοράς.

Η λύση είναι να βρεθούν τρόποι να προσαρμοστούν η παραγωγή και η κατανάλωση, ούτως ώστε να συμβαδίζουν με τις δυνατότητες του περιβάλλοντος. Γι' αυτό το λόγο θα πρέπει όποιοι χαράζουν την πολιτική να φροντίζουν για την παροχή των κατάλληλων κινήτρων, ώστε να γίνεται ορθολογική χρήση των πρώτων υλών και των περιβαλλοντικών αγαθών. Όμως πολλές οικονομικές περιβαλλοντικές και πολιτικές δυνατότητες είναι ακόμη θεωρητικές, ενώ από την άλλη η βιομηχανία, οι επιχειρήσεις και η τεχνολογία εκπροσωπούν τον «πραγματικό κόσμο». Η απάντηση βρίσκεται σε διοικητικούς και οικονομικούς θεσμούς, οι οποίοι θα καταφέρουν να συνενώσουν τις προηγούμενες αρχές. Κάτω από αυτές τις περιστάσεις η πρόκληση του τραπεζικού τομέα είναι να δημιουργήσει τους κατάλληλους χρηματοδοτικούς θεσμούς, τους μηχανισμούς και τις πολιτικές που θα βοηθήσουν να δοθεί η απαιτούμενη προτεραιότητα στα περιβαλλοντικά ζητήματα, σε όλα τα είδη οικονομικών δραστηριοτήτων.

Θα πρέπει όλοι να συνειδητοποιήσουμε, πως η πρόκληση της εποχής μας είναι να διατηρήσουμε το περιβάλλον για τις επόμενες γενιές και να υιοθετήσουμε μία νέα αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων. Ό,τι μέχρι τώρα θεωρούνταν ως τοπικό ή εθνικό ζήτημα μετατρέπεται πλέον, από τη δεκαετία του '80 και μετά, σε διεθνές και παγκόσμιο. Οι παγκόσμιες ανησυχίες του τέλους της δεκαετίας του '80 εξακολουθούν να αποτελούν ζήτημα για τους ειδικούς, για παράδειγμα το φαινόμενο του θερμοκηπίου δεν θεωρείται ακόμη επιστημονικό γεγονός, και ο ρυθμός μείωσης της βιοποικιλότητας δεν είναι γνωστός. Ενώ όμως τα επιστημονικά δεδομένα είναι απαραίτητα για να αναγνωρίσουμε την έκταση του προβλήματος, είναι επίσης σημαντικό να αλλάξουμε την συμπεριφορά μας, μεταβάλλοντας τις απαιτήσεις μας για περιβαλλοντικές υπηρεσίες και ελέγχοντας την προσφορά τους. Όμως για να έχουμε μία βιώσιμη συμπεριφορά είναι απαραίτητο να αναλύσουμε ορθά τα περιβαλλοντικά ζητήματα και σ' αυτό το έργο ταιριάζει μία ενιαία οικονομική και περιβαλλοντική θεωρία.

Το κόστος ή το κέρδος από τις εκροές στο περιβάλλον είναι στοιχεία, τα οποία δεν αντανακλώνται ακόμη πλήρως στην πραγματική ή προβλέψιμη μελλοντική αγορά. Οι επιπτώσεις στο περιβάλλον αποτελούν εξωτερικό κόστος, που αντιπροσωπεύει ελλειπείς ή χαμένες αγορές, δηλαδή μία αποτυχία της αγοράς. Η ύπαρξη δυσλειτουργίας της αγοράς μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός, ότι για ορισμένες κατηγορίες αγαθών, αγορές απλώς δεν υπάρχουν. Είναι γεγονός, ότι τα περισσότερα περιβαλλοντικά αγαθά δεν αγοράζονται. Δεν μπορούμε να αγοράσουμε τον καθαρό αέρα, τα θαλασσινά τοπία ή τη δυνατότητα των τροπικών δασών να διασπών το διοξείδιο του άνθρακα.

Οι περισσότερες ουσιαστικές αλλαγές στην παγκόσμια πολιτική δημιουργούν αντιπαράθεση συμφερόντων. Οι πρακτικές πολιτικές απαντήσεις χρειάζονται εξισορρόπηση της αγοράς, αλλά η τελευταία απαιτεί να δώσουμε αξία σε μη αγοραστικά αγαθά, ώστε να δημιουργήσουμε την κατάλληλη πολιτική παρέμβαση. Πρέπει να δημιουργήσουμε τη μεθοδολογία με την οποία θα αξιολογήσουμε τον περιβαλλοντικό πλούτο και τις συνέπειες της επιβάρυνσης του περιβάλλοντος. Για να λάβουμε αποφάσεις για ζητήματα που επηρεάζουν το περιβάλλον θα πρέπει επίσης να αναζητήσουμε το οικονομικό κόστος οποιασδήποτε δυνατής αλλαγής. Αμέσως ή εμμέσως θα πρέπει να μεταφέρουμε όλες τις αξίες σε μία μονοδιάστατη αξία, για παράδειγμα τη νομισματική, ώστε να μπορέσουμε να τις συγκρίνουμε. Ίσως πολλοί θεωρούν ότι ο περιβαλλοντικός πλούτος δεν είναι δυνατόν να αποτιμηθεί, αλλά μία τέτοια προσέγγιση δε βοηθά τη χάραξη πολιτικής.

Από τη στιγμή που το οικονομικό και κοινωνικό κόστος και όφελος εκφράζονται σε νομισματικές μονάδες, είναι δυνατή η αξιολόγηση των προγραμμάτων με βάση το κοινωνικό κέρδος. Βέβαια για μεγάλο χρονικό διάστημα επικρατούσε ευρέως η άποψη, ότι είναι πολύ δύσκολο και συχνά αδύνατο να αποδώσουμε εμπειρικά τιμή σε θέματα όπως η ρύπανση των υδάτων και του αέρα. Ωστόσο, χάρη στην πρόοδο των οικονομικών, πολλά αγαθά και υπηρεσίες που στο παρελθόν ανήκαν στην κατηγορία των άυλων, θεωρούνται πλέον μετρήσιμα. Ο κρίσιμος ρόλος που παίζει η περιβαλλοντική αποτίμηση είναι ότι, εξασφαλίζοντας την προώθηση του περιβάλλοντος και απακαλύπτοντας την πραγματική αξία των υπηρεσιών του, προάγει τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Ασφαλώς η δυσκολία της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης είναι το γεγονός, ότι ανάπτυξη σημαίνει πρόοδος, η οποία περιλαμβάνει σύμπλοκες αξίες, που μεταβάλλονται συνεχώς. Όμως, πρέπει να υιοθετήσουμε και να προωθήσουμε την ιδέα, ότι το περιβάλλον και η ανάπτυξη θα πρέπει να ενωθούν ώστε να «ελαφρύνουμε τις δικές μας ευθύνες, ως φορέων και διαχειριστών των φυσικών πόρων, απέναντι στις μελλοντικές γενιές». (Παγκόσμια Στρατηγική για τη Διατήρηση του Περιβάλλοντος του ΟΗΕ).

Από την άλλη, όταν θα έχουν γίνει οι εκτιμήσεις και έχει ληφθεί η απόφαση, ότι ένα πρόγραμμα ή μία επένδυση είναι κοινωνικά επωφελής, ότι προωθεί τη βιώσιμη ανάπτυξη και ότι συμβαδίζει με τους περιβαλλοντικούς στόχους, έχουμε διανύσει μόνο το μισό δρόμο. Ο σχεδιασμός των κατάλληλων μηχανισμών και θεσμών που θα στηρίζουν τέτοια προγράμματα και ενέργειες και θα δημιουργήσουν ευκαιρίες σύμφωνες με τους περιβαλλοντικούς στόχους, είναι το πιο κρίσιμο και αποφασιστικό σημείο.

Η εφαρμογή οικονομικής θεωρίας και πολιτικής σε πραγματικές καταστάσεις είναι δυνατή μόνο μέσα από συγκεκριμένους θεσμούς. Η επερχόμενη

περιβαλλοντική κρίση απαιτεί την αναμόρφωση του θεσμικού συστήματος μέσω του οποίου οι χρηματοδοτικοί οργανισμοί θα ενώσουν τις οικονομικές και τις οικολογικές προοπτικές. Έτσι, η επίτευξη περιβαλλοντικών στόχων βασίζεται στο ρόλο των χρηματοδοτικών οργανισμών και στην πολιτική τους.

Οι τράπεζες μπορούν να παράσχουν οικονομική βοήθεια στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, και να αναλάβουν δράσεις και ενέργειες, ώστε να επιταχύνουν και πραγματοποιήσουν περιβαλλοντικές επενδύσεις. Η τεχνική υποστήριξη, οι εκπαιδευτικές ομάδες, η υποστήριξη των επενδύσεων και οι τεχνικές εκτίμησης των σχεδίων είναι μερικοί από τους μηχανισμούς με τους οποίους οι τραπεζικοί οργανισμοί μπορούν να βοηθήσουν τον επιχειρηματικό κόσμο, να ξεπεράσει τις δυσκολίες και να εξασφαλίσει τη συμβατότητα με τους αντιρρυπαντικούς ελέγχους.

Ένας άλλος ζωτικής σημασίας ρόλος που μπορούν να παίξουν οι τράπεζες αφορά στην προώθηση των περιβαλλοντικών θεμάτων, λόγω των επαφών τους με ένα τεράστιο αριθμό ανθρώπων καθημερινά. Οι τραπεζικοί οργανισμοί απασχολούν μεγάλο όγκο ανθρώπινου δυναμικού, μέσα στο οποίο υπάρχει μεγάλη ποικιλία και διαφοροποίηση. Υπάρχουν υπάλληλοι με διαφορετικό επίπεδο εκπαίδευσης και κατάρτισης, μέτοχοι που ασκούν πολλά και διαφορετικά επαγγέλματα, πελάτες που ποικίλουν από τον μικρότερο καταθέτη έως την μεγαλύτερη βιομηχανία της χώρας. Άρα οι δυνατότητες για να περάσουν μηνύματα στο κοινό είναι τεράστιες. Για παράδειγμα, μπορούν να διακινήσουν πληροφορίες που σχετίζονται με την προστασία του περιβάλλοντος, να υιοθετήσουν δράσεις που περιλαμβάνουν την αποτελεσματική χρήση των αποθεμάτων και να προωθήσουν τρόπους ή μεθόδους για την ελαχιστοποίηση της ρύπανσης. Είναι λογικό να συμπεράνουμε ότι η διαρκής ενημέρωση πάνω στα τελευταία επιστημονικά στοιχεία για τα περιβαλλοντικά θέματα θα δώσει μία κοινωνία περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένη και σωστά ενημερωμένη.

Μία άλλη σημαντική συνεισφορά της τραπεζικής πολιτικής στην προστασία του περιβάλλοντος είναι η εκτίμηση και η αξιολόγηση κάθε προϊόντος και κάθε επένδυσης που καλούνται να χρηματοδοτήσουν. Όλα τα προγράμματα θα πρέπει σε πρώτη φάση να εξετάζονται από περιβαλλοντικής πλευράς. Ένα αρνητικό αποτέλεσμα αυτής της εξέτασης θα σημαίνει, ότι δεν αναμένεται σημαντική περιβαλλοντική συνέπεια, ενώ ένα θετικό αποτέλεσμα θα δείχνει το αντίθετο. Εάν συμβεί το τελευταίο, τότε θα πρέπει να γίνει μια περιβαλλοντική εκτίμηση και σ' αυτήν την περίπτωση τα προβλεπόμενα αποτελέσματα, θετικά και αρνητικά της προτεινόμενης ενέργειας θα πρέπει να παρουσιαστούν σε μία λεπτομερή μελέτη. Ο σκοπός είναι να βρεθούν μέτρα, που θα ενσωματωθούν στο σχεδιασμό του προγράμματος, ώστε να μειώσουν τα αρνητικά περιβαλλοντικά αποτελέσματα. Έτσι οι τραπεζικές αποφάσεις πάνω στο, εάν ένα πρόγραμμα είναι άξιο ή όχι για

χρηματοδότηση, πρέπει να βασίζονται στο αποτέλεσμα της ολοκληρωμένης και περιεκτικής ανάλυσης των οικονομικών και κοινωνικών ωφελειών και ζημιών. Ακόμη, αν οι οφειλέτες υπερβούν ένα ορισμένο προκαθορισμένο επίπεδο ζημιάς στο περιβάλλον, τότε θα επιβάλλονται οι ανάλογες ποινές, ενώ θα δίνονται επιβραβεύσεις, αν το επίπεδο της ζημιάς είναι κατώτερο από το προκαθορισμένο.

Στις περισσότερες οικονομίες η χρηματοδότηση προγραμμάτων εναπόκειται κυρίως στο εσωτερικό τραπεζικό σύστημα, ώστε να ξεπερνούνται οι οικονομικοί περιορισμοί. Όμως, η ανάγκη για χρηματοδότηση δίνει πάντα στον τραπεζικό τομέα την ευκαιρία να μειώσει την επιβάρυνση τους περιβάλλοντος. Καθώς οι περισσότερες βιομηχανίες και εταιρείες είναι πελάτες των τραπεζών, υπάρχει η δυνατότητα να καταγραφεί η ρύπανση, να ελεγχθούν τα επίπεδα των εκπομπών ρύπων ή να παρατηρηθεί, αν τα μέσα παραγωγής συμφωνούν με τα περιβαλλοντικά πρότυπα. Ως αποτέλεσμα, όλες οι ζημιές που προκαλεί η βιομηχανία στο περιβάλλον, ανεξάρτητα από το μέγεθός τους, μπορούν να ελέγχονται συνεχώς και αν είναι απαραίτητο να ρυθμίζονται. Σε περίπτωση που οι βιομηχανίες δε συμβαδίζουν με τα περιβαλλοντικά όρια ή τους κανόνες, θα πρέπει να δίνονται κίνητρα για επενδύσεις, που θα βοηθήσουν στη διατήρηση των αποθεμάτων, ή για προμήθεια εξοπλισμού, που θα περιορίσει τη ρύπανση.

Τελευταίο αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, συνεισφορά των τραπεζών στην προστασία του περιβάλλοντος, μπορεί να είναι και η ενίσχυση των περιβαλλοντικών επενδύσεων. Σε πολλές κοινωνίες προβλέπεται ότι ο επιμερισμός των δαπανών αντιρυπαντικών προγραμμάτων θα γίνεται με βάση την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει». Συνεπώς κάθε επιχείρηση θα πρέπει να χρησιμοποιεί τους δικούς της πόρους για τη χρηματοδότηση αυτών των δαπανών. Οι δημόσιες δαπάνες για την παροχή κοινωνικών περιβαλλοντικών υπηρεσιών (π.χ. αποχέτευση, το καθαρό νερό) καλύπτονται συνήθως από φόρους και/ή τέλη χρήσης. Όμως, αυτά τα έξοδα θα μπορούσαν να καλυφθούν από χρηματοδοτικούς οργανισμούς: για παράδειγμα οι εμπορικές τράπεζες μπορούν να δώσουν δάνειο για περιβαλλοντική αρωγή ή χρηματοδότηση. Σαφώς υπάρχουν πολλά αντικίνητρα για τις περιβαλλοντικές δαπάνες. Για παράδειγμα αλλαγές στην περιβαλλοντική πολιτική και στους θεσμούς δημιουργούν μία αβεβαιότητα για τις μακροπρόθεσμες βιομηχανικές και οικονομικές συνθήκες. Επίσης οι δήμοι αδυνατούν να καθορίσουν και να προτείνουν περιβαλλοντικά προγράμματα, που να είναι οικονομικά βιώσιμα.

Συνεπώς, οι τράπεζες για άλλη μία φορά καλούνται να παίξουν ένα σημαντικό ρόλο ώστε να υπερπηδηθούν τα εμπόδια και να προσδώσουν τα κίνητρα και την αρωγή στις περιβαλλοντικές επενδύσεις. Είναι ανάγκη να εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας, τόσο στην πολιτική όσο και στους θεσμούς, που θα δημιουργήσουν τις

αποτελεσματικές δεσμεύσεις για την προσφορά οικονομικών εργαλείων που θα οδηγήσουν στη βιώσιμη, οικονομική και περιβαλλοντική ανάπτυξη.

2. Κοινωνική διάσταση της επιχειρηματικής στρατηγικής (πιο πράσινος ιδιωτικός τομέας)

Ιουλία Πανουργιά-Κλώνη
Σύμβουλος Περιβαλλοντικών Θεμάτων
Διεθνής Τράπεζα
ΗΠΑ

Η ιδιωτικοποίηση στον οικονομικό χώρο, η συνειδητοποίηση της αξίας προστασίας του φυσικού πλούτου και η αυξανόμενη συμμετοχή των μη-κυβερνητικών οργανισμών στα κοινά, είναι οι πιο σημαντικές τάσεις στο διεθνή χώρο στην επόμενη δεκαετία. Οι κυβερνήσεις προσανατολίζονται προς τον ιδιωτικό τομέα για αύξηση της απασχόλησης, οικονομική ανάπτυξη και καθοδήγηση. Από το 1992, που έλαβε χώρα στο Ρίνο ντε Τζανέιρο η Διάσκεψη Κορυφής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, το θέμα πώς να επιτευχθεί ανάπτυξη, αλλά βιώσιμη από περιβαλλοντικής πλευράς, μέσω των δραστηριοτήτων του ιδιωτικού επιχειρηματικού χώρου, ήταν το βασικό ερώτημα που ετίθετο και από τις δύο σκοπιές, τη βιώσιμη ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος.

Πίνακας 1. Σύθεση του Παγκόσμιου Πλούτου

<i>Παγκοσμίως (100%)</i>		<i>Άλλες Αναπτυσσόμενες Χώρες</i>	
Φυσικό Κεφάλαιο	10%	Φυσικό Κεφάλαιο	28%
Παραγόμενο Κεφάλαιο	10%	Παραγόμενο Κεφάλαιο	28%
Ανθρώπινο Κεφάλαιο	40%	Ανθρώπινο Κεφάλαιο	56%
Κοινωνικό Κεφάλαιο	40%		
<i>Εξαγωγείς Πρώτων Υλών</i>		<i>Χώρες Υψηλού Εισοδήματος</i>	
Φυσικό Κεφάλαιο	44%	Φυσικό Κεφάλαιο	17%
Παραγόμενο Κεφάλαιο	20%	Παραγόμενο Κεφάλαιο	16%
Ανθρώπινο Κεφάλαιο	36%	Ανθρώπινο Κεφάλαιο	67%

Τα στοιχεία από την παγκόσμια τράπεζα και τον Οργανισμό Ανάπτυξης του ΟΗΕ μπορούν να δώσουν ένα πλαίσιο αναφοράς για να αντιληφθούμε ορισμένα βασικά μεγέθη, σχετικά με το αντικείμενο της συζήτησής μας και κυρίως το σκεπτικό που υποστηρίζει την αναμενόμενη συνεργασία μεταξύ του ιδιωτικού επιχειρηματικού κόσμου, της κοινωνίας και των εκπροσώπων των μη-κυβερνητικών οργανισμών.

Πίνακας 2. Αξιολόγηση του Φυσικού Κεφαλαίου

Περιοχή	Νομισματική Προσέγγιση	Μη-Νομισματική Προσέγγιση
Κίνα	1,0%	7,8%
Υπόλοιπη Ασία	1,9%	21,0%
Λατινική	8,7%	28,6%
Αμερική/Καραϊβική		
Μέση Ανατολή/Βόρειος	1,4%	3,5%
Αφρική		
Υπόλοιπη Αφρική	3,4%	12,6%
Ανατολική Ευρώπη	7,0%	13,8%
Χώρες Υψηλού	67,8%	21,5%
Εισοδήματος		

Πίνακας 3. Επιλογή από τις Παγκόσμιες Στατιστικές

Παγκόσμιο Ετήσιο Ακαθάριστο Εισόδημα	US \$23	Τρις
Μη Αμειβόμενη Γυναικεία Εργασία	US \$11	Τρις
Ελλειπώς Αμειβόμενη Γυναικεία Εργασία	US \$5	Τρις
Καταστροφή του Φυσικού Κεφαλαίου	;; ; ; ;	
Ημερήσια Διακίνηση Κεφαλαίου στη Χρηματαγορά	US \$1	Τρις
Ετήσια Επίσημη Αναπτυξιακή Βοήθεια	US \$40	Δις
Ετήσιοι Αναπτυξιακοί Πόροι της Διεθνούς Τράπεζας	US \$27	Δις
Ετήσια Αναπτυξιακή Βοήθεια από ΜΚΟ	US \$5,5	Δις
Ετήσιοι Ιδιωτικοί Πόροι προς τις Αναπτυσσόμενες Χώρες	US \$180	Δις

Μελετώντας αυτά τα δεδομένα εγείρονται τα ακόλουθα ζητήματα!

- Παρά τον πλούτο των στοιχείων και της πληροφόρησης, υπάρχουν πολύ βασικά μεγέθη, τα οποία δεν έχουμε τον τρόπο να αξιολογήσουμε, όπως είναι η μη αμειβόμενη εργασία των γυναικών και η εξάντληση του φυσικού πλούτου.
- Η άνιση κατανομή του πλούτου και του εισοδήματος, η οποία έχει λάβει τρομερές διαστάσεις, δε δείχνει τάσεις βελτίωσης.

- Δεν μπορούμε και δεν επιτρέπεται πλέον να αγνοήσουμε ή να αναβάλουμε την εφαρμογή ορισμένων βασικών κανόνων ισότητας, όπως είναι η ίση αμοιβή για ίση εργασία, η ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού και, πάνω απ' όλα η αποτελεσματική προστασία του βίου.
- Η επίσημη βοήθεια προς τον αναπτυσσόμενο κόσμο είναι μηδαμινή, όταν συγκρίνεται με τους πόρους που ελέγχει ο ιδιωτικός επιχειρηματικός τομέας, που συνοψίζονται ενδεικτικά, στο ότι 1 τρις δολάρια ημερησίως κινούνται μέσω της χρηματαγοράς.
- Οι μη-κυβερνητικοί οργανισμοί, που εκπροσωπούν την κοινωνία, έχουν απόψεις διαφορετικές από τον ιδιωτικό και δημόσιο επιχειρηματικό κόσμο και έχουν πλέον γίνει μία πολύ σοβαρή δύναμη που επηρεάζει την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη. Ενδεικτικά το 1992 οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί διοχέτευσαν στον αναπτυσσόμενο κόσμο 5,5 δολάρια.

Έχει γίνει επίσης εμφανές, μέσα στη δυναμική της διεθνούς οικονομίας, ότι υπάρχουν τρεις βασικές τάσεις σχετικά με το θέμα που συζητούμε σήμερα:

1. *Η τάση προς ιδιωτικοποίηση, ο αυξανόμενος ρόλος του ιδιωτικού επιχειρηματικού κόσμου στη διεθνή οικονομία, συμπεριλαμβανομένων και των αναπτυσσόμενων χωρών.* Οι κυβερνήσεις, σε όλον τον κόσμο, έχουν ξεκινήσει μαζικά προγράμματα ιδιωτικοποίησης της δημόσιας περιουσίας, όπως είναι οι επιχειρήσεις παραγωγής ενέργειας, κατοικίες κ.λπ. με το σκεπτικό, ότι θα γίνουν πιο αποδοτικές και θα συμβάλλουν περισσότερο στην ανάπτυξη των οικονομιών. Οι κυβερνήσεις, όπως προαναφέραμε, προσβλέπουν στον ιδιωτικό επιχειρηματικό κόσμο, για τη δημιουργία θέσεων εργασίας, την οικονομική ανάπτυξη και την ανάληψη ηγετικών πρωτοβουλιών.
2. *Η αυξανόμενη συνειδητοποίηση της αξίας της προστασίας του περιβάλλοντος.* Το αξίωμα, ότι η επιχείρηση των επιχειρήσεων είναι η επιχείρηση δεν είναι πλέον αποδεκτό. Η νέα αντίληψη διακηρύττει πως ο ιδιωτικός επιχειρηματικός κόσμος θα πρέπει να αντιμετωπίσει επίσης τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά προβλήματα. Και, όπως προαναφέρθηκε, δεν είναι μόνο δίκαιο, αλλά απαραίτητο και αναπόφευκτο και επιπλέον, το βασικότερο, είναι και επικερδές για τις επιχειρήσεις να εφαρμόσουν συστήματα που είναι φιλικά προς το περιβάλλον, τη λεγόμενη «πράσινη» επιχειρηματική στρατηγική, δηλ. στρατηγική φιλική προς το περιβάλλον.
3. *Ο αυξανόμενος ρόλος που παίζουν οι εκπρόσωποι των κοινωνικών οργανώσεων, των λεγόμενων μη-κυβερνητικών οργανισμών σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο.* Αυτοί αποτελούν τον κρίκο στην αλυσίδα που θα δώσει λύσεις στο πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε σχετικά με την καταστροφή του περιβάλλοντος.

Οι Μη-Κυβερνητικοί οργανισμοί και οι Ιδιωτικοί Εθελοντικοί Οργανισμοί, που είναι μία άλλη κατηγορία εκπροσώπων της κοινωνίας, μπορεί να έχουν διαφορετική έμφαση στις επιδιώξεις τους, (π.χ. θέματα προστασίας του περιβάλλοντος, εξάλειψη των διακρίσεων μεταξύ φύλων, οικονομική δικαιοσύνη, ανθρώπινα δικαιώματα κ.λπ.) αλλά όλοι αποβλέπουν στη βελτίωση της μακρο-και μικροοικονομικής πολιτικής, η οποία θα οδηγήσει σε καινούργιο κοινωνικο-οικονομικό πρότυπο καθώς και σε πιο παραδεκτές αντιλήψεις, όσον αφορά το πραγματικό κόστος ανάπτυξης. Αντιλήψεις για το τι είναι κέρδος, που δεν θα βασίζονται μόνο στην αριθμητική αξιολόγηση των διαφόρων παραγόντων που καθορίζεται μέσω του σημερινού συστήματος αγοράς, αλλά επίσης θα περιλαμβάνουν και αξίες για παράγοντες, όπως η αμοιβή της οικιακής εργασίας, η καταστροφή των μη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, οι ηθικές αρχές, η κοινωνική δικαιοσύνη και μία διευρυνόμενη έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Ενδεικτική είναι η εμπειρία του περασμένου Σεπτεμβρίου στο Πεκίνο, όπου εκπρόσωποι 3.000 μη-κυβερνητικών οργανισμών είχαν θέση επίσημου παρατηρητή στη συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για τις γυναίκες και κατόρθωσαν έτσι να επηρεάσουν το αποτέλεσμα του συνεδρίου. Δέκα χρόνια πριν, στο Ναϊρόμπι, ήταν μόνο 300 εκπρόσωποι των μη-κυβερνητικών οργανισμών και οι περισσότεροι από αυτούς δεν είχαν επίσημη θέση. Στο Πεκίνο, οι εκπρόσωποι των κυβερνήσεων συμβουλευόνταν τους εκπροσώπους των μη-κυβερνητικών οργανισμών εκ των προτέρων για τη διαμόρφωση της θέσεως της αντιπροσωπείας.

Επίσης, το ίδιο συνέβη, σε μικρότερο βαθμό, και το 1992 στο Ρίο ντε Τζανέιρο στη Διάσκεψη Κορυφής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, το 1994 στο Κάιρο στη συνδιάσκεψη για τον πληθυσμό και το 1995 στην Κοπεγχάγη στη Διάσκεψη Κορυφής για την Κοινωνική Πολιτική. Μερικοί μπορεί να αμφισβητήσουν ή να αναρωτηθούν για τη συμβολή των διασκέψεων αυτών στις εξελίξεις. Ανεξάρτητα από το βαθμό, στον οποίο τα συνέδρια αυτά επηρεάζουν τις εξελίξεις ενδιαφέρει το γεγονός, ότι οι εκπρόσωποι των μη-κυβερνητικών οργανισμών παίζουν σημαντικό ρόλο.

Έχοντας τα ανωτέρω υπ' όψιν είναι εύλογο να αναμένει κανείς, πως οι κυβερνητικοί οργανισμοί θα παίξουν σημαντικό ρόλο και στην ανάπτυξη του ιδιωτικού επιχειρηματικού τομέα. Το βασικό ερώτημα είναι: *Ποιες είναι οι συσχετίσεις μεταξύ της στρατηγικής των επιχειρήσεων και των επιδιώξεων των μη κυβερνητικών οργανισμών ή τα προγράμματα δράσεως, που θα μπορέσουν να δέσουν τη συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων και των πολιτικών και κοινωνικών ομάδων;*

Μερικές απαντήσεις μπορούν να βρεθούν τόσο στις βασικές δυνάμεις όσο και στους παράγοντες που επηρεάζουν τον όλο μηχανισμό της παραγωγής. Οι μη-κυβερνητικοί οργανισμοί για παράδειγμα μπορούν να επηρεάσουν τα καταναλωτικά

πρότυπα των κρατών και με αυτόν τον τρόπο να είναι οι κρίκοι σύνδεσης των επιδιώξεων και της στρατηγικής των επιχειρήσεων.

Το αποτέλεσμα του συνεδρίου στο Ρίο το 1992, το γνωστό ως Πρόγραμμα Δράσης Agenda 21, κατέληγε στο συμπέρασμα, ότι «μία κύρια αιτία της συνεχιζόμενης καταστροφής του περιβάλλοντος είναι ο μη βιώσιμος ρυθμός κατανάλωσης, που επηρεάζει την παραγωγή, κυρίως στις αναπτυσσόμενες χώρες». Επίσης, έδινε έμφαση στην ευθύνη του ανεπτυγμένου κόσμου, να αναλάβει την πρωτοβουλία, ώστε να γίνουν οι απαραίτητες αλλαγές. Το σημείο αυτό περιγραφικά παρουσιάζει ο ποιητής Babs Sivertsen:

Παράγουμε για να καταναλώνουμε
καταναλώνουμε για να παράγουμε
Αλλά κάπου μέσα στον κύκλο
υπάρχει μία βίδα που χαλάρωσε

Παράγουμε για να καταναλώνουμε
και δουλειά μας έγινε η κατανάλωση
καταναλώνουμε τη βάση της ζωής
της δικής μου και της δικής σου

Η έλλειψη χρηματικών πόρων δεν είναι μόνο πρόβλημα. Σύμφωνα με τα λόγια του Γενικού Διευθυντή της Παγκόσμιας Ένωσης για την Προστασία του Περιβάλλοντος (World Conservation Union, IUCN), Dacic McDowell, τον Οκτώβριο του 1995:

Η αύξηση των χρηματικών πόρων και μόνο, παρά τις ευνοϊκές της επιπτώσεις, δε λύνει τα προβλήματα της Περιβαλλοντικά Βιώσιμης Ανάπτυξης, εάν δε συνοδεύεται και από άλλα μέτρα για την προστασία του Βίου. Εμπόδια, θεσμικά και πολιτικά καθιστούν μη αποδοτική την ροή των κεφαλαίων. Η αναπροσαρμογή των υπαρχόντων μεθόδων κατανάλωσης πρέπει να είναι μία βασική επιδίωξη.

Χρειαζόμαστε νέες στρατηγικές συνεργασίες μεταξύ των πολιτικών και οικονομικών παραγόντων. Είναι απαραίτητη η εξουσιοδότηση και κινητοποίηση των ενδιαφερομένων (κράτη, μη κυβερνητικοί οργανισμοί και άλλοι παράγοντες, που ενέχονται ευθέως στη διαχείριση των αποθεμάτων) και η καταπολέμηση της ενδογενούς απάθειας του κρατικού και εν γένει του θεσμικού μηχανισμού, για να επιτευχθεί μία περιβαλλοντικά βιώσιμη ανάπτυξη.

Ο ρόλος τους ιδιωτικού επιχειρηματικού τομέα και οι πόροι τους οποίους διακινεί είναι βασικός παράγων. Οι μη-κυβερνητικοί οργανισμοί επίσης έχουν αποδειχθεί πολύ αποδοτικοί στη διοχέτευση πόρων προς τη βάση. Οι κοινότητες παίζουν όλο και πιο σημαντικό ρόλο στην εφαρμογή προγραμμάτων και πρωτοβουλιών για την περιβαλλοντική βιώσιμη ανάπτυξη.

Η συντονισμένη προσπάθεια όλων των κοινωνικοοικονομικών φορέων, που είναι απαραίτητη για την αναπροσαρμογή του θεσμικού, νομικού, κοινωνικού και οικονομικού πλαισίου, θα παίζει το ρόλο του καταλύτη στην προσπάθεια για την προστασία του βίου, παράλληλα με την εξάλειψη της φτώχειας και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των ανθρώπων.

Τέσσερις παράγοντες έχουν ιδιαίζουσα σημασία στην καθοδήγηση αυτής της προσπάθειας: η τεχνολογία, το κεφάλαιο, η συλλογική διοίκηση, και οι αγορές και επιλογές των καταναλωτών:

- *Τεχνολογία*. Πρέπει να διαμορφωθούν στρατηγικές συνεργασίες μεταξύ πολιτικών, επιχειρήσεων και ιδιωτικών οργανισμών, για την ανάπτυξη διακίνηση από το βορρά προς το νότο και εφαρμογή καινούργιων μεθόδων τεχνολογίας φιλικών προς το περιβάλλον και το βίο.
- *Κεφάλαιο*. Η περιβαλλοντική βιώσιμη ανάπτυξη αναμένεται, ότι θα βασίζεται όλο και περισσότερο στη δραστηριότητα και πρωτοβουλία του ιδιωτικού επιχειρηματικού τομέα και την πρωτοβουλία ιδιωτικών μη κερδοσκοπικών οργανώσεων.
- *Συλλογική Διοίκηση*. Η μη αποδοτικότητα του κρατικού μηχανισμού τονίζει την ανάγκη δημιουργίας καινούργιων μεθόδων διαχείρισης του φυσικού και ανθρώπινου πλούτου με βάση τη συνεργασία των διαφόρων φορέων. Σύγχρονες τάσεις προς ιδιωτικοποίηση, αποκέντρωση και κινητοποίηση των ιδιωτών παρέχουν τις δυνατότητες για δημιουργία νέων συνεργασιών στη διαχείριση του βίου και του ανθρώπινου δυναμικού ειδικότερα.
- *Αγορά και Καταναλωτικές Επιλογές*. Οι επιλογές των καταναλωτών στην αγορά είναι πολύ αποτελεσματικός τρόπος για την επιρροή και κατεύθυνση της παραγωγής από τους ιδιώτες. Οι καταναλωτές αν και έχουν τη δυνατότητα, συνεργαζόμενοι μεταξύ τους, να ελέγχουν την παραγωγή και τη διαχείριση του φυσικού και ανθρώπινου πλούτου, γίνονται θύματα απατηλών διαφημίσεων και, χωρίς να το καταλαβαίνουν, υπαίτιοι της καταστροφής του βίου.

3. Συνεργασία παγκόσμιας τράπεζας με μη κυβερνητικούς οργανισμούς

Η Παγκόσμια Τράπεζα, σε συνεργασία με μη-κυβερνητικούς οργανισμούς μπορεί να βοηθήσει να αναπτυχθούν μερικές ιδέες συνεργασίας, ανάμεσα στις επιχειρήσεις και τους μη-κυβερνητικούς οργανισμούς. Περισσότερα από το 50% των προγραμμάτων που εγκρίθηκαν για το 1994 (150 από τα 229) έχουν πρόβλεψη για συμμετοχή μη-κυβερνητικών οργανισμών. Αυτό αποτελεί μία αύξηση κατά 30% από τα δύο

προηγούμενα χρόνια, σε τρία επίπεδα, το λειτουργικό, το οικονομικό και το επίπεδο εργασίας και πολιτικής. Σύμφωνα με την Αναφορά της Παγκόσμιας Τράπεζας FY 1994 p. III: «Η συμμετοχή των μη-κυβερνητικών οργανισμών στα αναπτυξιακά προγράμματα έχει αποδειχθεί, ότι βελτιώνει την ποιότητα και τη βιωσιμότητα των δραστηριοτήτων της Τράπεζας και υποστηρίζει την υπευθυνότητα».

Η Παγκόσμια Τράπεζα συνεργάζεται με κυβερνήσεις με σκοπό την εύρεση ευκαιριών για συμμετοχή μη-κυβερνητικών οργανισμών στο σχεδιασμό και την εκτέλεση των χρηματοδοτικών προγραμμάτων της τράπεζας. Πιο συγκεκριμένα θα μπορούσαν οι μη-κυβερνητικοί οργανισμοί να βοηθήσουν με συμβουλές, σχεδιασμό, εφαρμογές, αξιολόγηση και συγχρηματοδότηση.

Σήμερα γίνεται όλο και πιο σημαντικός ρόλος των μη-κυβερνητικών οργανισμών στα προγράμματα της παγκόσμιας τράπεζας, γιατί αντικατοπτρίζουν τις απόψεις του κοινού στο σχεδιασμό των προγραμμάτων. Μερικοί μη-κυβερνητικοί οργανισμοί έχουν κάνει δημοσκοπήσεις για τις ανησυχίες του κοινού που επηρέασαν αυτόν τον σχεδιασμό. Για να ισχυροποιήσουμε και να βελτιώσουμε αυτή τη συνεργασία, η Παγκόσμια Τράπεζα.

- *Χρηματοδοτεί Υποπρογράμματα των Μη-Κυβερνητικών Οργανισμών.* Ένας μηχανισμός ο οποίος χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο από την Παγκόσμια Τράπεζα είναι «οι Κοινωνικοί Πόροι», οι οποίοι προωθούν πόρους σε υποπρογράμματα που προτείνουν δημόσιοι, ιδιωτικοί ή εθελοντικοί (επίσημοι ή ανεπίσημοι) οργανισμοί, που ξεκινούν από τις απαιτήσεις του κοινού. Ένας από τους σαφείς στόχους των κοινωνικών πόρων, είναι συχνά η ενίσχυση των αποκεντρωμένων μηχανισμών μεταφορών, υποστηρίζοντας τοπικούς οργανισμούς οι οποίοι ανταποκρίνονται στις τοπικές ανάγκες. Η Παγκόσμια Τράπεζα έχει υποστηρίξει μέχρι τώρα 28 Κοινωνικούς Πόρους σε 22 χώρες, με κόστος 1,3 δις \$ΗΠΑ. Το πρώτο από αυτά ήταν στη Βολιβία το 1987.

- *Χρησιμοποιεί Μη-Κυβερνητικούς Οργανισμούς ως Εκτελεστικούς Πράκτορες.* Στο Πακιστάν, για παράδειγμα, ο Οργανισμός Διαχείρισης Εθνικών Αποθεμάτων του Μπαλοχιστάν σκοπεύει να ζητήσει από το Παγκόσμιο Ταμείο για την Προστασία της Φύσης, (WWF) να οργανώσει και να προμηθεύσει την απαραίτητα τεχνική βοήθεια και την επί τόπου εκπαίδευση του προσωπικού. Το ίδιο θα γίνει με τον πληθυσμό της Μπουργκίνα Φάσο και το πρόγραμμα για τον έλεγχο του AIDS.

- *Οργανώνει Ειδικά Χρηματοδοτικά Προγράμματα και Νέες Πρωτοβουλίες.* Μία πιλοτική πρωτοβουλία για τις μικρο-μεσαίες Επιχειρήσεις (ΜΜΕ) ξεκίνησε το 1994, αποτελούμενη από τρία κοινά προγράμματα με ενεργή συμμετοχή των μη-κυβερνητικών οργανισμών στην ανάπτυξη των ΜΜΕ. Η Παγκόσμια Τράπεζα θα σταθεί δίπλα τους, συμβουλευοντας τους, βοηθώντας στην εξεύρεση πόρων,

καταγράφοντας τα αποτελέσματα και διαδίδοντάς τα, τόσο μέσα όσο και έξω από την Τράπεζα. Ένα «Ταμείο για Νέες Προσεγγίσεις στην Ανθρώπινη και Κοινωνική Ανάπτυξη», ύψους 2 εκατομμυρίων δολλαρίων, ιδρύθηκε το 1994 για να βελτιώσει την ποιότητα των λειτουργιών της Παγκόσμιας Τράπεζας στην προώθηση της συμμετοχής και στην ανάληψη κοινωνικών εκτιμήσεων.

- Οργανώνει *Μικρά Χρηματοδοτικά Προγράμματα*. Τα προγράμματα αυτά ξεκίνησαν το 1983 και υποστηρίζουν συνέδρια και σεμινάρια, εκδόσεις, δραστηριότητες δικτύων και άλλες δραστηριότητες που σχετίζονται με την πληροφόρηση. Το 1994 χρηματοδοτήθηκαν 39 προγράμματα με μέσο ποσό \$12.000 ΗΠΑ.

Μία νέα δυνατότητα, πρόκληση για τη λειτουργική συνεργασία της Παγκόσμιας Τράπεζας με μη-κυβερνητικούς οργανισμούς και την υποστήριξής τους έχει προέλθει από την Συνθήκη Ειρήνης Ισραηλινών-Παλαιστινίων, που υπεγράφη το Σεπτέμβριο του 1993. Σήμερα υπάρχουν πάνω από 1.000 μη-κυβερνητικοί οργανισμοί, τόσο Παλαιστινιακοί, όσο και ξένοι, οι οποίοι έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ασφάλεια, τόσο στη Δυτική Όχθη όσο και στη λωρίδα της Γάζας. Τον Οκτώβριο του 1993, η διεθνής κοινότητα, προσέφερε πάνω από 2 εκατομμύρια δολλάρια, ως οικονομική βοήθεια για το διάστημα 1994-98 και ζητήθηκε από την Παγκόσμια Τράπεζα να προσφέρει τα τεχνικά θεμέλια και το πλαίσιο για την αποτελεσματική χρήση αυτής της βοήθειας. Ανταποκρινόμενη η Παγκόσμια Τράπεζα παρήγαγε ένα Σχέδιο Επείγουσας Βοήθειας και ένα Σχέδιο Τεχνικής Βοήθειας, τα οποία σχεδιάστηκαν, ώστε να χρησιμοποιήσουν το τοπικό διαθέσιμο δυναμικό κατά την εφαρμογή τους. Τον Ιανουάριο του 1994 ιδρύθηκε το Ειρηνευτικό Ταμείο Johan Jorgen Holst, για να καλύπτει το κόστος εκκίνησης καθώς και το πρόσθετο κόστος και από το Σεπτέμβριο του 1994 αυτό το Ταμείο έχει λάβει 62 εκατομμύρια δολλάρια ως δωρεές από 15 χώρες.

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΗ ΠΕΡΙΒΑΝΤΟΛΟΓΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟ ΣΥΜΦΕΡΟΝ

1. Δε χρειάζεται «ή» στη Φράση Περιβάλλον ή Οικονομία

Καθηγητής Bradley F. Smith

Σύμβουλος του Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών

Κοσμήτορας του Κολεγίου Περιβαλλοντικών Σπουδών Χάξλεϊ

Πανεπιστημίου Δυτικής Ουάσινγκτον

Η.Π.Α.

Η ανθρώπινη ιστορία έχει επηρεαστεί από πολλές επαναστάσεις, οι σημαντικότερες εκ των οποίων ήταν η Αγροτική και η Βιομηχανική Επανάσταση. Σήμερα βρισκόμαστε στο προοίμιο της τρίτης μεγάλης επανάστασης, της μετάβασης στη βιώσιμη κοινωνία. Δυστυχώς, όπως και οι δύο προηγούμενες διαδικασίες, η μετάβαση αυτή δε θα γίνει χωρίς πολύ κόπο και χρόνο. Επιπλέον η επανάσταση δε θα γίνει χωρίς να υπάρξουν πολέμοι, που θα αμφισβητήσουν τις βάσεις της και θα αρνηθούν τις αρχές της.

Το βασικό ηθικό ερώτημα στρέφεται γύρω από το πώς διαχειριζόμαστε τα ζωτικά αποθέματα του πλανήτη μας. Αναρωτηθήκαμε ποτέ, αν εμείς, οι σημερινοί άνθρωποι, οφείλουμε κάτι στις μέλλουσες γενιές; Αν η απάντηση είναι αρνητική, όπως ήταν και η μέχρι τώρα άποψη, τότε βαδίζουμε σίγουρα προς την περιβαλλοντική υποβάθμιση. Εάν ωστόσο νιώθουμε πως έχουμε κάποια ηθική υποχρέωση προς το μέλλον, τότε οφείλουμε να ενεργούμε προσεκτικά, διαφυλάσσοντας όλες τις δυνατότητες του περιβάλλοντος, γι' αυτούς που θα ακολουθήσουν.

Το πρόβλημα συνίσταται, στο ότι μέχρι πρόσφατα δεν είχαμε αναγνωρίσει την ύπαρξη ορίων ή προβλημάτων του περιβάλλοντος, που να επιβάλλουν στη γενιά μας την ηθική υποχρέωση, να διατηρήσει τις δυνατότητες και τις επιλογές για τις μελλοντικές γενιές. Ζούσαμε με την πεποίθηση, ότι τα δώρα της φύσης είναι ανεξάντλητα. Τώρα που γνωρίζουμε, ότι υπάρχουν όρια στη γενναιοδωρία της Γης, αντιλαμβανόμαστε το ηθικό μας καθήκον να παραδώσουμε την γενναιοδωρία αυτή στις μελλοντικές γενιές. Αυτή είναι η κεντρική ιδέα της βιωσιμότητας.

Ένα ελπιδοφόρο δείγμα που γεννιέται στο χώρο της πολιτικής και του περιβάλλοντος αποτελεί η αναγνώριση, πως η δημιουργία και διατήρηση μιας βιώσιμης κοινωνίας είναι πρόκληση και στόχος για τη γενιά μας αλλά και για τις

επόμενες γενιές. Μέχρι σήμερα, κανένας λαός δεν κατόρθωσε ακούσια ή εκούσια να δημιουργήσει μία βιώσιμη κοινωνία. Όλοι ακολουθούμε έναν καταστροφικό δρόμο, καθώς ξοδεύουμε τα αποθέματά μας για να τα αθροίζουμε στη λογιστική στήλη των εσόδων. Μακροπρόθεσμα όμως έτσι δεν οδηγούμαστε σε βιώσιμη κατάσταση.

Ένα από τα μεγαλύτερα πολιτικά εμπόδια για την περιβαλλοντική πρόοδο και τη βιωσιμότητα είναι η λαθεμένη αντίληψη που επικρατεί, πως η προστασία του περιβάλλοντος απειλεί τις θέσεις εργασίας. Γι' αυτό το λόγο συχνά οι πολιτικοί και επιχειρηματικοί ηγέτες, οικονομολόγοι και μη, αν και θα έπρεπε να είναι καλύτερα ενημερωμένοι, ισχυρίζονται πως θα υποστηρίξουν το περιβάλλον μόνο εφόσον δεν απειλεί τις θέσεις εργασίας. Αυτό το επιχείρημα χρησιμοποιείται από πολλούς πολιτικούς σε όλες τις χώρες.

Αυτός ο ισχυρισμός όμως δείχνει την αδυναμία κατανόησης της βασικής σχέσης περιβάλλοντος και οικονομίας. Εάν θέλουμε να διαχειριζόμαστε έξυπνα την οικονομία μας, πρέπει να καταλάβουμε, ότι οι θέσεις εργασίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένες και εξαρτώνται ολοκληρωτικά από το περιβάλλον. Η άμεση υπόσχεση θέσεων εργασίας, μαζί με την προσδοκία μεγάλου κέρδους, είναι ακατανίκητος συνδυασμός και πολύ συχνά δίνει στην πολιτική εξουσία την άδεια να εκμεταλλευτεί κάθε απόθεμα δίχως έγνοια για την καταστροφή του περιβάλλοντος. Μία τέτοια καταστροφή βέβαια συνεπάγεται τη μακροπρόθεσμη διάβρωση της βιωσιμότητας της οικονομίας μας. Κάθε τέτοιο γεγονός υποσκάπτει την έννοια της βιωσιμότητας και μακροπρόθεσμα κοστίζει σε θέσεις εργασίας. Η τραγική ειρωνία είναι πως το μεγαλύτερο μέρος αυτής της καταστροφής του περιβάλλοντος θα μπορούσε να αποφευχθεί με τη σωστή διαχείριση.

Πρόσφατα έδωσα μία ομιλία στην οποία περιέγραψα τον εαυτό μου ως «απελπισμένο αισιόδοξο» για το περιβάλλον. Υπάρχουν ασφαλώς πολλοί λόγοι για να είναι κανείς απελπισμένος. Ζούμε σ' έναν πλανήτη που δέχεται μεγάλη πίεση. Με έναν πληθυσμό πέντε δισεκατομμυρίων ο πλανήτης μας είναι σίγουρα πυκνοκατοικημένος και οι επιπτώσεις είναι εμφανείς. Σύμφωνα με τα δεδομένα των Ηνωμένων Εθνών για το 1994, όλες οι περιβαλλοντικές παράμετροι αποσταθεροποιήθηκαν.

- Η στάθμη της θάλασσας ανεβαίνει σε όλον τον κόσμο
- Τα φυσικά αποθέματα, όπως το νερό, τα δάση και το έδαφος ελαττώνονται
- Ο παγκόσμιος πληθυσμός των αλιευμάτων απειλείται σε 14 από τις 17 αλιευτικές περιοχές.

Πώς μπορεί κανείς να είναι αισιόδοξος με τέτοια προβλήματα. Εγώ προτιμώ να τα αντιμετωπίζω με διαφορετικό τρόπο - μπορεί τα προβλήματα να μην ήταν ποτέ

μεγαλύτερα αλλά και οι δυνατότητες να τα χειριστούμε δεν ήταν ποτέ καλύτερες. Ο πλούτος ενός έθνους είναι ο αέρας, το νερό, το έδαφος, τα ορυκτά, τα ποτάμια, οι λίμνες, οι ωκεανοί, η φυσική ομορφιά, τα άγρια ζώα και η βιοποικιλότητά του. Εάν λείψουν οι βασικές αυτές πηγές, μένει μόνο ένας σκουπιδοτόπος.

Η παγκόσμια κοινωνία αρχίζει να αντιλαμβάνεται πώς το ζήτημα δεν αφορά την επιλογή ανάμεσα στην οικονομία ή το περιβάλλον αλλά αφορά και τα δύο μαζί. Το Ινστιτούτο Worldwatch αναφέρει σχετικά: «Τρία βιολογικά συστήματα στηρίζουν την παγκόσμια οικονομία: οι καλλιέργειες, τα δάση και οι αγροί. Προμηθεύουν τη βιομηχανία με όλες τις πρώτες ύλες, εκτός από τα καύσιμα που προέρχονται από απολιθώματα και ορυκτά και παρέχουν όλη μας την τροφή εκτός από τα αλιεύματα.»

Αυτή είναι η βάση της οικονομίας από την οποία προέρχεται κάθε οικονομική δραστηριότητα και όλες οι θέσεις εργασίας. Τα βιολογικά αυτά συστήματα περιλαμβάνουν τον παγκόσμιο βιώσιμο πλούτο και βρίσκονται σε όλον τον κόσμο υπό πίεση και υποβάθμιση. Καθώς συνεχίζουμε να τα υποβιβάζουμε, καταναλώνουμε το κεφάλαιό μας, και παράλληλα υποβαθμίζουμε το βιοτικό επίπεδο και την ποιότητα του περιβάλλοντός μας.

Βρισκόμαστε στην αυγή ενός νέου αιώνα. Ας αναλογιστούμε τις δραματικές αλλαγές που έφερε η αρχή του 20ου αιώνα. Πριν από εκατό χρόνια θα ήταν αδιανόητο να προβλέψουμε τις αλλαγές που θα ελάμβαναν χώρα. Είμαι βέβαιος, ότι αυτό που συνέβη πριν από εκατό χρόνια δεν θα συγκρίνεται με τις αλλαγές που θα δούμε την επόμενη δεκαετία. Πρέπει όμως να αλλάξει και ο τρόπος σκέψης μας. Καθώς μπαίνουμε στο νέο αιώνα είναι σημαντικό να αρχίσουμε να σκεπτόμαστε με εντελώς καινούργιο τρόπο όσον αφορά παλαιά προβλήματα, πράγμα που δύσκολα βέβαια πραγματοποιείται.

Το ζήτημα του περιβάλλοντος και της οικονομίας απαιτεί έναν καινούργιο τρόπο σκέψης. Το περιβάλλον και η οικονομία δεν πρέπει να λαμβάνονται ως αντίθετες έννοιες. Μία νέα θεώρηση θα περιέγραφε την οικονομία ως καθολικά εξαρτώμενη από το περιβάλλον. Με άλλα λόγια εάν πτωχεύσει το ένα, θα πτωχεύσει και το άλλο.

Ένας άλλος νέος τρόπος σκέψης είναι κάθε πηγή ρύπανσης να θεωρείται ως αιώνι φυσικός πόρος ευρισκόμενος σε λάθος θέση. Τα ίδια χαρακτηριστικά που κάνουν ένα υλικό προβληματικό για το περιβάλλον, όπως η διάρκεια ή η χημική σύσταση, μπορούν να ληφθούν ως θετικά στοιχεία σε ένα άλλο προϊόν. Για παράδειγμα οι πλαστικές φιάλες μπορούν να γίνουν πλαστικά πατώματα. Πιστεύω κι εγώ πως πρέπει να πορευτούμε από το πρόβλημα στο προϊόν και μετά στο κέρδος. Σε ένα τέτοιο σενάριο και το περιβάλλον και η οικονομία είναι νικητές.

Ένα άλλο παράδειγμα αποτελεί ο τουρισμός. Η βιομηχανία του τουρισμού είναι από τις μεγαλύτερες παγκοσμίως, παρέχοντας 1 στις 10 θέσεις εργασίας και προβλέπεται να αυξηθεί σε 2 στις 10 στο τέλος του αιώνα. Σήμερα η βιομηχανία

του τουρισμού έχει έσοδα 3,7 τρισεκατομμύρια δολάρια. Η τουρισμός και η σχετική οικονομική του ώθηση εξαρτώνται άμεσα από την ποιότητα του περιβάλλοντος. Ο πράσινος τουρισμός, ένας όρος που δεν είχε καν αναπτυχθεί πριν από μια δεκαετία, είναι ένας από τους τομείς που θα έχει πλέον τη μεγαλύτερη ανάπτυξη στη βιομηχανία αυτή.

Καθώς μπαίνουμε στον επόμενο αιώνα είναι σημαντικό να καλλιεργήσουμε νέες συμμαχίες ανάμεσα στον επιχειρηματικό και περιβαλλοντικό τομέα. Είτε ονομάσουμε αυτήν την αντιμετώπιση «πράσινο ρεαλισμό», είτε κοινή λογική, είναι σίγουρο πως η πόλωση που χώριζε τους δύο αυτούς τομείς πρέπει να λήξει. Έχουμε λοιπόν πολλά να μάθουμε, να ξεμάθουμε και να ξαναμάθουμε.

Υπάρχει ένα ευρύ πεδίο για συναίνεση ανάμεσα σ' αυτούς που πιστεύουν πως ο ουρανός πέφτει συνεχώς και σ' αυτούς που αρνούνται να ανησυχήσουν για το περιβάλλον. Σε αυτό το πεδίο πρέπει να βάλουμε όλη την ενέργειά μας και να ενώσουμε τις δυνάμεις της κοινωνίας για ένα βιώσιμο μέλλον. Πρέπει όλοι να συνεργαστούμε για να διασφαλίσουμε, ότι προγραμματίζουμε το μέλλον μας και δεν το αφήνουμε στην τύχη. Ο προγραμματισμός, η κατανόηση και η συνεργασία θα αποβούν προς το συμφέρον της οικονομίας, του περιβάλλοντος και των εγγονών μας.

2. Αναθεώρηση του δημοσίου συμφέροντος

Καθηγητής Rusen Keles

Διευθυντής Περιβαλλοντικών Μελετών

Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Αγκύρας

Τουρκία

Ο τίτλος της εργασίας δίνει την εντύπωση, ότι υπάρχει ένας σαφής ορισμός της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος. Αυτό δεν ισχύει. Η έννοια του δημοσίου συμφέροντος είναι μία από τις πιο θολές και απατηλές στις πολιτικές επιστήμες και τη φιλοσοφία. Αναλύεται κυρίως με δύο τρόπους.

Πρώτον, με τη νομική και κάπως στενότερη έννοια, χρησιμοποιείται ως φράκτης για τον καθορισμό των ορίων του δικαιώματος της ιδιοκτησίας και για τη δικαιολόγηση της εμπλοκής της πολιτείας σε αυτό. Έτσι δίνει μια λειτουργική αρχή που χρησιμοποιείται για να διαχωρίσει το σεβασμό των δικαιωμάτων της κοινότητας ή του έθνους απέναντι σε αυτά των πολιτικών. Κατά περίπτωση, προστατεύει τα δικαιώματα των μεγαλύτερων στρωμάτων της κοινωνίας, αλλά μερικές φορές καθορίζεται ποιοτικά και όχι ποσοτικά. Μερικές φορές θεωρείται σημαντικότερη κι από τα ατομικά δικαιώματα.

Δεύτερον, με την πολιτικο-ιδεολογική και ευρύτερη σημασία, η έννοια αυτή

σχετίζεται με τους στόχους του κοινωνικού συστήματος, όπως διαμορφώνονται από τα άτομα, αντί των μεμονωμένων ατομικών στόχων. Με αυτήν την σημασία, η ύπαρξη κοινωνικής δικαιοσύνης γίνεται σκοπός αυτής της αρχής. Δεν μπορεί να μοιραστεί σε κοινωνικές τάξεις (για τα συμφέροντα συγκεκριμένων ομάδων ή συγκεκριμένων ατόμων), ούτε μπορεί να θεωρηθεί ως άθροισμα ιδιωτικών συμφερόντων. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, τυχαίνει να συμπίπτει με άλλες αρχές, όπως είναι η κοινωνική δικαιοσύνη και τα συμφέροντα της κοινότητας. Υπάρχει τόσος προβληματισμός στον ορισμό του δημοσίου συμφέροντος όσο και στον καθορισμό της αρχής που θα καθορίζει αν μία συγκεκριμένη σειρά ενεργειών είναι προς όφελος ή όχι του δημοσίου συμφέροντος.

Καθένας μέσα στην κοινωνία, οι αντιπρόσωποι στις τοπικές και κεντρικές κυβερνήσεις, οι πολιτικοί και οι κοινωνικοί οργανισμοί θεωρούν, ότι έχουν την εξουσία να ερμηνεύουν αυτήν την αρχή, αν και το περιεχόμενο, η οπτική γωνία και τα όριά της μεταβάλλονται επίσης από έναν πολιτισμό σε έναν άλλο. Με τον καιρό, για την ερμηνεία της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος, χρειάστηκε η ενσωμάτωση θεσμών σε συντάγματα και νόμους, σε συμφωνία πάντα με τις αρχές του δικαίου. Παρά την αμφισημία του όρου, το δημόσιο συμφέρον γίνεται όλο και πιο σημαντικό καθώς η βαθμιαία εξάντληση των εθνικών πόρων, η υποβάθμιση των βιοκεντρικών αξιών και η παραβίαση των δικαιωμάτων των κοινωνιών, προκαλούν ανησυχία παγκοσμίως. Μέσα στα εθνικά όρια, τα περιβαλλοντικά θέματα ανήκουν στη σφαίρα της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος, καθώς τα περιβαλλοντικά προβλήματα που δημιουργούνται από καθορισμένες ομάδες, που σκοπό έχουν να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη και τα συμφέροντά τους, θα πρέπει να αντιμετωπίζονται και να επιλύονται από δημόσιους οργανισμούς, σε συνεργασία με τους ίδιους τους πολίτες. Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κατανόησης, λαμβάνοντας υπ' όψιν τον παγκόσμιο χαρακτήρα των περιβαλλοντικών συνεπειών, πρέπει επίσης να καθοριστεί η νέα έννοια του «δημοσίου», που δεν περιορίζεται πλέον στα σύνορα εθνών και εθνικών κρατών.

Πολύ λίγες βιομηχανίες, επιχειρήσεις ή κατασκευαστικές εταιρίες περιλαμβάνουν την πρόληψη της ρύπανσης μέσα στους στόχους τους. Όμως η παραγωγή, οι υπηρεσίες, η κατανάλωση, η μεταφορά, η κατασκευή και άλλες δραστηριότητες, που αποτελούν βασικούς παράγοντες για την υψηλού επιπέδου ποιότητα ζωής, δημιουργούν απόβλητα, που αναπόφευκτα προκαλούν υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Το αξίωμα «παράγω, άρα ρυπαίνω» δυστυχώς ισχύει ακόμα σε πολλές πλευρές της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Παρά αυτές τις ρεαλιστικές παρατηρήσεις, υπάρχει μία αυξανόμενη φροντίδα ανάμεσα στους επιχειρηματικούς ηγέτες για να δράσουν αρκετά ευσυνειδήτα και ανάλογα με τις ευθύνες τους απέναντι στο περιβάλλον, σε πολλά μέρη του κόσμου.

Η ανησυχία τους έχει διάφορες πηγές και μερικοί επιχειρηματίες και επιχειρήσεις προσπαθούν να περιλάβουν την περιβαλλοντική διάσταση στις παραγωγικές δραστηριότητές τους. Αναλύουν τα πιθανά οφέλη ή τροποποιούν τη λειτουργία τους, ώστε να προσαρμοστούν στους νέους κανονισμούς, τόσο για να ελαχιστοποιήσουν το κόστος τους όσο και για να βελτιώσουν την παραγωγικότητά τους. Μερικές άλλες επιχειρήσεις χρωστούν τη γέννηση και την ύπαρξή τους στην πρόοδο στον τομέα του περιβάλλοντος. Σε όλον τον κόσμο αναπτύσσεται ραγδαία μία αγορά με συνείδηση στα περιβαλλοντικά θέματα. Έτσι, πολλές επιχειρήσεις ειδικεύονται στον έλεγχο της ρύπανσης, στη διαχείριση αποβλήτων, στην παροχή συμβουλών, στην επικοινωνία ή στη παραγωγή πράσινων προϊόντων. Τα προϊόντα αυτά είναι είτε κανούρια, είτε κάποια εναλλακτική μορφή παλαιότερων προϊόντων και υπηρεσιών. Επιπλέον, για κάποιες εταιρίες, η φιλική προς το περιβάλλον συμπεριφορά είναι κάποιου είδους μόδα, που τους βοηθά να δώσουν περιβαλλοντικά μηνύματα στους πελάτες τους.

Οποίες και αν είναι οι αιτίες, υπάρχουν σημάδια που δείχνουν την αυξημένη ανησυχία των επιχειρήσεων παγκοσμίως για την προστασία του βιο-περιβάλλοντος. Σύμφωνα με μία μελέτη που έγινε από ένα Γαλλικό ερευνητικό ίδρυμα το 1989, για το 32% των επιχειρηματικών ηγετών, η προστασία του περιβάλλοντος είναι μία προτεραιότητα, και για το 60% ένας πολύ σημαντικός στόχος, αν και όχι προτεραιότητα. Κανένας δεν τη θεώρησε ασήμαντη. Επιπλέον το 85% ένιωθε την ανάγκη να κινητοποιηθεί και να κάνει κάτι για το περιβάλλον και το 57% θεωρούσε ότι είχε κάποιες ευθύνες απέναντι στο περιβάλλον.

Φαίνεται καθαρά, ότι αναπτύσσεται ραγδαία ένας πράσινος καπιταλισμός. Υπάρχουν όμως τόσα αισιόδοξα σημάδια όσα και απαισιόδοξα. Η μεγιστοποίηση του κέρδους, η υποβάθμιση των οικολογικών αξιών, ανήκουν και τα δύο στην ανθρωπότητα. Οι αρνητικές επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης και της ιδιωτικοποίησης με τις επιφυλάξεις που εκ των προτέρων έχουμε απέναντί τους, μας υποχρεώνουν να φερόμαστε με περισσότερη υπευθυνότητα. Οι αρχές της αυτονομίας και της ελευθερίας πρέπει να διαχωρίζονται προσεκτικά από τον ωφελισμό. Η ύπαρξη ενός στενού δεσμού ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας, ανάμεσα στα έθνη, στις γειτονικές χώρες, και ανάμεσα στη σημερινή και τη μέλλουσα γενιά, πρέπει να αποτελέσει ένα ολοκληρωμένο συστατικό της νέας αρχής του δημοσίου συμφέροντος. Η οπτική του όρου «δημόσιο» στην έννοια του δημοσίου συμφέροντος πρέπει να διευρυνθεί όσο είναι δυνατό. Καθώς οι ηθικές αξίες ολοκληρώνονται με το δημόσιο συμφέρον, το ερώτημα «τίνος κέρδος;» πρέπει να επαναλαμβάνεται συνεχώς. Φαίνεται, ότι στον 21ο αιώνα η αρχή «οι επιχειρήσεις είναι επιχειρήσεις» πρέπει να αλλάξει σε «οι επιχειρήσεις δεν είναι πλέον επιχειρήσεις». Τελικά δεν πρέπει κανείς να ξεχνά, ότι το δημόσιο συμφέρον με την ευρύτερή του έννοια

μπορεί να προστατευθεί πραγματικό μόνο με αποτελεσματικό νομικό σύστημα και θεσμούς, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Οι ηθικοί νόμοι και οι νομικοί περιορισμοί πρέπει να αλληλοσυμπληρώνονται, ώστε να εγγυώνται την επιβίωση των θεμελιωδών βιοκεντρικών αξιών.

3. Κέρδος και βιώσιμη ανάπτυξη

Καθηγητής Gyula Bora

Αντιπρόεδρος

Πανεπιστήμιο Οικονομικών Επιστημών Βουδαπέστης

Ουγγαρία

Από τη δεκαετία του '70 το ενδιαφέρον της επιστήμης και προοδευτικά και της πολιτικής εστιάστηκε στα «ονομαζόμενα προβλήματα». Παρουσιάστηκε τότε ένας αριθμός αναλύσεων και προτάσεων. Όμως αυτές οι παρουσιάσεις συνήθως δεν προσέφεραν λύσεις, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ευρέως, για το πώς οι σημερινές γενιές θα πρέπει να διαμορφώσουν το μέλλον. Στην πορεία των συζητήσεων εμφανίστηκε η ιδέα της βιωσιμότητας. Αυτή η αρχή δύσκολα μπορεί να αναλυθεί μόνη της, αν δεν ενσωματωθεί σε ένα συνολικό πρόγραμμα βιώσιμης ανάπτυξης. Μπήκε όμως στα λεξιλόγια της επιστήμης και της πολιτικής ως το μέλλον της ανθρωπότητας.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60, η ανθρωπότητα έμοιαζε να ευημερεί, αλλά η ρύπανση του περιβάλλοντος γινόταν ήδη απειλητική. Τότε μερικοί επιστήμονες άρχισαν να σκέπτονται, και όχι για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας, για τη δυνατότητα της φύσης να υποστηρίζει το βίο. Έχει ή δεν έχει όρια αυτή η δυνατότητα; Οι απαντήσεις ήταν πολύ δύσκολες και πολύ διαφορετικές μεταξύ τους. Τότε ήρθε η ιδέα, μετά τη διάσκεψη του ΟΗΕ στη Στοκχόλμη το 1972, ότι αντί για την ονομαζόμενη ποσοτική ανάπτυξη, θα πρέπει να ενισχυθεί η ποιοτική. Η ιδέα αυτή είναι πολύ όμορφη, αλλά είναι πολύ δύσκολο να τοποθετηθεί στο πλαίσιο λήψεως οικονομικών αποφάσεων. Η προηγούμενη αρχή έλαβε πολλές ερμηνείες, κάποιες από τις οποίες έτυχαν ευρείας αποδοχής, όπως το βιβλίο Όρια στην Ανάπτυξη. Αυτή ήταν η αρχή της ονομαζόμενης «παγκόσμιας προτυποποίησης». Το βασικό ερώτημα αφορούσε, όπως ανέφερα, τη δυνατότητα της Γης να υποστηρίζει το βίο και τις ενέργειες που πρέπει να γίνουν για να αποφευχθεί η καταστροφή του πλανήτη.

Αντιμέτωποι με το Σκοτάδι ήταν ο τίτλος ενός βιβλίου που εκδόθηκε από το Διεθνές Ερευνητικό Κέντρο Εφηρμοσμένης Επιστημονικής Ανάλυσης του Λουξεμβούργου. Το βιβλίο παρουσίαζε και σχολίαζε όλα τα σημαντικά παγκόσμια

πρότυπα διαχείρισης. Ένα από τα κύρια προβλήματα των προτύπων ήταν η δυσκολία να παρουσιασθούν στη γλώσσα των πολιτικών και αυτών που λαμβάνουν τις σημαντικές αποφάσεις με αποτέλεσμα να γίνονται σωστά μόνο στο επιστημονικό πεδίο.

Εκείνη την εποχή έγιναν και μερικές άλλες διαπιστώσεις. Για παράδειγμα ο Νιούμαν και οι συνεργάτες του υπολόγισαν, ότι η οικονομική αύξηση δεν είναι ισότιμη με την οικονομική ανάπτυξη. Υπολόγισαν την αύξηση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) των Ηνωμένων Πολιτειών μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και βρήκαν, ότι στην πραγματικότητα αυτή η αύξηση δεν καλύπτει τον πραγματικό πλούτο και το επίπεδο ποιότητας ζωής του πληθυσμού. Εισηγάγαν μία νέα έκφραση στην οικονομία, την «καθαρή οικονομική ευημερία», η οποία είναι διαφορετική από το ΑΕΠ και απέδειξαν, ότι η ραγδαία αύξηση του ΑΕΠ στις ΗΠΑ και σε άλλες πολύ ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες δεν αντιστοιχεί σε πραγματική βελτίωση της ζωής σ' αυτές. Άλλοι επιστήμονες επίσης έκαναν την πολύ σημαντική διαπίστωση, ότι η μεγάλη επιστημονική ανάπτυξη, που πραγματοποιήθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα και στον 20ο, σπάνια καλύπτει πραγματικές κοινωνικές ανάγκες. Αυτό σημαίνει, ότι η ανθρωπότητα σπαταλά τις δυνατότητές της, ακόμη και τα αρχικά της αποθέματα.

Στην αρχή της δεκαετίας του '80 ή στο τέλος της δεκαετίας του '70, δημοσιεύτηκαν δύο πολύ σημαντικές αναφορές και τέθηκαν υπ' όψιν των πολιτικών. Αυτές ήταν οι αναφορές Brundt και Palmer. Ο Brundt ήταν ένας Γερμανός σοσιαλδημοκράτης πολιτικός και ο Palmer Πρωθυπουργός της Σουηδίας. Αυτές οι αναφορές διαπραγματεύονται τα προβλήματα της ανάπτυξης τις διαφορές Βορρά και Νότου και τις διάφορες διαβαθμίσεις που υπάρχουν στην ανθρωπότητα, καθώς και μερικά σημαντικά περιβαλλοντικά θέματα. Ως αποτέλεσμα η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ όρισε μία επιτροπή για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, η οποία ετοίμασε μια νέα αναφορά με τίτλο «Το Κοινό μας Μέλλον». Αυτή η αναφορά υπερψηφίστηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ και από κράτη-μέλη, αλλά δυστυχώς πολλές χώρες ξέχασαν αμέσως τη σημασία της. Η ιδέα είναι πραγματικά θαυμάσια, αλλά ενέχει πολλά διαφορετικά προβλήματα. Μερικοί επιστήμονες αμφιβάλλουν αν είναι δυνατό να εφαρμοστεί, ενώ άλλοι υποστηρίζουν πως είναι.

Το πιο σημαντικό πρόβλημα είναι ο τρόπος με τον οποίο μπορούμε να εφαρμόσουμε την ιδέα της βιώσιμης ανάπτυξης. Σήμερα τα Ηνωμένα Έθνη έχουν 185 μέλη, πράγμα που σημαίνει, ότι υπάρχουν 185 διαφορετικά κέντρα συμφερόντων στον κόσμο. Πώς μπορεί κανείς να δημιουργήσει ισορροπία ή συναίνεση ανάμεσα σε αυτά τα διαφορετικά συμφέροντα, ώστε να προετοιμάσει ένα καθαρό μέλλον για την ανθρωπότητα; Είναι εξαιρετικά δύσκολο. Όμως, η ιδέα αυτή περικλείει απαγορεύσεις και περιορισμούς σε κάποιους τομείς. Όχι για να

σταματήσουμε την ανάπτυξη, όπως προτείνει η άποψη του «μηδενικού ρυθμού ανάπτυξης», αλλά κυρίως για να δημιουργήσουμε μία καλύτερη ατμόσφαιρα για τη δικαιότερη κατανομή των αγαθών ανάμεσα στα διάφορα έθνη και τις χώρες. Υπάρχει μία διαμάχη, όπως προανέφερα, με την ομάδα που υποστηρίζει την εισαγωγή ενός φόρου όχι μόνο στην ενέργεια, αλλά και στα φυσικά αποθέματα. Αυτές οι προτάσεις πιθανώς να φέρουν αποτελέσματα, αλλά θα πρέπει να δοκιμαστούν στην πράξη.

Μία άλλη ιδέα αφορά τα προβλήματα του κέρδους. Το κέρδος είναι μία κινητήρια δύναμη για την οικονομία της αγοράς, και έχει κατηγορηθεί σκληρά από μερικούς περιβαλλοντολόγους. Υπήρξαν περιπτώσεις που η αναζήτηση του κέρδους ήταν η βασική αιτία για την περιβαλλοντική υποβάθμιση. Από την άλλη, το κέρδος είναι πολύ σημαντικό για το μέλλον και για την εφαρμογή της βιώσιμης ανάπτυξης. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί για διάφορους σκοπούς, για παράδειγμα για την επένδυση νέου κεφαλαίου ή για την αντικατάσταση της παλαιάς αντί-περιβαλλοντικής τεχνολογίας. Τμήμα του κέρδους χρησιμοποιείται από τις κυβερνήσεις για διαφορετικούς σκοπούς. Δεν είναι μόνο το ποσό που εισπράττουν οι κυβερνήσεις ως φόρο, ούτε χρησιμοποιείται όλο για σκοπούς όπως ο εξοπλισμός. Αλλά στο μέλλον, υποθέτω ότι θα είναι ευκολότερο να ρυθμιστεί η χρήση του κέρδους για καλύτερους σκοπούς, ώστε αυτό να βοηθήσει στη λύση των προβλημάτων της ανθρωπότητας.

4. Κέρδος - Κοινωνικοί στόχοι και ηθική

Καθηγητής Jan Morovic

Πρόεδρος

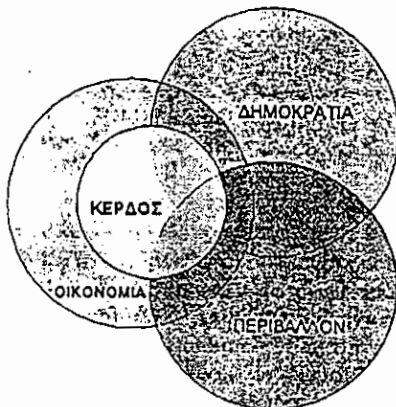
Πανεπιστήμιο της πόλης της Μπρατισλάβα

Σλοβακία

Κέρδος είναι η διαφορά ανάμεσα στα έσοδα και τα έξοδα μίας εταιρείας. Φυσικά μιλάμε για κέρδος μόνο στην περίπτωση που τα έσοδα είναι μεγαλύτερα από τα έξοδα της επιχείρησης. Το κέρδος μπορεί να ονομαστεί επίσης και προστιθέμενη αξία, πράγμα που σημαίνει την αξία των προϊόντων της επιχείρησης, αφού αφαιρέσουμε το κόστος των υλικών που αγοράστηκαν (Parkin, 1990). Με την αυστηρή οικονομική έννοια, το κέρδος είναι το οικονομικό αποτέλεσμα, που παραμένει αφού έχουν πληρωθεί τα χρέη σε άλλες επιχειρήσεις και οι φόροι. Το κέρδος μπορεί να χρησιμοποιηθεί για πολλούς σκοπούς ανάλογα με τους οικονομικούς στόχους που θέτει η κάθε επιχείρηση για το μέλλον και τις σχετικές αποφάσεις των στελεχών της. Μπορούμε επίσης να καθορίσουμε το κέρδος με την

ευρεία έννοια, όχι μόνο σε σχέση με την οικονομική ανάπτυξη μίας εταιρείας, αλλά επίσης σε σχέση με μη οικονομικές δραστηριότητες, όπως η υγεία, η προστασία του περιβάλλοντος και οι κοινωνικές δραστηριότητες.

Το κέρδος μπορεί να συνεισφέρει στην προστασία του βίου, αλλά συχνά είναι δύσκολο να καθορίσουμε επακριβώς μέσω ποιων διαδικασιών. Μπορούμε να ορίσουμε το ρόλο που παίζει η τεχνολογία στις αρνητικές και πιθανόν αναντρεπτές γενετικές μεταβολές; Μπορούμε να καθορίσουμε με ακρίβεια την επίδραση της τεχνολογίας στη μείωση της ανθρώπινης γονιμότητας σε μερικές περιοχές; Από τη θετική πλευρά, μπορούμε να εκφράσουμε πλήρως την επίδραση που θα έχει στο περιβάλλον μία φιλικότερη προς αυτό βιομηχανία; Καθώς θέτουμε αυτές τις ερωτήσεις, θα πρέπει να ζητήσουμε από τις επιχειρήσεις να απαντήσουν και, αν αυτό είναι απαραίτητο, να υπερασπιστούν την τεχνολογία τους. Σε μερικές περιπτώσεις θα πρέπει να απαιτήσουμε αποδείξεις, ότι μία συγκεκριμένη εφαρμογή δεν προκαλεί αρνητικές αλλαγές στη γενετική αλυσίδα, ούτε μειώνει την ικανότητα αναπαραγωγής. Αν μία εταιρεία ισχυρίζεται, ότι ικανοποιεί αυτούς τους όρους, θα πρέπει να είναι έτοιμη να το αποδείξει. Είναι δική της υποχρέωση. Το γεγονός είναι, ότι οι παγκόσμιες περιβαλλοντικές συνθήκες χειροτερεύουν και πρέπει να καθορισθεί ποιος συμβάλλει σ' αυτήν τη σοβαρή κατάσταση και με ποιον τρόπο. Αν μία βιομηχανία έχει προκαλέσει κάποια καταστροφή, θα πρέπει να το παραδεχθεί και να επανορθώσει τη ζημιά.

• Βασικοί κανόνες της δημοκρατίας

Για να βρει κανείς λογική απάντηση στα σχετικά ερωτήματα, θα πρέπει να αναλύσει ολοκληρωμένα την περιβαλλοντική καταστροφή, να διερευνήσει κάθε τεχνολογία, και στη συνέχεια να ενισχύσει νομοθετικά την εφαρμογή των διαθέσιμων τεχνολογιών. Μία άλλη προσέγγιση είναι να συσχετισθούν οι βασικές αρχές της δημοκρατίας με την κοινωνική διδασκαλία. Όλοι οι καλοπροαίρετοι άνθρωποι

είναι έτοιμοι να σεβασθούν το δημοκρατικό σύστημα, το οποίο καθορίζει ολόκληρη την κοινωνία. Μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορεί να λειτουργήσει η δημοκρατία ως πολιτικό σύστημα. Γι' αυτό η κοινωνική διδασκαλία δίνει έμφαση στους τρεις βασικούς κανόνες για τη δημοκρατικά οργανωμένη κοινωνία: τον οικονομικό νόμο, τον κοινωνικό νόμο και τον ηθικό νόμο.

Ο Οικονομικός Νόμος της Δημοκρατίας. Η χριστιανική διδασκαλία δεν έχει το δικό της οικονομικό σύστημα. Βασισμένη στο όραμά της για την κοινωνία και την σταθερή οικονομία, προσφέρει την κοινοκτημοσύνη, την ελεύθερη εργασία που θεμελιώνεται στη γνώση, στη συναίνεση και στην ενσωμάτωση της οικονομικής διαδικασίας στις απαιτήσεις της συλλογικής ευημερίας. Την ίδια στιγμή είναι σημαντικό να αποδεχτούμε το γεγονός, ότι η οικονομία δεν είναι απλώς μία υπόθεση του κράτους, αλλά ένα θέμα για όλους τους υπεύθυνους ανθρώπους και τις κοινωνικές ομάδες. Η πρώτη μορφή δημοκρατίας αφορά κατ' αρχήν την αγορά, μέσα στα πλαίσια της ανταλλακτικής οικονομίας. Πρέπει όμως να σεβασθούμε το γεγονός, ότι υπάρχουν κάποιοι που δε λειτουργούν έτσι ή δεν μπορούν να λειτουργήσουν έτσι, όπως είναι τα παιδιά, οι άρρωστοι και τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Υπάρχουν συγκεκριμένες ανάγκες που η αγορά δεν μπορεί να εξυπηρετήσει - εκπαιδευτικά συστήματα, υγειονομικές υπηρεσίες, κοινωνική ασφάλεια και άλλες. Η ικανοποίηση αυτών των αναγκών είναι έργο της δεύτερης μορφής δημοκρατίας. Δημοκρατία που δεν περιλαμβάνει ατομική και συλλογική ευθύνη, είναι απλώς μία φαινομενική δημοκρατία.

Ο Κοινωνικός Νόμος της Δημοκρατίας. Η οικονομία είναι μόνο μία πλευρά και μία διάσταση της ανθρώπινης ζωής. Αν η παραγωγή και η κατανάλωση είναι στο κέντρο της κοινωνικής ζωής, τότε θα πρέπει να αναζητήσουμε και άλλες αξίες στο κοινωνικο-πνευματικό σύστημα της κοινωνίας.

Ο Ηθικός Νόμος της Δημοκρατίας. Η χριστιανική κοινωνική διδασκαλία δεν αρνείται την λειτουργία των μηχανισμών της αγοράς, αλλά ισχυρίζεται, ότι οι κανόνες των εσόδων και των εξόδων έχουν διαστρεβλωθεί από τα μονοπώλια και τη δύναμη του κεφαλαίου. Επίσης λαμβάνει υπ' όψιν την πιθανότητα, η δημοκρατία να κακοποιηθεί από δικτατορικές τάσεις. Εδώ τα ερωτήματα εγείρονται ξανά. Είναι οι σύγχρονοι οικονομικοί και πολιτικοί μηχανισμοί αρκετά καλοί ή είναι η ηθική και η αλληλεγγύη μία απαραίτητη προϋπόθεση για την αγορά και τη δημοκρατία; Η ιστορία επιβεβαιώνει, ότι η δημοκρατία χωρίς αρχές μετατρέπεται εύκολα σε φανερό ή κρυφό ολοκληρωτισμό (Johannes Schasching, Bratislavski listy θ. 8, 1992).

• Κέρδος παραγωγή και βιο-περιβάλλον

Το κέρδος είναι ένας βασικός παράγοντας της επιχειρηματικής δραστηριότητας,

γιατί εγγυάται την ύπαρξη των επιχειρήσεων και την ανάπτυξή τους. Τα τελευταία 200 χρόνια, η βιομηχανική κοινωνία κερδοσκοπούσε απέναντι στο περιβάλλον, με αποτέλεσμα να το διαταράξει σε τέτοιο βαθμό, ώστε σήμερα ολόκληρος ο πλανήτης κινδυνεύει. Κάθε δευτερόλεπτο καταστρέφονται 3.000 τετραγωνικά μέτρα δάσους και 1.000 τόνοι εδάφους. Η καύση των ορυκτών υδρογονανθράκων απελευθερώνει στην ατμόσφαιρα έξι δισεκατομμύρια τόνους (6×10^9) άνθρακα το χρόνο και το CO_2 στην ατμόσφαιρα έχει αυξηθεί κατά 40% τα τελευταία 250 χρόνια και η αύξηση έφθασε σε μία μέγιστη τιμή κατά τα τελευταία 160 χρόνια (350PPM). Οι βιομηχανικές δραστηριότητες προκάλεσαν ευρείες κλιματικές αλλαγές κατά τα τελευταία 100 χρόνια.

Αν οι τάσεις στην αύξηση του πληθυσμού, τη γεωργική και τη βιομηχανική παραγωγή, τη χρήση των φυσικών πηγών και την καταστροφή της φύσης συνεχιστούν, θα πρέπει να αναμένουμε τις ακόλουθες εξελίξεις:

ΚΕΡΔΟΣ

ΔΙΑΝΟΜΗ

ΗΘΙΚΗ

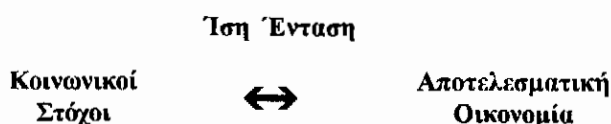
Σχήμα 2. Ηθική - Επανεπένδυση - Κοινωνική Σφαίρα - Περιβάλλον

Τα φυσικά αποθέματα θα μειωθούν και θα γίνεται όλο και ακριβότερη η απόκτησή τους. Αυτό θα σημαίνει υψηλότερες απαιτήσεις σε ενέργεια, δηλαδή η χρήση τους θα προκαλεί μεγαλύτερη ρύπανση του περιβάλλοντος. Μείωση των πηγών πρώτων υλών θα προκαλέσει αντίστοιχη μείωση στην παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων και τροφίμων. Είναι μέρος της ανθρώπινης φύσης η επιθυμία για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και υψηλότερη ποιότητα τροφής. Αν οι σημερινές τάσεις δεν αλλάξουν, αργά ή γρήγορα ο πολιτισμός μας θα παρακμάσει. Η ένδεια, το ακάθαρτο περιβάλλον, η μειωμένη αντίσταση στις μολύνσεις και παρόμοιες επιρροές θα συνεισφέρουν. Η ανθρώπινη επιθετικότητα, ο εγωισμός, η ανευθυνότητα και η δύναμη είναι εχθροί μας. Θα μπορέσουμε να σπάσουμε αυτόν το φαύλο κύκλο μόνο αν σταματήσουμε τις τάσεις αυτές. Πρέπει να αλλάξουμε τον τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς μας. (Σχήμα 2).

Είναι ανάγκη να σταθεροποιήσουμε τον ανθρώπινο πληθυσμό και να σταματήσουμε την κατάχρηση των φυσικών πηγών και την καταστροφή του περιβάλλοντος. Αυτά τα προβλήματα δεν θα πρέπει να περάσουν στις επόμενες γενιές.

Σήμερα είναι λάθος το συμπέρασμα, ότι κέρδος και περιβάλλον είναι αντίθετα. Τα στελέχη των εταιρειών θα πρέπει να κατανοήσουν, ότι η εικόνα της εταιρείας,

όσον αφορά τη στάση της απέναντι στο περιβάλλον, παίζει πολύ σημαντικό ρόλο, ιδιαίτερα στις δυτικές χώρες. Οι παραγωγοί που φέρονται ανεύθυνα στο περιβάλλον θα χάσουν το μερίδιο της αγοράς, γιατί κάθε πολιτισμένη κοινωνία θα αρνηθεί να αγοράσει τα προϊόντα τους. Το Γερμανικό Υπουργείο Περιβάλλοντος δηλώνει, ότι περίπου το 70% των καταναλωτών αγοράζει μόνο προϊόντα εταιρειών που φροντίζουν το περιβάλλον. Το 1987, οι καταναλωτές των δυτικών χωρών αρνήθηκαν να αγοράσουν προϊόντα καθαρισμού που περιείχαν CFC. Στη δεκαετία του '90 ακόμη και γιγαντιαίες εταιρείες όπως η Coca-Cola και η Pepsi-Cola αναγκάστηκαν να επιστρέψουν στις γυάλινες φιάλες εγκαταλείποντας τα μεταλλικά κουτιά και τις πλαστικές φιάλες. Η Nestle δαπάνησε 100 εκατομμύρια γερμανικά μάρκα για να προστατεύσει το περιβάλλον κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 και στις αρχές της δεκαετίας του '90.

Σχήμα 3.

Οι κερδοφόρες εταιρείες θα πρέπει, στο μέλλον, να εφαρμόζουν τις φιλικές προς το περιβάλλον κατασκευαστικές διαδικασίες (σχεδίαση και χρήση κατασκευαστικής τεχνολογίας που δε ρυπαίνει το περιβάλλον) και να κατασκευάζουν προϊόντα που κατά τη χρήση τους, αλλά και μετά την απόσυρσή τους, θα είναι ασφαλή για το περιβάλλον. Το τελευταίο θα είναι απαραίτητο, όχι μόνο για την εικόνα της εταιρείας, αλλά επίσης και γιατί θα υπάρχουν αυστηρά νομικά μέτρα που θα ληφθούν ενάντια σε όσους φέρονται ανεύθυνα, συμπεριλαμβανομένων και των υψηλών προστίμων για τη διάθεση απορριμμάτων και για την ενέργεια. Στη Γερμανία, την Αυστρία, την Ελβετία και σε άλλες χώρες επιβάλλονται σε μεγάλη έκταση πρόστιμα, για τη διάθεση απορριμμάτων και την επιβάρυνση του περιβάλλοντος. Πρέπει να θέσουμε ως προτεραιότητα τη συμφωνία ανάμεσα στους βιομηχανικούς κανονισμούς και τους νόμους της φύσης (Σχήμα 3).

• Το παράδειγμα της Μπρατισλάβα

Σκοπός μας είναι να δημιουργήσουμε ένα σύνδεσμο ανάμεσα στους ηθικούς και τους οικονομικούς κανόνες της κοινωνίας, ο οποίος θα μπορεί να ελέγχεται από τη νομοθεσία. Η αρχή είναι, ότι η κοινωνία αποδέχεται και σέβεται αυτούς τους κανόνες, που πρώτα αναλύονται και ύστερα υποστηρίζονται από ένα νόμο, αντί για εκείνους που επιβάλλονται υποχρεωτικά από ένα νόμο χωρίς καθόλου προηγούμενη

συζήτηση. Το Πανεπιστήμιο της Πόλης της Μπρατισλάβα είναι ένα ίδρυμα που ειδικεύεται στην εκπαίδευση ενηλίκων, χωρίς να απαιτείται η συνεχής παρουσία τους στις αίθουσες. Βοηθά τα στελέχη των εταιρειών να γίνονται πιο αποτελεσματικά και να επιτυγχάνουν μεγαλύτερα κέρδη και τους περιβαλλοντολόγους να εστιάζουν στις πραγματικές σημερινές απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Ο στόχος των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων του Πανεπιστημίου είναι να δείξει στα στελέχη των επιχειρήσεων και τους περιβαλλοντολόγους, πώς να συνεργασθούν, ώστε να επιτύχουν κέρδη με την ελάχιστη δυνατή αρνητική επίπτωση στο περιβάλλον. Ο σκοπός μας είναι να εξασφαλίσουμε, ότι τόσο το κέρδος της εταιρείας, όσο και η ασφάλεια του περιβάλλοντος θα τύχουν ίσης προσοχής.

- *Το Μάθημα «UZC 206 Περιβάλλον»:* είναι ένα μάθημα που αφορά πολλούς επιστημονικούς τομείς και ασχολείται με πληροφορίες που σχετίζονται με τις φυσικές επιστήμες και με τεχνικές στον τομέα της εξόρυξης, της μεταλλουργίας, της χημείας, της γεωργίας και της διαχείρισης της ενέργειας. Το μάθημα αναφέρεται στην τεχνολογία αυτών των τομέων της βιομηχανίας. Η βασική ιδέα είναι η βιώσιμη ανάπτυξη της ζωής και της κοινωνίας. Το πρόγραμμα σχεδιάστηκε κυρίως για μεσαία και ανώτερα στελέχη των βιομηχανικών κλάδων που προαναφέρθηκαν καθώς και γι' αυτούς που ενδιαφέρονται για τη βιώσιμη ανάπτυξη.

- *Το Μάθημα «Περιβάλλον: Η Εικόνα της Εταιρείας»:* Όταν αναλύουμε οικονομικά τις βιομηχανίες καθώς και τις μικρότερες εταιρείες, το πρόβλημα που αφορά στην επίδραση της παραγωγής στο περιβάλλον αυξάνεται διαρκώς. Το πρόβλημα αναλύεται συνήθως λόγω της νομοθεσίας στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες καθώς και λόγω της ανάγκης των εταιρειών για καλές δημόσιες σχέσεις. Υπολογίζουμε, ότι, μέσα στα επόμενα 10 χρόνια, όσες δυτικές εταιρείες έχουν μία κακή περιβαλλοντική εικόνα, δεν θα επιβιώσουν.

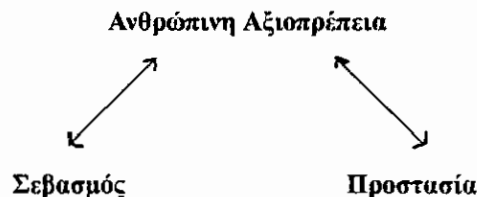
- *Το Μάθημα «Βιώσιμη Ανάπτυξη»:* Το μάθημα προσφέρει μία λεπτομερή ανάλυση της έννοιας της «βιώσιμης ανάπτυξης», η οποία συχνά συναντάται στα περιβαλλοντικά κείμενα. Μετά τη συμπλήρωση του μαθήματος κάθε σπουδαστής είναι ικανός να υπερασπιστεί την έννοια αυτή με βάση επιχειρήματα περιβαλλοντικής, τεχνολογικής και νομοθετικής αλληλεξάρτησης.

- *Το Μάθημα «Αστικό Περιβάλλον»:* Το μάθημα ασχολείται με το ζήτημα του αστικού περιβάλλοντος, της ανθρώπινης συμπεριφοράς και με κοινωνικά θέματα τόσο από την ιστορική πλευρά, όσο και από την πλευρά της ανάπτυξης των σύγχρονων αστικών κέντρων. Το μάθημα περιλαμβάνει κατάλληλο υλικό για μελέτη από όσους ασχολούνται με τη διοίκηση και το σχεδιασμό της ανάπτυξης των πόλεων και των προαστίων.

- *Το Μάθημα «Προσαρμογή Μελετών στις Συνθήκες της Σλοβακίας»:* Στο προς με-

λέτη υλικό περιλαμβάνονται εφαρμοσμένες έρευνες από όλον τον κόσμο. Τέσσερα εγχειρίδια αναπτύχθηκαν και προσαρμόστηκαν για να ενημερώσουν τους Σλοβάκους φοιτητές στα Σλοβακικά Προβλήματα. Τέτοια προβλήματα είναι οι σλοβακικοί σταθμοί πυρηνικής ενέργειας, η γεωργία, προβλήματα της περιοχής του Upper Nitra, η συμμετοχή της Σλοβακίας στην αύξηση της θερμοκρασίας της Γης και άλλα. Ο στόχος των εγχειριδίων είναι να παρουσιάσουμε τα περιβαλλοντικά προβλήματα της Κεντρικής Ευρώπης στους φοιτητές.

- Το Φεβρουάριο του 1996 ξεκινά το μάθημα «DT 210 EPIC, Περιβαλλοντική Πολιτική στο Διεθνή Χώρο»: Είναι ένα μάθημα ανθρωπιστικών και νομικών επιστημών που προσφέρει πληροφορίες για την ανάπτυξη, τη δημιουργία και την πρακτική εφαρμογή των περιβαλλοντικών νόμων στην Ευρώπη (Σχήμα 4). Το πρόγραμμα έχει σχεδιαστεί για ανώτερα στελέχη όλων των παραγωγικών οργανισμών και των αγροτικών επιχειρήσεων καθώς και για όλους τους υπαλλήλους της δημόσιας και κρατικής διοίκησης. Οι απόφοιτοι και των δύο προγραμμάτων θα λάβουν μεταπτυχιακό δίπλωμα από το Βρετανικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο. Οι φοιτητές του Πανεπιστημίου μπορούν να παρακολουθούν τα μαθήματα χωρίς να διακόπτουν την εργασία τους. Το ίδρυμα μπορεί να προσφέρει και μείωση των διδάκτρων στους υποψηφίους που θα το ζητήσουν. Δεν απαιτούνται εισαγωγικές εξετάσεις.

Σχήμα 4.

• Συμπεράσματα

Σήμερα, περισσότερο από ποτέ, θα πρέπει να αναλύσουμε την επίδραση της βιομηχανικής παραγωγής στο περιβάλλον. Είναι δεδομένο, ότι οι παγκόσμιες περιβαλλοντικές συνθήκες χειροτερεύουν. Για να αποφύγουμε την καταστροφή της Φύσης η συμπεριφορά μας απέναντί της πρέπει να αλλάξει. Πρέπει να αλλάξουμε τον τρόπο σκέψης μας. Οι εταιρείες πρέπει να αλλάξουν τη στρατηγική τους από συλλογή κερδών σε διανομή κερδών.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΕΝΑ ΝΕΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Γεώργιος Στρογγύλης
Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης
Διεύθυνση DG XI, Βρυξέλες
Βέλγιο

Το 1993 τα Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έκριναν απαραίτητο να ερευνήσουν τρόπους δράσης απέναντι στο μείζον πρόβλημα της αύξησης του δείκτη ανεργίας της Κοινότητας. Στο Λευκό Βιβλίο για την Ανάπτυξη, την Ανταγωνιστικότητα και τις Θέσεις Εργασίας, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε μία πιο ορθολογική χρήση των φυσικών, περιβαλλοντικών και ανθρώπινων αποθεμάτων, η οποία θα ενισχύει συνολικά την ανταγωνιστικότητα της Οικονομίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ παράλληλα θα δημιουργήσει μόνιμες θέσεις εργασίας και θα βελτιώσει το βιοτικό επίπεδο των πολιτών. Η ακόλουθη παρουσίαση περιγράφει αδρά το νέο πρότυπο για τη βιώσιμη ανάπτυξη, που περιέχεται στο προαναφερθέν Λευκό Βιβλίο.

1. Δομικοί δεσμοί ανάμεσα στο περιβάλλον και τις θέσεις εργασίας

Η αναποτελεσματική χρήση των αποθεμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Το σημερινό πρότυπο ανάπτυξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση οδηγεί σε ένα μη βέλτιστο συνδυασμό των δύο βασικών της πόρων, δηλαδή του εργατικού δυναμικού και των φυσικών αποθεμάτων. Το πρότυπο χαρακτηρίζεται από ανεπαρκή χρήση της εργασίας και υπερβολική κατανάλωση των φυσικών αποθεμάτων και έχει ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση της ποιότητας ζωής. Η Ευρωπαϊκή Ένωση πρέπει να αναλύσει, πως θα προαχθεί η οικονομική ανάπτυξη με τρόπο βιώσιμο, που θα συνεισφέρει στην αύξηση των θέσεων εργασίας και στη μείωση της κατανάλωσης ενέργειας και φυσικών αποθεμάτων.

Η «υπό-εκμετάλλευση» του εργατικού δυναμικού

Η αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού έχει αποθαρρυνθεί για πολλές δεκαετίες.

Παρ' ότι η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας έχει γίνει ένα σημαντικό στοιχείο, που συνεισφέρει στη συνεχιζόμενη καθαρή αύξηση του καθαρού κατά κεφαλήν εισοδήματος, φαίνεται ότι έχουμε φθάσει σε μία κρίσιμη καμπή.

Οι οικονομικές απαιτήσεις των συμβάσεων κοινωνικής αφάλισης αυξάνουν το έμμεσο εργατικό κόστος, εντείνοντας την τάση για εξοικονόμηση εργασίας και έτσι οδηγούν στην αύξηση της ανεργίας. Επιπρόσθετα, αυτός ο μηχανισμός έχει οδηγήσει σε σημαντική μείωση της ανταγωνιστικότητας σε εξωτερικές αγορές, καθώς η υψηλή τεχνολογία εγκαθίσταται και σε χώρες, όπου τα ημερομίσθια είναι χαμηλά.

Η «υπέρ-εκμετάλλευση» των περιβαλλοντικών αποθεμάτων

Η «υπό-εκμετάλλευση» της εργασίας συνδέεται με την «υπέρ-εκμετάλλευση» των περιβαλλοντικών και φυσικών αποθεμάτων. Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες γίνεται όλο και πιο ξεκάθαρο, ότι τα φυσικά αποθέματα δεν είναι διαθέσιμα σε απεριόριστες ποσότητες. Επειδή οι τιμές της αγοράς δεν ενσωματώνουν ικανοποιητικά την περιορισμένη διαθεσιμότητα των φυσικών αποθεμάτων και τις περιβαλλοντικές συνέπειες που σχετίζονται με την κατανάλωση, η «υπέρ-εκμετάλλευση» τους έχει γίνει συστηματική.

Αναζήτηση ενός νέου προτύπου «βιώσιμης ανάπτυξης»

Η αναποτελεσματική χρήση των διαθέσιμων πόρων, δηλαδή η υπο-εκμετάλλευση της εργασίας και η υπερ-εκμετάλλευση των περιβαλλοντικών αποθεμάτων, σίγουρα δεν ικανοποιεί τις απαιτήσεις της κοινωνίας, όπως αποκαλύπτονται μέσα στο δημοκρατικό σύστημα. Ο κόσμος αναμένει, τόσο για τον εαυτό του όσο και για τα παιδιά του, περισσότερες θέσεις εργασίας, σταθερό εισόδημα και υψηλότερο επίπεδο ποιότητα ζωής. Το τελευταίο αντανακλάται στην αυξανόμενη απαίτηση για ευχάριστα επαγγέλματα και φιλικά προς το περιβάλλον προϊόντα και δημόσιες υπηρεσίες.

Μία πιο ικανοποιητική πολιτική θα πρέπει να μπορεί να προσφέρει στην κοινωνία καλύτερη ποιότητα ζωής, με χαμηλότερη ένταση κατανάλωσης και, ως αποτέλεσμα, με μειωμένη πίεση στα περιβαλλοντικά αποθέματα. Με την ίδια έννοια θα δημιουργηθούν περισσότερο δημιουργικά επαγγέλματα και η αξιοποίηση του ανθρώπινου κεφαλαίου στα τοπικά δίκτυα θα αυξήσει γρήγορα το αίσθημα ατομικής ευθύνης και κοινωνικής συμμετοχής. Το νέο μοντέλο ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, λοιπόν, πρέπει να αντιμετωπίσει την ανεπαρκή χρήση των διαθέσιμων αποθεμάτων με μία ευρεία προοπτική, δηλαδή λαμβάνοντας υπ' όψιν τη συνολική ποιότητα ζωής των πολιτών.

Η καθαρή τεχνολογία είναι ένα κλειδί

Ένα βασικό στοιχείο του νέου προτύπου ανάπτυξης είναι η αποσύνδεση της μελλοντικής οικονομικής ευημερίας από την περιβαλλοντική ρύπανση και ακόμη η μετατροπή της οικονομικής-περιβαλλοντικής σχέσης σε θετική, από αρνητική που είναι σήμερα. Το κλειδί για να γίνει αυτό θα στηριχθεί τελικά στη δημιουργία μίας νέας «καθαρής τεχνολογίας», που θα βασίζεται στα ακόλουθα:

- βελτιωμένη «φυσική παραγωγικότητα» των προϊόντων: δηλαδή αυξημένη αποτελεσματικότητα στη χρήση ενέργειας και μείωση των απαιτήσεων των προϊόντων σε πρώτες ύλες.
- μεγαλύτερη διάρκεια ζωής των προϊόντων: οι δραστηριότητες που εμπεριέχουν ανθρώπινη εργασία, όπως είναι οι επισκευές και οι έλεγχοι θα πρέπει να γίνουν πιο ελκυστικές
- περισσότερη ανακύκλωση και επαναχρησιμοποίηση: η χρήση των ίδιων πρώτων υλών ή ανταλλακτικών πιο συχνά
- βελτιωμένες τεχνολογικές διαδικασίες: οι μεγαλύτερες ποσότητες υγρών και στερεών αποβλήτων παράγονται κατά τις παραγωγικές διαδικασίες και όχι από τους τελικούς καταναλωτές.

Η νέα καθαρή τεχνολογία θα προσφέρει επίσης, εκτός από ένα ουσιαστικό βελτιωμένο περιβάλλον και δευτερεύοντα οφέλη στην Ευρωπαϊκή Ένωση:

- Σε ανταγωνιστικούς όρους ή με «διπλή προοπτική», η Ευρωπαϊκή Ένωση θα βελτιώσει τη συνολική ισχύ της οικονομίας, μέσω της βέλτιστης χρήσης των αποθεμάτων της και την αποφυγή της χρήσης ακριβών λειτουργιών καθαρισμού, ενώ θα έχει παράλληλα και το πλεονέκτημα του πρωτοπόρου. Το τελευταίο δεν πρέπει να υποτιμηθεί, καθώς οι νέες τεχνολογίες δεν είναι μόνο μία αναγκαιότητα στον βιομηχανικό κόσμο, αλλά επίσης και στις μη βιομηχανικές χώρες και στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες.
- Σε στρατηγικούς όρους θα μειωθεί η τεράστια εξάρτηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τις εισαγωγές ενέργειας και πρώτων υλών από τρίτες χώρες και θα είναι πιο εύκολη η διαχείρισή τους.

2. Τρόποι να διευκολυνθεί η δομική αλλαγή

Η ανάγκη για μία στρατηγική μικροοικονομική πολιτική

Ο διαχωρισμός της οικονομικής ευημερίας από την περιβαλλοντική υποβάθμιση, μέσω της δημιουργίας μίας νέας καθαρής τεχνολογικής βάσης, είναι απίθανο να

συμβεί χωρίς ενεργή και ευρηματική πολιτική υποστήριξη. Για να γίνει αυτό θα πρέπει τα υπάρχοντα πολιτικά εργαλεία να σταματήσουν να ενθαρρύνουν την αναποτελεσματική χρήση των αποθεμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στην πληθώρα κανονισμών, που αναπτύχθηκαν προοδευτικά κατά τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά δεν εξυπηρετούν πλέον τους στόχους του προτύπου της βιώσιμης ανάπτυξης. Επιπλέον οι τιμές της αγοράς, θα πρέπει να ενσωματώνουν, συστηματικά πλέον, το εξωτερικό κόστος που τα προϊόντα γεννούν στην κοινωνία. Μία τέτοια αναθεώρηση θα πρέπει να καταλήξει σε ένα σύνολο καθαρών σημάτων και ελατηρίων προς όλους τους οικονομικούς παράγοντες και αυτούς που λαμβάνουν τις σημαντικές αποφάσεις.

Το δεύτερο κλειδί αφορά τη γρήγορη εφαρμογή των αποτελεσμάτων της βασικής έρευνας, σε εμπορικά αξιοποιήσιμες καινοτομίες. Από αυτήν την πλευρά θα πρέπει να αναπτυχθεί ένα σταθερό σύνολο πραγματιστικών κινήτρων, ώστε οι οικονομικοί παράγοντες να ασχοληθούν με επενδύσεις που θα σχετίζονται με νέα προϊόντα και παραγωγικές διαδικασίες, συμπεριλαμβανόμενης και της αναμόρφωσης της οργάνωσης εργασίας.

Πολιτικά όργανα σε μακροοικονομικό επίπεδο

Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στη χρήση:

- *Εμμεσών φόρων* για τη ρύπανση, ως ένα ισχυρό μέσο να αντιμετωπιστούν κάποιες άδηλες επιχορηγήσεις. Έτσι ίσως πρέπει να ανέβουν οι τιμές, για να καλύψουν την περιβαλλοντική καταστροφή που σχετίζεται με τη χρήση συγκεκριμένων προϊόντων, π.χ. τα ενεργειακά αποθέματα σε σχέση με την εκπομπή CO_x.
- *Οικονομικών κανονισμών* και συγκεκριμένα φοροαπαλλαγών ως μέσο για την ενθάρρυνση βιώσιμων οικονομικών δραστηριοτήτων (π.χ. προκαταρκτική έρευνα αγοράς για τις πράσινες καινοτομίες).

Πολιτικά όργανα σε τοπικό επίπεδο

Η Ευρωπαϊκή Ένωση διαθέτει τα θεσμικά όργανα σε συγκεκριμένους τομείς, η σημασία των οποίων είναι πιθανόν να αυξηθεί, όσο περισσότερο η Ευρωπαϊκή Ένωση κινείται προς το προαναφερθέν οικονομικό πρότυπο. Οι ακόλουθοι τομείς αξίζουν ιδιαίτερη προσοχή και έχουν αναλυτικά αντιμετωπισθεί στο πέμπτο περιβαλλοντικό πρόγραμμα δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Ενέργεια, Μεταφορές, Αγροτική Παραγωγή και Βιομηχανία.

Θα χρησιμοποιηθεί ένα νέο σύνολο επιχειρηματικά προσανατολισμένων

περιβαλλοντικών οργάνων, και η αρχή έχει ήδη γίνει με τον «πράσινο-έλεγχο», τα «πράσινα σήματα», τις εθελοντικές συμφωνίες και την απόδοση αντικειμενικής ευθύνης. Μερικά από αυτά τα όργανα θα δημιουργήσουν νέες επαγγελματικές ευκαιρίες, ιδιαίτερα στον τομέα των περιβαλλοντικών υπηρεσιών.

3. Ποιος αναλαμβάνει τη δουλειά; (Ιδιωτικός τομέας - Δημόσιο - Πολίτες)

Η επόμενη ερώτηση είναι, ποιος πρέπει να αναλάβει τη δουλειά; Η νέα αναπτυξιακή προσέγγιση δεν επιλέγει τη μεγάλη συμμετοχή των κυβερνήσεων, την ανάμειξη του κράτους σε κάθε λεπτομέρεια, με προσεκτικό προγραμματισμό και κανονισμούς, γιατί κάτι τέτοιο θα ήταν αναποτελεσματικό. Δεν αποδίδει ευθύνη στους πολίτες και στις επιχειρηματικές ομάδες. Κάτι τέτοιο θα σήμαινε μεγάλη οικονομική επιβάρυνση του δημοσίου, των δημόσιων προϋπολογισμών και θα είχε σαν αποτέλεσμα την απώλεια της ανταγωνιστικότητας της Ευρωπαϊκής οικονομίας.

Από την άλλη οπτική γωνία, φυσικά υπάρχει η ιδέα «ας τα αφήσουμε όλα στις ιδιωτικές επιχειρήσεις». Ούτε η απουσία κανονισμών είναι η κατάλληλη απάντηση. Θα έδινε λάθος σήματα στην αγορά, θα ενίσχυε την υπέρ-εκμετάλλευση των περιβαλλοντικών αποθεμάτων και θα μεταβίβαζε τα βάρη στις μελλοντικές γενιές, θα απειλούσε, με διαφορετικό τρόπο τη συνολική ανταγωνιστικότητα της οικονομίας μας, μακροπρόθεσμα.

Έτσι, αυτό που αναζητούμε με τη νέα προσέγγιση της ανάπτυξης, είναι μία ενδιάμεση προσέγγιση, ένας ισορροπημένος τρίτος δρόμος. Αυτό σημαίνει μέγιστη εμπιστοσύνη στη δυναμική της αγοράς μέσα στο Ευρωπαϊκό πεδίο και ένα νομοθετικό πλαίσιο, που θα εξασφαλίζει την ενσωμάτωση του εξωτερικού περιβαλλοντικού κόστους και τη σύνδεση των περιβαλλοντικών στόχων με την οικονομική και τομεακή πολιτική. Περιλαμβάνοντας και άλλους πολιτικούς τομείς, θα δώσει ώθηση στην έρευνα και τη χρήση τεχνολογικών καινοτομιών. Υπάρχουν, φυσικά, μεγάλες δυνατότητες, αλλά χρειάζεται κατάλληλη καθοδήγηση, ώστε οι τεχνολογικές καινοτομίες να λειτουργήσουν προς τη σωστή κατεύθυνση.

Στην κλασική «ελεύθερη οικονομία» υπάρχουν άτομα που πιστεύουν, ότι η τεχνολογία θα λύνει πάντα το πρόβλημα. Στην οικονομία που αποδέχεται την έντονη κυβερνητική παρέμβαση, χωρίς πρόβλεψη για τη φροντίδα του περιβάλλοντος, το αποτέλεσμα θα είναι η οικονομική επιβίωση να αποβεί σε βάρος του περιβάλλοντος ή ίσως, να μην υπάρξει καν οικονομική επιβίωση.

Για ένα διάστημα, πολλές χώρες σκέφτηκαν την «ελεγχόμενη κοινωνία». Προστάτευαν το περιβάλλον και απέφευγαν τον περιβαλλοντικό κίνδυνο. Αυτή ήταν η

αρχή της «ελεγχόμενης κοινωνίας». Αλλά υπάρχει ακόμη και η ιδέα της εξασφάλισης του περιβάλλοντος μέσω της συλλογικής ευθύνης, συνδέοντας μία πιο φιλελεύθερη προσέγγιση με την αποφυγή του περιβαλλοντικού κινδύνου.

4. Συμπεράσματα

- Τα σοβαρά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, που η Ευρωπαϊκή Ένωση αντιμετωπίζει σήμερα, είναι τα αποτελέσματα της θεμελιώδους αναποτελεσματικότητας, η οποία σχετίζεται με την «υπο-εκμετάλλευση» της ποιότητας και της ποσότητας του εργατικού δυναμικού, σε συνδυασμό με την «υπέρ-εκμετάλλευση» των φυσικών και περιβαλλοντικών αποθεμάτων. Και τα δύο στοιχεία βρίσκονται στην καρδιά του προτύπου οικονομικής ανάπτυξης, που ακολούθησε η Ευρωπαϊκή Ένωση κατά τις τελευταίες δεκαετίες.
- Η σοβαρή πρόκληση για το πρότυπο οικονομικής ανάπτυξης είναι η αναστροφή της σημερινής αρνητικής σχέσης ανάμεσα στις περιβαλλοντικές συνθήκες και την ποιότητα ζωής, από τη μία και την οικονομική ευημερία από την άλλη.
- Η μετάβαση στο πρότυπο της «βιώσιμης ανάπτυξης», απαιτεί την ανάπτυξη ενός σταθερού συνόλου κινήτρων για την αγορά. Ο βασικός στόχος θα συντίθεται από μία συστηματική αναθεώρηση της υπάρχουσας μακρο-οικονομικής και τομεακής πολιτικής, με βασική κατευθυντήριο γραμμή την ενσωμάτωση στο εσωτερικό κόστος όλων των εξωτερικών περιβαλλοντικών επιδράσεων.

ΒΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΜΙΑΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΝΤΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Καθηγητής Udo Simonis
Επιστημονικό Κέντρο Βερολίνου
Γερμανία

Ποια βήματα πρέπει να γίνουν για να αποκτήσουμε παγκόσμια περιβαλλοντική πολιτική; Για να διαμορφώσουμε αποτελεσματικά και να εφαρμόσουμε την περιβαλλοντική πολιτική είναι απαραίτητο να έχουμε τη συμφωνία και τη συγκατάθεση του κοινού καθώς και των κυβερνήσεων και διεθνών οργανισμών. Γι' αυτό το λόγο, πρέπει να εφαρμόσουμε μία νέα προσέγγιση. Συζητώντας το θέμα θα εστιάσουμε σε τρία ερωτήματα:

1. Γιατί χρειαζόμαστε μία παγκόσμια περιβαλλοντική πολιτική; Ποιες είναι οι κινητήριες δυνάμεις της περιβαλλοντικής υποβάθμισης; Ποιες οι επιδράσεις των δυνάμεων αυτών;
2. Τι αποτελεί παγκόσμια περιβαλλοντική πολιτική μέχρι σήμερα; Πώς αναπτύχθηκε; Ποιες νέες στρατηγικές αποφάσεις πρέπει να ληφθούν;
3. Τι μας περιμένει στο μέλλον; Πώς θα μεταβληθεί η περιβαλλοντική πολιτική; Υπάρχουν νέα κίνητρα, νέοι θεσμοί, νέα όργανα που θα βοηθήσουν στη δημιουργία της;

• **Γιατί χρειάζεται παγκόσμια περιβαλλοντική πολιτική;**

Ο πληθυσμός του πλανήτη αυξάνεται συνεχώς. Αυτή είναι μία απλή αλλά πολύ σημαντική διαπίστωση. Ο βιομηχανικός κόσμος, έχει ιδιαίτερα συνεισφέρει, ώστε ο κόσμος μας, από μάλλον άδειος να γίνεται όλο και πιο γεμάτος. Αλλά πόσο γεμάτος;

Οι πρώτες εκτιμήσεις αναφέρουν, ότι τουλάχιστον ένα 40% όσων η Γη προσφέρει, ως πρωτογενής παραγωγή, χρησιμοποιείται από το ανθρώπινο είδος. Γνωρίζοντας επίσης και τις προβλέψεις του ΟΗΕ και των άλλων διεθνών οργανισμών για το διπλασιασμό τους πληθυσμού της Γης κατά τον επόμενο αιώνα, αναμένεται, ότι αυτό το ποσοστό θα γίνει 80%, άρα μόνο μία φυσική αύξηση των αποθεμάτων κατά 20% είναι δυνατή.

Εκτός από την αύξηση του πληθυσμού υπάρχει και μία δεύτερη σημαντική κινητήρια δύναμη, που προκαλεί ανησυχία και αυτή είναι η αυξανόμενη ανάγκη της οικονομίας για νέους φυσικούς πόρους. Σκεφθείτε τι κάνει ο άνθρωπος σήμερα

με τη φύση και στη φύση και τι έκανε ο άνθρωπος της προ-βιομηχανικής εποχής συγκρίνοντας την κατά κεφαλήν κατανάλωση . Χρησιμοποιεί όλο και περισσότερα αποθέματα και με αυτόν τον τρόπο επιβαρύνει την ικανότητα του οικοσυστήματος να ανανεώνεται.

Ένας βασικός παράγοντας για την αλλαγή του κλίματος, είναι η αύξηση των εκπομπών αερίων, που είναι υπεύθυνα για το φαινόμενο του θερμοκηπίου. Οι βιομηχανικές χώρες βρίσκονται στις πρώτες θέσεις εκπομπών CO₂, αλλά οι αναπτυσσόμενες χώρες συνεισφέρουν σε αυτό το πρόβλημα κατά 50% τουλάχιστον των συνολικών εκπομπών, κυρίως δε του μεθανίου. Στις στατιστικές, τις πρώτες θέσεις του πίνακα καταλαμβάνουν οι χώρες, που παράγουν πετρέλαιο, αλλά μία χώρα, που ασχολείται με την παροχή υπηρεσιών, το Λουξεμβούργο, βρίσκεται στην πέμπτη θέση, ενώ ακολουθούν τόσο μικρές, όσο και μεγάλες χώρες, τόσο ανεπτυγμένες, όσο και αναπτυσσόμενες.

Πίνακας 1. Εκπομπές Διοξειδίου του Άνθρακα

α/α	Χώρα	Εκπομπές CO₂ (τόνοι x 10⁶)
1	Ηνωμένες Πολιτείες	4.931.630
2	Πρώην Σοβιετική Ένωση	3.581.179
3	Κίνα	2.543.380
4	Ιαπωνία	1.091.147
5	Γερμανία	969.630
6	Ινδία	703.550
7	Ηνωμένο Βασίλειο	577.215,7
8	Ιράκ	520.281
9	Καναδάς	410.628
10	Ιταλία	402.516
11	Γαλλία	374.113
12	Μεξικό	339.873
13	Πολωνία	308.164
14	Νότιος Αφρική	278.695
15	Νότιος Κορέα	264.647
16	Αυστραλία	261.818
17	Βόρειος Κορέα	243.235
18	Ιράν	222.361
19	Ισπανία	219.877
20	Βραζιλία	215.601
23	Ινδονησία	170.468
47	Φιλιππίνες	44.587

Πηγή: World Resources 1994-95

Πίνακας 2. Κατά Κεφαλήν Εκπομπές Αερίων που είναι υπεύθυνα για το Φαινόμενο του Θερμοκηπίου. Ταξινόμηση των 21 χωρών με τις υψηλότερες εκπομπές

α/α	Χώρα	Κατά Κεφαλήν Μονάδες Μέτρησης
1	Κατάρ	18,63
2	Γκαμπόν	17,03
3	Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα	16,15
4	Μπρουνέι	11,51
5	Λουξεμβούργο	11,41
6	Ιράκ	10,84
7	Ηνωμένες Πολιτείες	8,95
8	Μπαχρέιν	8,43
9	Αυστραλία	7,70
10	Βολιβία	7,68
11	Καναδάς	7,10
12	Βουλγαρία	6,74
13	Σουρινάμ	6,63
14	Τρίνιταντ και Τομπάγκο	6,53
15	Σιγκαπούρη	6,33
16	Βενεζουέλα	6,01
17	Σαουδική Αραβία	5,95
18	Πρώην Σοβιετική Ένωση	5,68
19	Νορβηγία	5,68
20	Δανία	5,61
21	Γερμανία	5,54

Αν τοποθετήσουμε αυτά τα δεδομένα σε μία εξίσωση θα δούμε ότι τα περιβαλλοντικά προβλήματα καθορίζονται από την αύξηση του πληθυσμού, την ευημερία, το παγκόσμιο κοινωνικό προϊόν και την τεχνολογία. Οι συσχετισμοί αυτοί επισημαίνονται και συζητούνται, μαζί με άλλους, στη Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC). Ένα θέμα το οποίο προβάλλεται στην αναφορά του IPCC και είναι αποτέλεσμα της κλιματικής αλλαγής είναι η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, η οποία μπορεί να επηρεάσει εκατοντάδες εκατομμυρίων ανθρώπων, ιδιαίτερα αυτούς που ζουν στα δέλτα ποταμών. Υπάρχουν σημαντικές αλλαγές που ήδη γίνονται στην οικονομία προς την κατεύθυνση αυτού που ονομάζουμε «αποσύνδεση»: Έχουμε όμως πραγματική αποσύνδεση των ρυπαντικών δραστηριοτήτων και των αντίστοιχων οικονομικών μεγεθών από το Ακαθόριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ);

Οι απαντήσεις σ' αυτήν την ερώτηση βασίζονται σε εμπειρικά δεδομένα, αλλά τα αποτελέσματα είναι μάλλον διφορούμενα. Από τη μία υπάρχουν χώρες, σαν τη Σουηδία, όπου οι ρυθμοί αύξησης των βασικών ρυπαντικών παραγόντων, όπως είναι η ενέργεια, ο χάλυβας, το τσιμέντο και οι μεταφορές, είναι μικρότεροι από το ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ, ενώ σε άλλες χώρες, όπως οι περιοχές της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, η αύξηση του ΑΕΠ συνοδεύεται από ακόμη μεγαλύτερη αύξηση των ιδιαίτερων ρυπαντικών παραγόντων.

- Αποκεντρωμένη Συμπαραγωγή Θερμότητας και Ηλεκτρισμού
- Ολοκληρωμένες Ηλιακές Τεχνολογίες (Βιοαέριο, Βιομάζα, Ανεμογεννήτριες)
- Φωτοβολταϊκά Κύτταρα Χαμηλού Κόστους
- Αποτελεσματικά Επαναφορτιζόμενες Μπαταρίες
- Αποτελεσματικές Ηλεκτρολυτικές Διαδικασίες
- Τρένα Υψηλής Ταχύτητας και Χαμηλού Θορύβου
- Αγροτική Παραγωγή με Χαμηλές Απαιτήσεις σε Χημικά Πρόσθετα
- Βιοτεχνολογική Ανάκτηση των Βαρέων Μετάλλων από την Ιλύ των Βιολογικών Καθαρισμών, τα Υγρά Απόβλητα
- Ιπτάμενη Τέφρα Βόθροι

Τεχνολογικές Καινοτομίες που Απαιτούνται.

Αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος

- Εφαρμογή/αύξηση φόρων στα αποθέματα που κινδυνεύουν να εξαντληθούν
- Εφαρμογή/αύξηση προστίμων στις εκπομπές και τα απόβλητα
- Μείωση των φόρων στην απασχόληση
- Εισαγωγή ανταλλάξιμων εξουσιοδοτήσεων εκπομπών

Πρωτοβουλίες για επαναχρησιμοποίηση/ανακύκλωση

- Ενοικίαση, αντί για πώληση στους καταναλωτές διαρκών και επενδυτικών αγαθών
- Επαναχρησιμοποίηση προϊόντων και ανακύκλωση των άχρηστων υλικών
- Ανάπτυξη πολιτικής για τα υλικά

Πρωτοβουλίες για τη διεύρυνση των περιοχών περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος

- Προγράμματα φυσικής προστασίας - «Ανταλλαγή χρεών με την προστασία της φύσης»
- Προγράμματα αναδάσωσης - «Βαθμολογία για το Οξυγόνο»
- Καλλιέργεια Δασών

Κοινωνικό-Οικονομικές Καινοτομίες - Παραδείγματα

Ένα από τα συμπεράσματα, ιδιαίτερα για τους αισιόδοξους, είναι, ότι υπάρχει ανάγκη για πολλές τεχνικές καινοτομίες και υπάρχουν πράγματι πολλές δυνατότητες γι' αυτές. Η τεχνολογία από μόνη της δεν μπορεί και δεν θα λύσει όλα τα προβλήματα. Απαιτούνται, επίσης, μερικές αυστηρά κοινωνικό-οικονομικές καινοτομίες, ιδιαίτερα στον τομέα της οικολογικής φορολογικής αναμόρφωσης. Αλλά τι συμβαίνει σχετικά με πρωτοβουλίες για ανακύκλωση και επαναχρησιμοποίηση; Τι συμβαίνει σχετικά με πρωτοβουλίες για αύξηση της δυνατότητας της φύσης να απορροφήσει τις εκπομπές και τα απόβλητα; Για να γίνουν όλα αυτά πρέπει να δομήσουμε ένα νέο περιβαλλοντικό καθεστώς.

• *Τι είναι η παγκόσμια περιβαλλοντική πολιτική μέχρι σήμερα;*

Κοιτώντας την πορεία της διαμόρφωσης της παγκόσμιας περιβαλλοντικής πολιτικής, θα έβλεπε κανείς, ότι τα βήματα που έγιναν ήταν πολύ διαφορετικά. Οι μεγάλες συμφωνίες, που έγιναν από την εποχή της πρώτης παγκόσμιας διάσκεψης για το περιβάλλον, στη Στοκχόλμη το 1972, ακολούθησαν όλες διαφορετική στρατηγική.

- Διάσκεψη του ΟΗΕ για το Ανθρώπινο Περιβάλλον, 1972
- Συμφωνία του Λονδίνου για τα Απορρίμματα, 1972
- Συμφωνία Μαγροί, 1973, 1978, 1983 (για την πρόληψη της ρύπανσης των ωκεανών)
- Διάσκεψη του ΟΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας, 1973-1982, 1994
- Συμφωνία της Βιέννης, 1985 και Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ, 1987
με τις ακόλουθες τροποποιήσεις
    Λονδίνο, 1990
    Κοπενχάγη, 1992
- Διάσκεψη του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, Ρίο ντε Τζανέιρο, 1992
με τις δύο παγκόσμιες συμφωνίες:
    Συμφωνία για το Κλίμα, 1994
    Συμφωνία για τη Βιολογική Ποικιλία, 1993 και
    Agenda 21, 1992

Η Συμφωνία του Λονδίνου για τα απορρίμματα, στο θέμα της πρόληψης της ρύπανσης της θάλασσας για παράδειγμα, έδωσε μία τεχνική απάντηση. Έγιναν προτάσεις για το πώς να βελτιώσουμε την ασφάλεια των πλοίων. Διαφορετικά αντιμετώπισε το θέμα η Διάσκεψη για το Δίκαιο της Θάλασσας, η οποία στην πραγματικότητα ήταν μία οικονομική διάσκεψη, που επικεντρώθηκε στο θέμα των κυριαρχικών δικαιωμάτων και καθόρισε τη χρήση ενός κοινού αποθεάματος, των

ωκεανών. Δεν έγινε τίποτα ουσιαστικό όταν, μετά από μακρές συζητήσεις η διάσκεψη έληξε, αλλά χρόνια αργότερα, στις 18 Νοεμβρίου του 1994 η συμφωνία έφερε αποτελέσματα. Τώρα έχουμε μία νέα νομική κατάσταση, την οποία μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε για την προστασία των θαλασσών. Με τη Συμφωνία της Βιέννης και το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ για τις ουσίες που καταστρέφουν το στρατοσφαιρικό όζον, απαγορεύτηκε ένα προϊόν, για πρώτη φορά στην ιστορία. Από τον Ιανουάριο του 1995 στην Ευρώπη σταμάτησε η παραγωγή CFC. Δυστυχώς η χρήση αυτών των επικίνδυνων ουσιών δεν σταμάτησε τελείως και η παραγωγή τους συνεχίζεται στην Κίνα, στην Ινδία και σε άλλες αναπτυσσόμενες χώρες.

Στη Διάσκεψη του Ρίο το 1992, έγιναν μεγάλα βήματα προς τα εμπρός ιδιαίτερα με την υπογραφή της Συμφωνίας για τις Κλιματικές Αλλαγές και της Συνθήκης για την Βιοποικιλία. Η εφαρμογή αυτών των συμφωνιών όμως είναι ένα δύσκολο εγχείρημα.

Στόχοι (άρθρο 2):

Ο τελευταίος στόχος αυτής της Συμφωνίας και όλων των σχετικών νομικών εργαλείων ...είναι να επιτευχθεί σταθεροποίηση των συγκεντρώσεων στην ατμόσφαιρα των αερίων που επιβαρύνουν το φαινόμενο του θερμοκηπίου, σε ένα επίπεδο που θα μπορεί να προλαμβάνει την ανθρωπογενή επίδραση στις κλιματολογικές συνθήκες. Τέτοιο επίπεδο θα πρέπει να επιτευχθεί σε ικανοποιητικό χρονικό πλαίσιο ώστε:

- να μπορεί το οικοσύστημα να προσαρμόζεται φυσικά στις κλιματικές αλλαγές
- να μην απειληθεί η παραγωγή τροφίμων
- να προωθηθεί η οικονομική ανάπτυξη με τρόπο βιώσιμο

Πλαίσιο Συμφωνίας του ΟΗΕ για τις Κλιματικές Αλλαγές

Το άρθρο 2 της Συμφωνίας για το Κλίμα δείχνει πόσο περίπλοκος και απαιτητικός είναι ο στόχος αυτός και πόσο έντονη θα είναι η συζήτηση για τις συνθήκες «... που θα επιτρέψουν στα οικοσυστήματα να προσαρμοστούν φυσιολογικά», έχοντας κατά νου τι γίνεται στην Ευρώπη, όπου το 60-65% των δασών είναι ιδιαίτερα κατεστραμμένα. Σημαίνει αυτό φυσική προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή; Ο θάνατος μοιάζει να είναι κάτι φυσικό. Η διατύπωση των διεθνών συνθηκών είναι συχνά απατηλή και το ερώτημα είναι, πώς να εφαρμόσει κανείς τις συνθήκες και να τις κάνει να λειτουργήσουν. Χωρίς αμφιβολία έχουμε κάνει μερικά βήματα προς τα εμπρός, αλλά ο κόσμος είναι σχετικά διχασμένος και η παγκόσμια πολιτική ακόμη σχετικά αδύναμη.

• *Τι θα συναντήσουμε στο μέλλον;*

Οι ανισότητες έγιναν συχνά αιτία πολιτικών συζητήσεων, αλλά επίσης και πολιτικών διαπραγματεύσεων. Το θέμα της ισότητας, τέθηκε και πάλι, εξ αιτίας της αυξανόμενης περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Στο μέλλον θα φανεί η σημασία του, όχι μόνο σε σχέση με το κλίμα, αλλά κυρίως σε σχέση με τη βιοοικονομία. Από την άλλη φαίνεται, ότι οι επιστήμονες έχουν φθάσει στο έγκυρο συμπέρασμα, ότι για να έχουμε σταθερές κλιματολογικές συνθήκες για τα επόμενα 50-55 χρόνια, θα πρέπει να μειωθούν κατά 50% σε εκπομπές CO₂, ή για να το θέσουμε θετικά: πρέπει να αυξηθεί η διάσπαση του CO₂. Αυτό όμως δεν αρκεί, γιατί οι βιομηχανικές χώρες, που είναι οι κύριοι ρυπαντές, πρέπει να μειώσουν τις εκπομπές του CO₂ κατά 80% μέχρι το έτος 2050. Η μείωση των εκπομπών κατά 80% θα μπορεί να ερμηνευθεί ως βελτίωση της σημερινής κατάστασης κατά παράγοντα 4.

Όπου και αν προτείνω τέτοιες ιδέες, οι μηχανικοί που βρίσκονται στο ακροατήριο λένε: «καθηγητά, μήπως ζητάτε πολλά;» Τότε ρωτώ εγώ: «Τι μπορείτε να προσφέρετε;» Μου λένε, ότι μπορούν ίσως να μειώσουν με παράγοντα 2, όχι 4. Τότε αναλύω πως, σε ετήσια βάση, μείωση των εκπομπών CO₂ κατά 80% σε μία περίοδο 50-55 ετών σημαίνει αύξηση της αποτελεσματικότητας της χρήσης ενέργειας κατά 2,5-2,6% το χρόνο. Είναι αυτό υπερβολική απαίτηση για να σώσουμε τη Γη από την αλλαγή του κλίματος; Σίγουρα όχι. Αλλά πρέπει να γίνει ακόμη πολλή δουλειά για να κινηθούμε προς αυτήν την κατεύθυνση.

Σήμερα, εξετάζονται σημαντικά εργαλεία παγκόσμιας περιβαλλοντικής πολιτικής. Ένα είναι η εισαγωγή κάποιου είδους φόρου, για παράδειγμα ενεργειακού φόρου ή φόρου CO₂. Γίνεται μεγάλη συζήτηση γύρω από αυτό το ζήτημα, αν και ήδη τέσσερις Ευρωπαϊκές χώρες έχουν εισάγει έναν τέτοιο φόρο. Οι Σκανδιναβικές χώρες έχουν εισάγει έναν συνδυασμό του ενεργειακού φόρου και του φόρου άνθρακα.

Σε αυτές τις χώρες υπάρχουν διάφορες κλίμακες και συνδυασμοί. Το συμπέρασμα είναι, ότι δεν μπορούμε να συνεχίσουμε να συζητούμε διαρκώς σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, πρέπει να αντιμετωπίσουμε σοβαρά το ζήτημα και στην υπόλοιπη Ευρώπη καθώς και σε άλλα μέρη του κόσμου.

Το δεύτερο σημαντικό εργαλείο παγκόσμιας περιβαλλοντικής πολιτικής είναι η εισαγωγή πιστοποιητικών εκπομπών. Θεωρητικά, αυτό το εργαλείο είναι αρκετά αποτελεσματικό και οι περισσότεροι οικονομολόγοι το προτιμούν από το φόρο, του οποίου το περιβαλλοντικό αποτέλεσμα δεν είναι εξίσου σαφές. Τέτοια πιστοποιητικά, είναι ένα είδος ποσοτικού περιορισμού και μπορούν και θα πρέπει να επιβληθούν διεθνώς. Θα εγγυώνται τη διεθνή οικονομική ικανότητα και περιβαλλοντική αποτελεσματικότητα με ένα μέτρο και την ίδια στιγμή. Όμως υπάρχει ένα ζήτημα δικαιοσύνης που σχετίζεται με την απόδοση των πιστοποιητικών αυτών. Η ακόλουθη εξίσωση περιλαμβάνει τους βασικούς παράγοντες.

$$Q_i = Q_g [W_h \Phi^{h_{0,i}} + W_y \Phi^{y_{0,i}} + W_p \Phi^{p_{0,i}}]$$

i : η υπό εξέταση χώρα, Q : όγκος εκπομπών, g : δείκτης παγκόσμιων εκπομπών, w : βάρος του σχετικού πληθυσμού, h : ιστορικός παράγοντας των εκπομπών, y : ΑΕΠ, p : πληθυσμός, Φ : μερίδιο της χώρας στο παγκόσμιο σύνολο, 0 : έτος-βάση.

Απόδοση Περιβαλλοντικών Πιστοποιητικών

Ορισμένοι ισχυρίζονται, ότι οι βιομηχανικές χώρες ευθύνονται για την αποστέρωση των μη ανεπτυγμένων χωρών από τα αποθέματά τους και τη ρύπανση του περιβάλλοντος, αλλά έχουν επίσης συνεισφέρει στη βελτίωση του επιπέδου ζωής. Ίσως λοιπόν να έχουν το δικαίωμα να διατηρήσουν το σημερινό τρόπο ζωής τους. Απέναντι σ' αυτούς υπάρχουν άλλοι, ιδιαίτερα από τις αναπτυσσόμενες χώρες, που θα τους αντέκρουαν: «Όλοι είμαστε μέλη του ΟΗΕ και η Εισαγωγή της Διακήρυξης του ΟΗΕ δηλώνει, ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι. Αν αυτό ισχύει πώς μπορείτε να υπερασπιστείτε το μέσο πολίτη των ΗΠΑ, που εκπέμπει περισσότερους από 20 τόνους CO_2 το χρόνο, ενώ ο μέσος Ινδός εκπέμπει λιγότερο από 1 τόνο. Είναι βιώσιμος ένας τόσος άνισος κόσμος».

Ίσως υπάρχει ένας ομαλός τρόπος μετάβασης προς το επιθυμητό αποτέλεσμα. Μπορούμε να δεχτούμε τον κόσμο όπως είναι και, ξεκινώντας με τις τωρινές εκπομπές ή τις εκπομπές ανά μονάδα ΑΕΠ, να μεταβούμε αργά αλλά σταθερά προς την εφαρμογή της αρχής του ίσου δικαιώματος σε κατά κεφαλήν εκπομπές. Μακροπρόθεσμα, δεν υπάρχει άλλη επιλογή από την αντιμετώπιση αυτού του δικαιώματος σοβαρά. Θα υπάρξουν διαφωνίες διεθνώς, πάνω στο ποιος είναι πιο ίσος από τους άλλους και για το τι σημαίνει δίκαιο. Ασφαλώς ενυπάρχουν πολλά οικονομικά προβλήματα, ζητήματα προσαρμογής, ανάπτυξης, θέσεων εργασίας και ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων. Αλλά για τη διαμόρφωση και εφαρμογή της παγκόσμιας περιβαλλοντικής πολιτικής η ισότητα πρέπει να είναι το καίριο ζήτημα, που απαιτεί σοβαρή συζήτηση και δίκαιη λύση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Χρήστου Πιτέλη (1997)
«Βιομηχανική στρατηγική και ο ρόλος των δικτύων»
2. Γεωργία Πετράκη
«Κοινωνική ρύθμιση της εργασίας και της απασχόλησης»
(Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών-1998)
3. Δελτίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
συμπλήρωμα 3/96
4. Jeremy Rifkin
«Το τέλος της εργασίας και το μέλλον της»
5. Χρήστου Πιτέλη
«Σύγχρονα οικονομικά θέματα» (1996)
6. «Πρόγραμμα δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης»
- Πράσινη Βίβλος - (1996)
7. Αγνή Βλαβιανού-Αρβανίτη
«Στρατηγική των επιχειρήσεων για το Βιο-περιβάλλον»
Διεθνής οργάνωση Βιοπολιτικής - Αθήνα 1998.
8. Oodit, D, και Simonis, U. (1996) «Βιοπολιτική - Το Βιοπεριβάλλον
Τόμος IV» (Α. Βλαβιανού-Αρβανίτη, Εκδ.).
Διεθνής Οργάνωση Βιοπολιτικής, Αθήνα.
9. Simonis U. (1997) «Περιβάλλον και Δομικές Αλλαγές στην οικονομία»
Στρατηγική των επιχειρήσεων για το Βιοπεριβάλλον - Τόμος I
(Α. Βλαβιανού-Αρβανίτη, Εκδ.). Διεθνής Οργάνωση Βιοπολιτικής, Αθήνα.
10. Ιορδάνη Λαδόπουλου (Καθηγητού Α.Σ.Ο.Ε.Ε.)
Κριτική της μεγιστοποίησης του κέρδους σαν στόχου επιχειρησιακής
συμπεριφοράς.
11. Διεθνής Οργάνωση Βιοπολιτικής «Βιοπεριβάλλον και ανάπτυξη»
(Α. Βλαβιανού-Αρβανίτη - Εκδ.) Αθήνα 1996

